

ISSN 2959-8540 (print)

**ҚОРҚЫТ АТА АТЫНДАҒЫ ҚЫЗЫЛОРДА
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

сериясы

2023, №1 (1)

2023 жылдан бастап шығады
Выходит с 2023 года
Founded in 2023

Жылына төрт рет шығады
Выходит четыре раза в год
Published four times a year

Қызылорда/Кызылорда/Kyzylorda
2023

Редакциялық алқа

- Шильманова А.М. - ғылыми редактор, экономика ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан Республикасы
- Силка Д.Н. - экономика ғылымдарының докторы, доцент, Ресей Федерациясы Президенті жанындағы Ресей халық шаруашылығы және мемлекеттік қызмет академиясы, Ресей Федерациясы
- Шалболова Ү.Ж. - экономика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы
- Бахтизин А.Р. - экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Ресей Ғылым академиясының Орталық экономикалық-математикалық институты, Ресей Федерациясы
- Каримов Н.Г. - экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент мемлекеттік экономика университетінің жанындағы педагог кадрларды қайта даярлау және біліктілігін арттыру салалық орталығы, Өзбекстан Республикасы
- Абдимомынова А.Ш. - экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан Республикасы
- Товма Н.С. - экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы.

Редакционная коллегия

- Шильманова А.М. - научный редактор, кандидат экономических наук, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Республика Казахстан
- Силка Д.Н. - доктор экономических наук, доцент, Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Российская Федерация
- Шалболова Ү.Ж. - доктор экономических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Республика Казахстан
- Бахтизин А.Р. - доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент Российской академии наук, Центральный экономико-математический институт Российской академии наук, Российская Федерация
- Каримов Н.Г. - доктор экономических наук, профессор, отраслевой центр переподготовки и повышения квалификации ППС при Ташкентском государственном экономическом университете, Республика Узбекистан
- Абдимомынова А.Ш. - кандидат экономических наук, доцент, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Республика Казахстан
- Товма Н.С. - кандидат экономических наук, доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Республика Казахстан.

Editorial board

- Shilmanova A.M. - Scientific Editor, Candidate of Economic Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda University, Republic of Kazakhstan
- Silka D.N. - Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Russian Academy of National Economy and State Service under the President of the Russian Federation, Russian Federation
- Shalbolova U.Zh. - Doctor of Economic Sciences, Professor, L.N. Gumileva Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
- Bakhtizin Albert Raufovich - Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences, Central Economic and Mathematical Institute of the Russian Academy of Sciences, Russian Federation
- Karimov N.G. - Doctor of Economic Sciences, Professor, Branchcenter for retraining and advanced training of teaching staff at the Tashkent State Economic University, Tashkent, Republic of Uzbekistan
- Abdimomynova A.Sh. - Candidate of economic sciences, associate professor, Korkyt Ata Kyzylorda University, Republic of Kazakhstan
- Tovma N.S. - Candidate of economic sciences, associate professor, al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan.

Баспа атауы – «Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті»

Баспа адресі – индекс 120014, Әйтеке би, 29А, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

Наименование издателя – «Қызылординский университет имени Коркыт Ата»

Адрес издателя – индекс. 120014, ул Айтеке би, 29А, г.Кызылорда, Республика Казахстан

Name of the publisher – «Kyzylorda university named after Korkyt Ata»

The publisher's address is an index. 120014, Aiteke bi street, 29A, Kyzylorda, Republic of Kazakhstan

ОҚЫРМАНҒА!

«Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің Хабаршысы». Экономика ғылымдары сериясы –экономика бағытындағы ғылыми мақалаларды жариялауға арналған басылым. Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде периодты баспа басылымы, ақпараттық агенттік және желілік басылым ретінде тіркелген.

Журнал ғылыми қоғамдастыққа экономикалық ғылымның сапалы дамуы үшін теориялық және практикалық маңызы бар ғылыми жұмыстар мен зерттеулердің нәтижелерін жариялауға мүмкіндік алаңы ретінде экономикалық ғылымның, кәсіпкерліктің және туризмнің өзекті мәселелеріне қызығушылық танытатын отандық және шетелдік зерттеушілерге, оқытушыларға, жас ғалымдарға, практик мамандарға арналған, сондай-ақ жас зерттеушілерді кәсіби қоғамдастыққа тарту және олардың ғылыми жарияланымдар сапасын жақсартуға көмектесуді көздейді. Журналда еліміздің, алыс және жақын шетел ғалымдарының экономика саласындағы зерттеу нәтижелері жарияланады.

Сіздерді журналдың белсенді авторы және оқырманы болуға шақырамыз!

Редакциялық алқа

К ЧИТАТЕЛЮ!

Вестник Кызылординского университета имени Коркыт Ата. Серия Экономические науки – посвященное научным статьям в области экономики. Зарегистрировано в качестве периодического издания, информационного агентства и сетевого-издания в Министерстве информации и общественного развития Республики Казахстан.

Журнал ориентирован на отечественных и зарубежных исследователей, преподавателей, молодых ученых, специалистов-практиков, интересующихся такими актуальными проблемами, экономической науки, предпринимательства и туризма, а также как площадка для привлечения молодых исследователей к вступлению в профессиональные сообщества и повышению качества их научной деятельности и публикационной активности. Публикует научные работы и результаты исследований теоретического и практического значения, направленные на качественное развитие экономической науки.

В журнале публикуются результаты исследований в области экономики ученых страны, дальнего и ближнего зарубежья.

Приглашаем вас стать активным автором и читателем журнала!

Редакционная коллегия

FOR THE READER!

The bulletin of the Korkyt Ata Kyzylorda University. A series of Economic Sciences is a publication dedicated to scientific articles in the field of economy. Registered as a periodical, information agency and online publication in the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan.

The journal is aimed at domestic and foreign researchers, teachers, young scientists, practitioners interested in such topical issues of economics, entrepreneurship and tourism, as well as as a platform for attracting young researchers to join professional communities and improve the quality of their scientific activities and publication activity. Publishes scientific papers and research results of theoretical and practical significance aimed at the qualitative development of economic science.

The journal publishes the results of research in the field of economics by scientists of the country, far and near abroad.

We invite you to become an active author and reader of the journal!

Editorial board

ПРИЧИНЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ БЕЗРАБОТИЦУ В КАЗАХСТАНЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Рысмаханова Г.Ж., кандидат экономических наук, доцент
fpkido2010@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6788-1488>

Шильманова А.М., кандидат экономических наук
altynsh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8376-1275>

Бекетова К.Н., кандидат экономических наук, ассоциированный профессор
kamar82@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5094-9140>

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Республика Казахстан

Аннотация. Тема исследования обусловлена тем, что занятость работой является неотъемлемой частью жизни человека. Цель данной статьи – подчеркнуть важность проблемы безработицы, в том числе среди молодежи. Задача заключается в выявлении причины не трудоустройства и анализе данных уровня безработицы. В данном исследовании использованы научные труды, нормативно-правовые акты, национальные проекты и статистические данные Республики Казахстан, а также публикации в СМИ и интернета. Методологическая основа данной работы – системно-комплексный подход. Были использованы в качестве методов исследования наблюдение и анализ, синтез и дедукция. При проведении исследования выявлены причины появления безработицы в целом, в том числе и среди выпускников учебных заведений, что представляет серьёзную угрозу для полноценной жизни экономически активного населения. В статье предпринимается попытка обосновать необходимость трудоустройства будущих молодых специалистов на этапе окончания вуза и предложены пути сокращения количества безработной молодежи из числа трудоспособных граждан.

Ключевые слова: безработица, занятость населения, трудоустройство, рабочая сила, молодежная безработица.

Введение. Трудовой рынок, характеризующийся занятостью и безработицей, является важным показателем экономической устойчивости всех государств.

Данное исследование посвящено причинам безработицы и проблеме трудоустройства экономически активного населения. Если рассматривать рынок труда в качестве базового элемента социальной сферы, то можно утверждать, что он ориентирован на снижение уровня безработицы с определенным механизмом эффективной занятости населения.

Материалы и методы исследования. Методологической основой данной работы является системно-комплексный подход. В качестве методов исследования использованы наблюдение и анализ, синтез и дедукция. В ходе исследования были использованы данные статистических сборников, научные труды ученых, а также нормативно-правовые акты и государственные программы, направленные на содействие занятости населения, в том числе и молодежи.

Результаты и обсуждение. Рынок труда Казахстана, практически не отличается от рынков труда других стран. По данным Бюро национальной статистики Республики Казахстан количество безработных в 2021 году составил 449,6 тыс. человек, или 4,9% от общего количества трудоспособного населения. Уровень безработицы среди мужского населения - 4,2%, среди женского населения – 5,5% [1]. По данным мировой экономики, вышеуказанный уровень безработицы считается допустимым.

Согласно стандартам и критериям Международной Организации Труда, к безработным относятся лица в возрасте, установленном для измерения рабочей силы (от 15 лет и старше), которые в рассматриваемый период отвечали одновременно трем основным критериям:

- были без работы (не имели доходного занятия);

- занимались активно ее поиском;
- были готовы приступить к работе в течение определенного периода времени [2].

Также безработными считаются лица, производящие продукцию в личном подсобном хозяйстве только для собственного потребления, учащиеся, студенты, пенсионеры. Люди с ограниченными возможностями учитываются в качестве безработных, если они занимались поиском работы и были готовы приступить к ней [3].

К сожалению, многие нынешние безработные граждане в нашей стране в силу своих профессиональных способностей или наоборот, полного их отсутствия не имеют возможность вносить полезный вклад в производство экономических благ. Неработающие зачастую бывают недостаточно грамотными, в незначительной степени владеющими языком работодателя или клиента, неопытными в определенной сфере деятельности, незнающими ключевых критериев взаимодействия с обществом.

В связи с этим со стороны Правительства РК проводится большая работа по разработке результативных направлений развития рынка труда с целью снижения уровня безработицы среди населения. Как правило, эффективность экономической политики государства должна заключаться в положительной динамике трудоустройства населения или в уменьшении количества увольнении среди уже работающих граждан, снижении текучести кадров, что способствует перемене естественной безработицы в стране.

Для решения проблем трудоустройства в отдельных регионах страны, особенно в ее южной части, Правительством разработаны отдельные программы, направленные на переселение населения в северную часть Казахстана. В рамках данных программ переселения граждан из южных регионов в северные, реализуется государственная политика регулирования миграционных потоков населения, целью которой является решение проблем перенаселения и вследствие этого снижение роста безработицы.

Начиная с 2014 года в Казахстане в качестве инструментов государственной политики в сфере занятости населения и миграции стали применяться программы переселения такие как «Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы «Еңбек» [4], и пришедший ей на смену Национальный проект «Сильные регионы – драйвер развития страны» на 2022-2026 г.г. [5], а также действующая с 2014 года Государственная образовательная программа «Серпін-2050», нацеленная на обучение и трудоустройство молодежи из южного региона страны, где наблюдается избыток трудовых ресурсов (Алматинская, Южно-Казахстанская, Жамбылская, Кызылординская, Мангистауская области) в регионы на востоке, севере и западе Казахстана, нуждающиеся в квалифицированных специалистах» [6].

По данным Бюро национальной статистики Республики Казахстан из общего числа безработных, доля лиц в возрасте 25-34 лет составила 29,7%, в возрасте 15-24 года – 11,5%. Из числа безработных имеют высшее образование 161,1 тыс. человек (35,8%), среднее общее образование – 56,4 тыс. человек (12,6%), среднее профессиональное образование – 198,5 тыс. человек (44,1%). Показатели рынка труда представлены в таблице 1.

В результате временного ограничения в 2020 г. численность занятых сократилась на 0,6% с 8,78 млн. в 2019 г. до 8,73 млн. человек. Так, за год количество самозанятого населения уменьшилось на 2,6% и составило 2045,4 тыс. человек.

Таблица 1 – Показатели рынка труда Республики Казахстан

Показатели	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2020/2019	2021/2020
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Рабочая сила, тыс. человек	9 221,5	9 180,8	9 256,8	-40,7	76
Доля рабочей силы в численности населения, в процентах	70,1	69,2	69,3	-0,9	0,1
Занятое население, тыс. человек	8 780,8	8 732,0	8 807,1	-48,8	75,1

1	2	3	4	5	6
Наемные работники	6 681,6	6 686,6	6 710,2	5	23,6
Самостоятельно занятые работники	2 099,2	2 045,4	2 096,9	-58,3	51,5
Уровень занятости населения, в процентах	66,7	65,9	66,0	-0,8	0,1
Безработное население, тыс. человек	440,7	448,8	449,6	8,1	0,8
Уровень безработицы, в процентах	4,8	4,9	4,9	0,1	0
Число лиц, зарегистрированных в органах занятости в качестве безработных, тыс. чел.	97,5	141,8	97,9	44,3	-43,9
Доля зарегистрированных безработных в численности рабочей силы, в процентах	1,1	1,5	1,1	0,5	-0,4
Лица, не входящие в состав рабочей силы, тыс. чел.	3 934,0	4 076,8	4 093,3	142,8	16,5
Доля лиц, не входящих в состав рабочей силы в численности населения, в процентах	29,9	30,8	30,7	0,9	-0,1
<i>Примечание:</i> составлено авторами по данным источника [7]					

Среди занятого населения численность наемных работников составила 6,7 млн. человек или 76,2%, самостоятельно занятых – 2,1 млн. человек или 23,8%. Основную долю лиц, не входящих в состав рабочей силы составляют пенсионеры – 49% и учащиеся дневной формы обучения – 29,1%, заняты ведением домашних дел – 5,7%, по состоянию здоровья – 7,2% [7]. Однако значительного всплеска уровня безработицы в стране так и не произошло, объясняется следующими причинами:

Во-первых, часть занятых перешла в категорию «временно незанятых». Несмотря на то, что они являются временно незанятыми, в статистике труда они учитываются как сохранившие связь с рабочим местом и, следовательно, не могут считаться ни безработными, ни экономически неактивными, относясь, таким образом, к занятому населению. Таким образом, лица, которые были вынуждены не работать в период локдауна, считались не безработными, а временно незанятыми в составе занятого населения.

Во-вторых, сократилось использование рабочего времени. То есть, предприятия предпочли сократить рабочие часы и сохранить количество работников на прежнем уровне, чем провести массовые увольнения сотрудников.

В-третьих, часть населения перешла из состава рабочей силы в категорию экономически неактивного. Так, за 2020 год их численность выросла на 143 тысячи человек или на 4%. То есть, безработный гражданин решил переждать и перестал искать себе работу, либо находился в поиске, но не имел возможности приступить к ней незамедлительно, а это является одним из требований при определении статуса безработного.

В-четвертых, дан толчок к распространению дистанционной занятости. Физическое дистанцирование стало основным способом предотвращения массового распространения пандемии, в особенности на рабочих местах. Так, главным решением проблемы стал повсеместный (где это возможно) переход к дистанционному формату работы, который позволяет сохранить занятость и уровень доходов населения [8].

Каждый третий безработный был незанят по причине отсутствия любой работы, 23,1% человек уволились по собственному желанию, 13,2% - были вынуждены уволиться по семейным обстоятельствам [7].

Большое количество уволенных приходится на северные регионы, так как заметна тенденция как внутренней так и внешней миграции. В северо-восточных и центральных областях Казахстана превалирует отрицательное сальдо.

Под влиянием отраслевой структуры экономики, деятельности государственного сектора, активности предприятий, плотности населения, миграционных процессов, уровня профессиональной подготовки и других факторов в каждом регионе складывается свой уникальный рынок труда.

В силу того, что на рынке труда существует переизбыток специалистов гуманитарных специальностей и дефицит технических кадров, специалисты из числа иностранной рабочей силы являются временным альтернативным решением для оперативного удовлетворения потребностей предприятий в высококвалифицированной рабочей силе [9].

В 2021 году количество людей, не входящих в состав трудоспособного населения в возрасте от 15 лет и старше составило 4,1 млн. человек, что на 16,5 тыс. человек или на 0,4% больше, чем в 2020 году. Доля нетрудоустроенного населения в трудоспособном возрасте составила 30,7% от общего количества рабочей силы, где количество мужчин составило 1,6 млн. человек (38%), а женщины – 2,5 млн. человек (62%).

Можно рассмотреть рабочую силу представленную в таблице 2.

Таблица 2 – Рабочая сила в Казахстане

годы	Рабочая сила, тыс. человек	В том числе		Уровень, в процентах		
		занятое население	безработное население	рабочей силы	занятости к рабочей силе	безработицы
2019	9221,5	8780,8	440,7	70,1	95,2	4,8
2020	9180,8	8732,0	448,8	69,2	95,1	4,9
2021	9 256,8	8 807,1	449,6	69,3	95,1	4,9

Источник: Статистический сборник [7].

По данным таблицы 2 можно сделать вывод о том, что за последние годы ситуация на рынке труда не менялась, количество безработных в процентном соотношении остается неизменным.

Очень часто экономисты говорят о рынке труда, как если бы труд был однородным товаром, годным для хранения и, по их мнению, уровень безработицы отражает низкий уровень человеческого капитала или просто нежелание трудоспособных граждан трудиться.

Именно такой ход рассуждений наблюдается в программах тренингов по профессиональной и психологической подготовке безработных, с целью повышения заинтересованности работодателей. Авторы данных программ, зачастую, не работавшие в частном секторе, упускают из вида то, что в условиях здоровой экономики наблюдается высокая конкуренция за кадры.

Иными словами, основное содержание проблемы безработицы в Казахстане состоит не только в недостаточно развитой экономике, но и в качестве человеческих ресурсов.

Системная безработица среди молодых людей, а особенно у тех, кто никогда не имел постоянной работы, несёт за собой длительный ущерб и является большой проблемой, которой не должно быть в современном обществе, не говоря уже о государстве, имеющем такую огромную ресурсную базу как Республика Казахстан.

В быстро меняющемся мире меняется и НТП, что требует от современного общества больших перемен в области подготовки специалистов, поэтому всё меньший предлагаемый объём работы может быть выполнен людьми без повышения квалификации, даже при их высоком усердии. В настоящее время рынок труда наполнен вакансиями менеджеров, специалистов по информационным технологиям, маркетологов, но молодым людям без квалификации и формирования компетенции очень сложно устроиться на работу с достойной оплатой.

Непривлекательными для работодателей могут быть люди из неблагополучных семей, а также имеющие менее качественное образование и т.д., но суть заключается в том, что данная проблема является следствием продолжительной нехватки работы для низкоквалифицированных кадров.

Слабая экономика способствует росту безработицы граждан страны и становится поводом того, что они становятся заложниками бедности и деморализации на фоне неравенства доходов и качества жизни.

Из общего числа безработных городское население составило 270 тыс. человек (59,8%), сельское – 180,7тыс. человек (40,2%) [7].

По данным Бюро национальной статистики РК на начало 2020 года в стране численность молодежи составляет 3765,4 тыс. человек, 2021 года – 3739,9 тыс. человек, 2022 года – 3741,1 тыс. человек. Наблюдается тенденция к снижению численности молодых людей. Это связано с миграцией и снижением рождаемости в начале 2000-х годов. (рисунок 1).

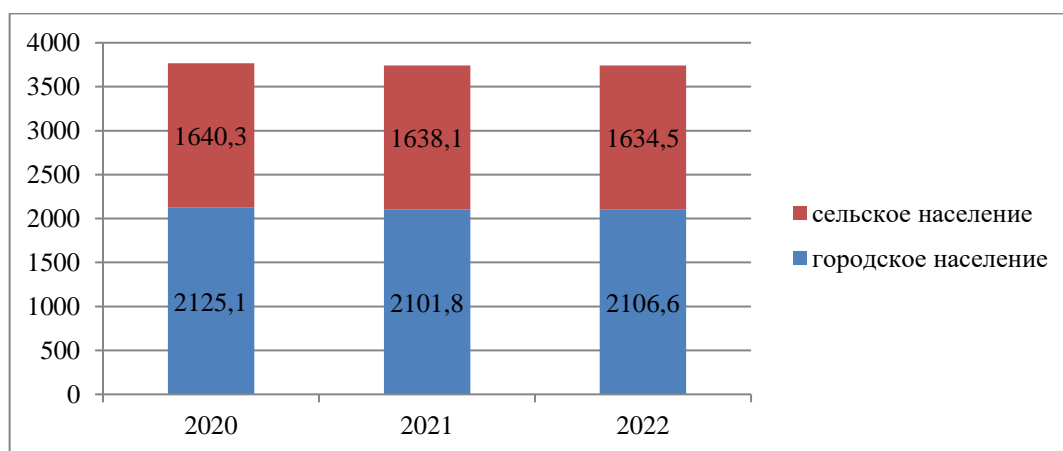

Рисунок 1 – Численность молодежи (на начало года, тыс. человек)

Примечание: составлено авторами по данным источника [10].

Отток молодежи из сельской местности и малых городов связано с выездом на учебу, и это не является их спонтанным решением. Этот выезд зачастую может стать отъездом на постоянное проживание в городе. Рост неуправляемого переезда молодых людей в мегаполисы, в том числе не имеющих определенную квалификацию, усиливает приток сельских безработных и способствует снижению уровня занятого населения. Показатели рынка труда молодого населения представлены в таблице 3.

Таблица 3 – Показатели рынка труда населения в возрасте 15-28 лет в РК

Показатели	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2020/2019	2021/2020
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Рабочая сила, тыс. человек	2087,6	2124,9	2099,8	37,4	-25,1
Доля рабочей силы в численности населения, в процентах	60,9	61,1	60,8	0,2	-0,3

Численность занятого населения в 2020-2021 годах снизилось на 1,3%. Число самозанятой молодежи выросло на 6,5%, большинство из которых работают в сфере информационных технологий, торговли, общественного питания, услуг.

1	2	3	4	5	6
Занятое население, тыс. человек	2007,9	2045,9	2019,4	38	-26,5
Наемные работники, тыс. человек	1536,6	1307,6	1329,3	-229	21,7
Самозанятые, тыс. человек	471,3	799,4	851,1	308,1	71,7
Безработное население, тыс. человек	79,8	79,0	80,4	-0,8	1,4
Уровень занятости, в процентах к населению в возрасте 15-28 лет, в процентах	96,2	96,3	96,2	0,1	-0,1
Уровень безработицы, в процентах	3,8	3,7	3,8	-0,1	0,1
<i>Примечание:</i> составлено авторами по данным источника [10]					

Количество выпускников высших учебных заведений на начало 2021-2022 учебного года в возрасте до 28 лет в разрезе областей РК представлены на рисунке 2.

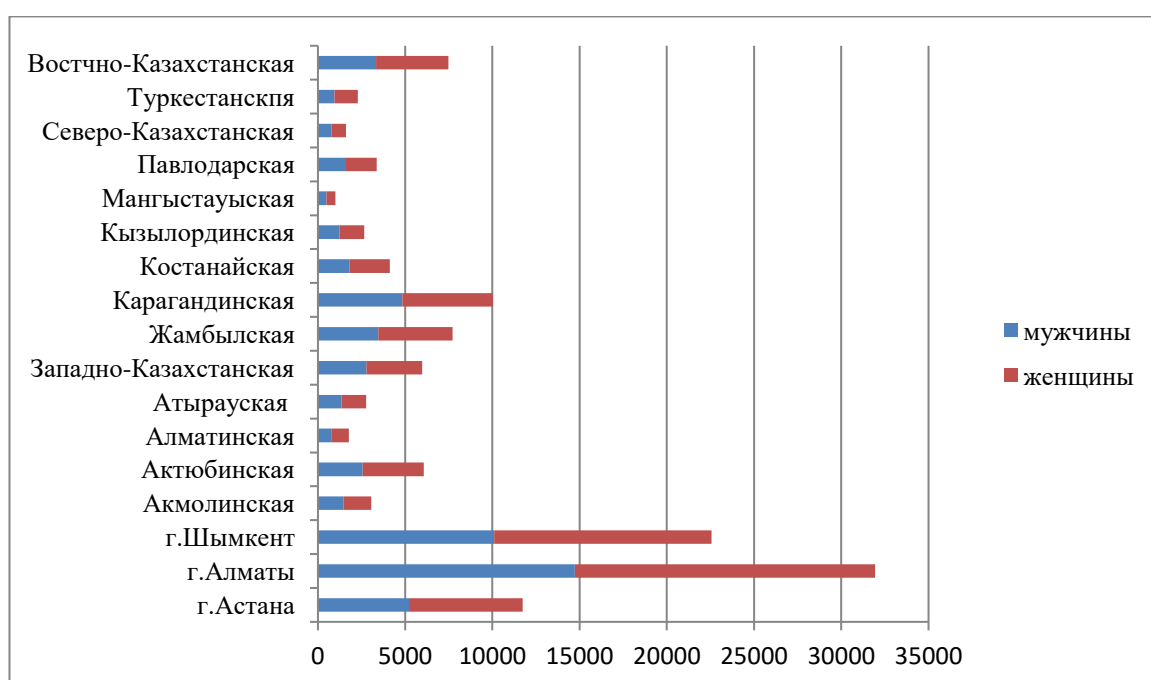

Рисунок 2 – Выпуск студентов организаций высшего образования по полу в возрасте до 28 лет (включительно) на начало 2021-2022 учебного года

Примечание: составлено авторами по данным источника [10].

На сегодняшний день безработица среди молодежи – неоспоримый факт, порождающий ряд социальных последствий, негативно влияющих на экономику страны. Один из факторов молодежной безработицы – отсутствие системы регулирования трудоустройства выпускников учебных заведений [11].

Молодые люди в основном заняты, зачастую в неформальном секторе с нестабильным заработком. На сегодня доступный рынок формального трудоустройства представлен низкооплачиваемыми вакансиями, что не привлекает молодежь.

В условиях массового высшего образования идеология передачи «готовых знаний» постепенно сменяется идеологией формирования компетенций, а на смену парадигме передачи знаний приходит парадигма дееспособности [12].

Валовый охват высшим образованием в Казахстане (% получающих высшее образования от общей численности населения пятилетней возрастной группы, следующей за окончанием средней школы) составляет 62%. Для повышения доступности высшего и

послевузовского образования в РК с 2019 года по 2022 год количество грантов бакалавриата увеличилось в 1,7 раза, магистратуры - 1,8, докторантуры – 3,7 раза. Доля государственного заказа на технические направления подготовки увеличена до 60% [13].

Большое количество образовательных грантов выделяется на подготовку кадров для таких областей как промышленность, сельское хозяйство. В данные направления образовательных программ поступают абитуриенты с низким показателем единого национального тестирования и/или условно зачисляются в университеты, что усложняет дальнейшую качественную подготовку по образовательным программам. Ежегодно пополняются ряды выпускников, которые не имеют возможности работать по выбранным профессиям. Распределение студентов в организациях высшего и (или) послевузовского образования по группам специальностей представлено на рисунке 3.

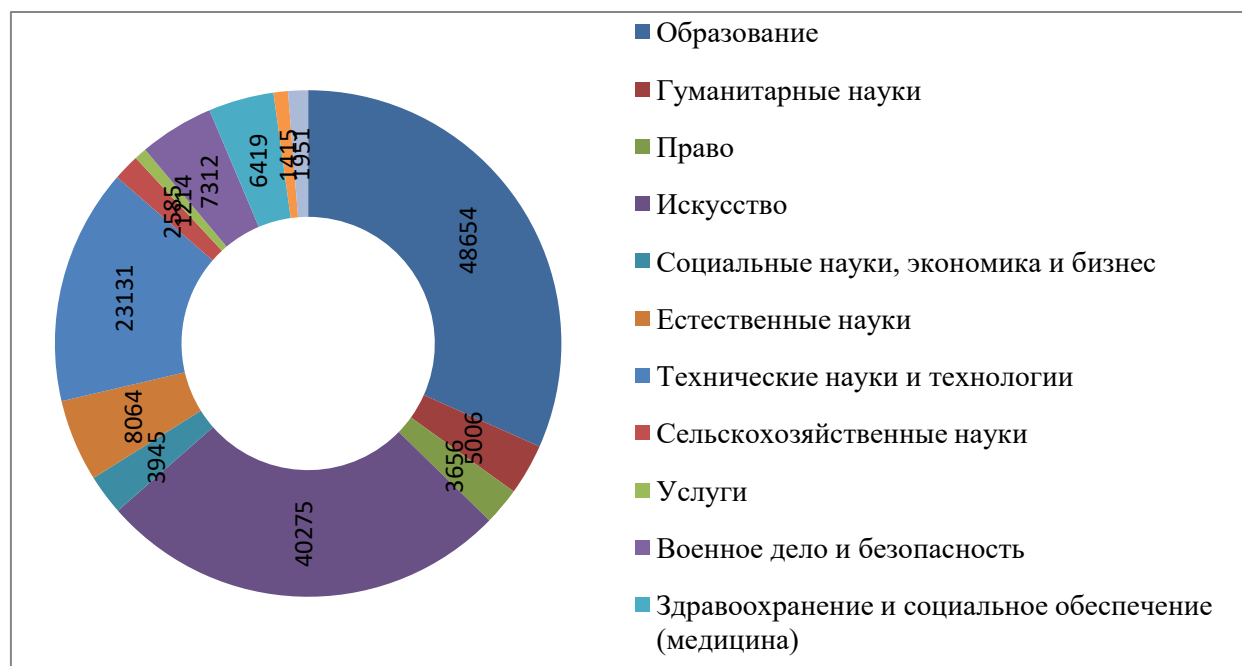

Рисунок 3 – Распределение студентов в организациях высшего и (или) послевузовского образования по группам специальностей (на начало 2020-2021 учебного года, человек)

Примечание: составлено авторами по данным источника [14].

В настоящее время в стране среди молодежи имеется большое количество представителей экономической и юридической профессий, которые не заняты в общественном производстве. Это позволяет сделать вывод о том, что наша страна, являясь одним из лидеров по количеству выпускников вузов в мире, сталкивается с большой проблемой по их трудоустройству, тем самым порождая рост дипломированной безработицы.

Безусловно, специфика системы высшего образования не является единственной и основной причиной безработицы в стране. Но качество подготовки кадров или полное ее отсутствие значительно влияют на рынок труда. Основопологающий фактор формирования конкурентоспособной молодежи – это высокая квалификация и востребованность на рынке труда. Из-за отсутствия достаточного опыта в определенной сфере профессиональной деятельности молодежь, хотя и имеет инновационный и творческий потенциал, нуждается в поддержке и развитии на рынке труда, а вопрос трудоустройства остается стратегическим приоритетом государственной политики.

Трудоспособное население без соответствующего образования и квалификации, в условиях развития международной интеграции и конкуренции, находясь в поиске постоянной работы, очень часто сталкивается с борьбой за рабочее место со стороны

населения с высокой квалификацией и компетенцией. Современная ситуация на рынке труда, проявляющая себя в форме кризиса, связанная с пандемией и её последствиями, стала более сложной, способствуя росту социального напряжения в обществе [15].

Численность безработного населения среди молодежи по продолжительности поиска работы приведена на рисунке 4.

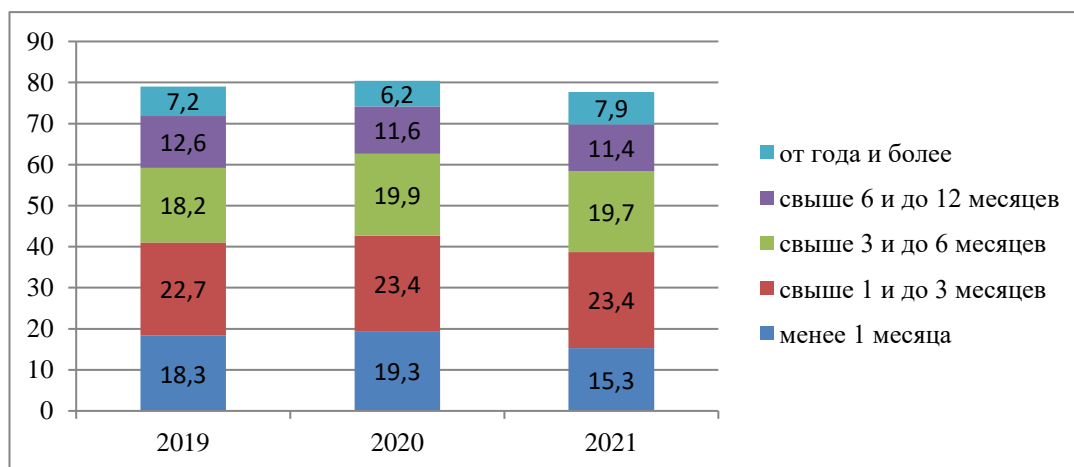

Рисунок 4 – Безработное население в возрасте 15-28 лет по продолжительности поиска работы, тыс. человек.

Примечание: составлено авторами по данным источника [10].

По данным рисунка 4 в Казахстане в поиске работы были в 2019 г – 79,0 тыс. человек, 2020 г – 80,4 тыс. человек, 2021 г – 77,6 тыс. человек [10]. Средняя продолжительность поиска работы превышает шесть месяцев. В 2021 году доля тех, кто находится в поиске работы менее месяца сократилось с 19,3 до 15,3 по сравнению с прошлым годом. Доля тех, кто ищет работу от года и более увеличилось с 6,2 до 7,9%.

По мнению аналитиков Центра развития трудовых ресурсов РК выпускники высших учебных заведений при поиске достойной работы во многих случаях, имеют требования по уровню заработной платы, хотя не имеют необходимого опыта работы и не доказали свою квалификацию. В этом случае работодатели предпочитают им людей с практическим опытом. Поэтому в целях совершенствования системы трудоустройства и, как следствие, снижения безработицы среди молодых людей для формирования практического навыка по избранной специальности необходимо провести комплексную работу по подготовке кадров. Необходимо активно использовать передовой опыт по трудоустройству и снижению уровня безработицы молодежи зарубежных стран, а также в процессе подготовки и трудоустройства молодежи усилить роль государственно-частного партнерства [9].

Безработица и неполная занятость обычно оказывают долгосрочное неблагоприятное воздействие. Речь, в частности, идет о квалификации молодых работников и негативном отношении к молодым людям, трудившимся в течение долгого времени на временной и неформальной работе. Долговременный поиск на рынке труда достойной работы влияет на заработную плату и покупательную способность отдельных граждан и их семей. Молодежная безработица и экономическая неактивность может стать причиной социального отчуждения, создать ощущение бесполезности и разочарования среди молодежи, что, в свою очередь, может привести к асоциальному поведению [16].

Заключение. Можно отметить, что в последнее время итоги государственных программ, характеризуются с положительной стороны. Так, по итогам социологических опросов, проведенных среди обучающихся по программе «Серпін-2050», было выявлено их намерения остаться жить в северной части Казахстана. В этом направлении перед Правительством стоит задача, заключающаяся в улучшении качества их жизни, а также,

чтобы их выбор повлиял на аналогичное решение других представителей южных регионов страны.

Но в то же время при реализации вышеуказанных программ наблюдается ряд проблем, заключающихся в отсутствии полного анализа в потребности трудовых ресурсов в принимаемых областях, а также требований к профессиональной подготовке переселенцев.

Также на данном этапе работы не всегда проводится промежуточный анализ эффективности реализации государственных программ, с целью уменьшения рисков, с которыми приходится сталкиваться исполнителям и участникам данных государственных программ. В результате этого, участники госпрограмм получают недостаточно обоснованные последующие решения, влияющие на финансовую сторону программ, повышая их затраты. В процессе данной работы требуется создание таких условий, чтобы переселенцы с наименьшими проблемами оставались жить и работать в северной части страны.

Следует подчеркнуть, что модернизация трудового рынка и повышение занятости граждан страны являются одними из главных направлений развития экономики.

Следовательно, чтобы решить проблему безработицы требуется внедрить в казахстанскую образовательную систему новые реформы, направленные на повышение качества подготовки кадров. Именно современное качественное образование, согласно Посланию Президента, должно стимулировать развитие трудового рынка.

Литература:

[1] Сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // <https://new.stat.gov.kz/ru/region/>

[2] Методологические положения по статистике / Издание четвертое, дополненное / на русском языке / Астана 2018. – 502 с. // <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT220583>

[3] Методические рекомендации по основным индикаторам рынка труда / Астана 2011. – 16 с. // <https://www.stat.gov.kz/important/methodology>

[4] «Об утверждении Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы “Еңбек”». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746/links>

[5] «Об утверждении национального проекта “Сильные регионы – драйвер развития страны” на 2022-2026 г.г.» Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000729>

[6] Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 26.11.2018 г. №646 «Об утверждении Правил организации и финансирования подготовки кадров с техническим и профессиональным образованием, краткосрочного профессионального обучения, по проекту «Мәңгілік ел жастары-индустрияға!» («Серпін»), переподготовки трудовых ресурсов и сокращаемых работников. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017800>.

[7] Занятость в Казахстане 2017-2022 / Статистический сборник, Нұр-Сұлтан 2022. <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>.

[8] Национальный доклад «Рынок труда Казахстана: развитие в условиях новой реальности», 2021 г. https://iac.enbek.kz/public/pdf/ЦРТР_Годовой_отчет_по_рынку_труда,_сентябрь_2021.pdf

[9] **Жолдасқызы, З.** Анализ причин и последствий безработицы в Казахстане // Центрально азиатское бюро аналитической журналистики САВАР. https://cabar.asia/ru/analiz-prichin-i-posledstvij-bezrabotitsy-v-kazahstane#_ftn9

[10] Молодежь Казахстана / Статистический сборник 2017-2021, Астана, 2022, 130 стр.

[11] **Квитова, К.С.** Проблемы занятости и трудоустройства молодежи в современной России на примере республики Мордовия / К. С. Квитова // Юность. Наука. Культура: материалы III Всероссийской научно-практической конференции, Саранск, 11 декабря 2015 года / Средне-Волжский институт (филиал) ВГУЮ (РПА Минюста России). – Саранск: Общество с ограниченной ответственностью "ЮрЭксПрактик", 2016. – С. 31-34.

[12] Сушко, В.А. Проблемы выпускников вузов при трудоустройстве / В.А.Сушко // Современные тенденции развития системы образования: Сборник трудов Международной научно-практической конференции, Чебоксары, 28 марта 2018 года. – Чебоксары: Общество с ограниченной ответственностью «Издательский дом «Среда», 2018. – С. 207-208.

[13] Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023 – 2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 248. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248>

[14] Образование в Республике Казахстан / Статистический сборник 2017-2021 / Астана 2022, 167 стр.

[15] Лайкам, К.Э., Бикбаева А.Р., Павлова Е.К. Влияние пандемии коронавируса на рынок труда. Федерализм. 2021; 26(4): 5-19. <https://doi.org/10.21686/2073-1051-2021-4-5-19>

[16] Партнерство в сфере занятости молодежи Содружества Независимых Государств, Сайт Международной организации труда. https://www.ilo.org/wcms_344697.pdf, [wcms_620037.pdf](https://www.ilo.org/wcms_620037.pdf),

References:

[1] Sajt Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan // <https://new.stat.gov.kz/ru/region/>

[2] Metodologicheskie polozheniya po statistike / Izdanie chetvertoe, dopolnennoe / na russkom yazyke / Astana 2018. – 502 с. // <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT220583>

[3] Metodicheskie rekomendacii po osnovnym indikatoram rynka truda / Astana 2011. – 16 s. // <https://www.stat.gov.kz/important/methodology>

[4] «Ob utverzhenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya produktivnoj zanyatosti i massovogo predprinimatel'stva na 2017 – 2021 gody “Enbek”». Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746/links>

[5] «Ob utverzhenii nacional'nogo proekta “Sil'nye regiony – drajver razvitiya strany” na 2022-2026 g.g.» Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000729>

[6] Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 26.11.2018 g. №646 «Ob utverzhenii Pravil organizacii i finansirovaniya podgotovki kadrov s tekhnicheskim i professional'nyim obrazovaniem, kratkosrochnogo professional'nogo obucheniya, po proektu «Mәңgilik el zhastary-industriyafa!» («Serpın»), perepodgotovki trudovyh resursov i sokrashchaemyh rabotnikov. Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017800>.

[7] Zanyatost' v Kazahstane 2017-2022 / Statisticheskij sbornik, Nұr-Sұлтан 2022. <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>.

[8] Nacional'nyj doklad «Rynok truda Kazahstana: razvitie v usloviyah novoj real'nosti», 2021 g. https://iac.enbek.kz/public/pdf/CRTTR_Godovoj_otchet_po_rynku_truda,_sentyabr'_2021.pdf

[9] ZHoldasqyzy, Z. Analiz prichin i posledstvij bezraborticy v Kazahstane // Central'no aziatskoe byuro analiticheskoy zhurnalistiki CABAR. https://cabar.asia/ru/analiz-prichin-i-posledstvij-bezrabortitsy-v-kazahstane#_ftn9

[10] Molodezh' Kazahstana / Statisticheskij sbornik 2017-2021, Astana, 2022, 130 str.

[11] Kvitova, K.S. Problemy zanyatosti i trudoustrojstva molodezhi v sovremennoj Rossii na primere respubliki Mordoviya / K. S. Kvitova // YUnost'. Nauka. Kul'tura: materialy III Vserossiyskaya nauchno-prakticheskoy konferencii, Saransk, 11 dekabrya 2015 goda / Sredne-Volzhskij institut (filial) VGUYU (RPA Minyusta Rossii). – Saransk: Obshchestvo s ogranichennoj otvetstvennost'yu "YUrEksPraktik", 2016. – S. 31-34.

[12] Sushko, V.A. Problemy vypusknikov vuzov pri trudoustrojstve / V.A.Sushko // Sovremennye tendencii razvitiya sistemy obrazovaniya: Sbornik trudov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, CHEboksary, 28 marta 2018 goda. – CHEboksary: Obshchestvo s ogranichennoj otvetstvennost'yu «Izdatel'skij dom «Sreda», 2018. – S. 207-208.

[13] Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023 – 2029 годы. Постановление Правител'stva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023 goda № 248. Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248>

[14] Obrazovanie v Respublike Kazahstan / Statisticheskij sbornik 2017-2021 / Astana 2022, 167 str.

[15] **Laikam, K.E.**, Bikbaeva A.R., Pavlova E.K. Vliyanie pandemii koronavirusa na rynek truda. Federalizm. 2021; 26(4): 5-19. <https://doi.org/10.21686/2073-1051-2021-4-5-19>

[16] Partnerstvo v sfere zanyatosti molodezhi Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv, Sajt Mezhdunarodnoj organizacii truda. https://www.ilo.org/wcms_344697.pdf, [wcms_620037.pdf](https://www.ilo.org/wcms_620037.pdf),

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Рысмаханова Г.Ж., экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Шильманова А. М., экономика ғылымдарының кандидаты

Бекетова К.Н., экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Зерттеу тақырыбы жұмыспен қамту адам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылатындығына байланысты. Бұл мақаланың мақсаты-жұмыссыздық проблемасының, оның ішінде жастар арасындағы маңыздылығын атап өту. Міндет-жұмысқа орналаспау себебін анықтау және жұмыссыздық деңгейінің деректерін талдау. Бұл зерттеуде Қазақстан Республикасының ғылыми еңбектері, нормативтік-құқықтық актілері мен ұлттық жобалары мен статистикалық деректері, сондай-ақ БАҚ пен интернеттегі Жарияланымдар пайдаланылды. Бұл жұмыстың әдіснамалық негізі жүйелік-кешенді тәсіл болып табылады. Зерттеу әдістері ретінде қолданылды бақылау және талдау, синтез және дедукция. Зерттеу барысында жалпы жұмыссыздықтың пайда болу себептері, оның ішінде оқу орындарының түлектері арасында анықталды, бұл экономикалық белсенді халықтың толыққанды өміріне елеулі қауіп төндіреді. Мақалада болашақ жас мамандарды жоғары оқу орнын бітіру кезеңінде жұмысқа орналастыру қажеттілігін негіздеуге тырысады және еңбекке қабілетті азаматтар арасынан жұмыссыз жастар санын қысқарту жолдары ұсынылады.

Тірек сөздер: жұмыссыздық, жұмыспен қамту, жұмыспен қамту, жұмыс күші, жастар жұмыссыздығы.

REASONS DETERMINING UNEMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN AND WAYS TO SOLUTION THEM

Rysmakhanova G.Z., Candidate of economic sciences, associate professor

Shilmanova A.M., Candidate of economic sciences

Beketova K.N., Candidate of economic sciences, associate professor

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda city, Republic of Kazakhstan

Annotation. The research topic is due to the fact that employment is an integral part of a person's life. The purpose of this article is to emphasize the importance of the problem of unemployment, including among young people. The task is to identify the reasons for non-employment and analyze the data on the unemployment rate. This study uses scientific papers, regulatory legal acts and national projects and statistical data of the Republic of Kazakhstan, as well as publications in the media and the Internet. The methodological basis of this work is a system-integrated approach. Observation and analysis, synthesis and deduction were used as research methods. The study revealed the causes of unemployment in general, including among graduates of educational institutions, which poses a serious threat to the full life of the economically active population. The article attempts to justify the need for employment of future young professionals at the stage of graduation and suggests ways to reduce the number of unemployed youth from among able-bodied citizens.

Keywords: unemployment, employment, employment, labor force, youth unemployment.

THE ROLE OF FINANCIAL BEHAVIOR IN INVESTMENT DECISIONS

Karimov N.G. Doctor of economic sciences, professor
norboy.karimov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6963-240X>

*Tashkent State University of Economics
Tashkent city, Republic of Uzbekistan*

Annotation. The purpose of this article is to study the importance of financial behavior when making financial and investment decisions that are relevant in connection with changing economic and social conditions, as well as to develop an idea of financial behavior. The goal is determined by the diversity of financial behavior of people, leading to a certain result obtained as a result of rational and irrational decisions. In this regard, there is a need to study the features of aspects of financial behavior in making investment decisions. The research uses such methods as a critical review of scientific works of domestic and foreign researchers, content analysis and structural and logistic.

In this article, the essence of financial behavior, and its importance in making investment decisions is widely researched, and the theoretical views of classical economists on economic behavior and its important aspects in economic and social development are expressed. Also, the article includes scientific conclusions on the impact of financial behavior on investors and the behavior of financial practitioners, the characteristics of behavioral finance and its influencing factors, the importance of the concept of rationality, and the application of theories of interaction between issuers and investors.

Keywords: financial behavior, psychology, economic behavior, economic psychology, economic consciousness, the concept of rationality, issuer, investor, securities, economic thinking, traditional finance, rational investor.

Introduction: The civilization of society activates the tendency for psychologists to become interested in economics, and economists, in turn, to turn to psychology. Economists realized that people are not rational, so they became interested in what psychology had to say about it. And psychologists have realized that many interesting things can be applied to the study of human behavior.

Economic psychology, or the study of psychological aspects of economics, is a promising area of research. Therefore, this article aims to research the importance of economic behavior, especially financial behavior in making financial and investment decisions that are relevant in the market economy.

We know that today there are several theories (teachings) that approach the study of human personality from different points of view: a) biogenetic, b) sociogenetic, c) psychogenetic, d) cognitivist, e) psychoanalytic, and f) behaviorist.

It should be noted that the creature that represents the concept of "*Homo Oeconomicus*" - "*intelligent race*" - has been around for more than 40 thousand years. According to scientists, 16,000 generations have changed during this period. In Darwin's words, the development of thousands of nations and peoples preserved on earth in the process of natural selection in the next period is more influenced by social factors than by biological factors. Therefore, the issue of studying each individual or person requires studying within the framework of his immediate social environment and social norms.

Society or social environment is the world in which a person operates based on specific goals and plans. In essence, the connection of each person with this social world is manifested in his actions within the framework of human experience, culture, and accepted, recognized norms of social behavior.

Materials and methods of research: Today, economic psychology is also relevant, as we know, economic psychology—studies the general laws and mechanisms of behavior related to the economic thinking and economic behavior of individuals, whole groups, and communities who aim to run a business by entering into production relations in different situations, the reflection of production relations in the mind of each economic subject. That is, its subject is the process of reflection on economic and production relations in a person's consciousness and behavior.

The objective subject of scientific interest in economics and psychology is close to each other: both observe *the subject's behavior*. Economists are interested in the subject's relationship to the market, and

psychologists are interested in his reaction to activity and emotional experiences. Both works are based on the source of knowledge. While paying attention to the structure of economic psychology, it should first be noted that it is rich in problems and diversity. In Western European and American scientific research, three major divisions have been studied together with applied economics, and they are: "*Market* (consumer psychology and psychology of household management); *Business* (behavior and ability of entrepreneurs and investors, agreed work result, compromise, competition, trade secrets, etc.); "*Society-citizen relationship* (tax, profit, inflation, unemployment, influence of political economy on the public)".

Scientific approaches to the most diverse aspects of financial behavior of the population are reflected in publications of various levels: from Nobel Prize laureates in economics to the works of young professionals. Thus, D. Kahneman [1], J. Akerlof [2], R. Shiller [3] and other well-known scientists who analyzed the features of financial behavior considered the conditions and motives of decisions made as a whole complex of simultaneously acting factors, including emotions. Thaler, whose work in behavioral economics is recognized as classical, carried out theoretical developments at the intersection of disciplines: economics, psychology, sociology, culture and other social sciences [4]. The concept of "nudging" in the work of R. Thaler and K. Sunstein [5], showing the role of external (social, economic, environmental) and internal (psychological, emotional) stimuli in human decision-making (the so-called choice architecture), has already found its supporters and critics [6].

Despite the large number of published research results in the field of behavioral economics, scientific research that takes into account the factors of simultaneous mutual influence on the formation of financial strategies of the population is still in demand [7].

Discussion: According to experts, the main categories in the subject of economic psychology are *economic consciousness*, *economic thinking*, and *economic behavior*. It is of great practical importance to study the proportionality of these three categories, their relationship to each other, and the characteristics of their manifestation in specific activities and production processes.

Here we present the scientific definition given by A. Kitov to two of these three categories, that is, *economic consciousness* and *economic behavior*. According to him, *economic consciousness* is a reflection of objects directly related to production, exploitation, and profit in the mind of a person who has his views, goals, and worldview. That is, due to the existence of *economic consciousness*, we can have knowledge, imagination, and feelings about ways to find and multiply blessings related to our material and spiritual needs and contribute to material production with our labor in society.

The program of economic ideas is the result of thinking and must be established in the minds of people so that it can serve as a reliable guide in their work and economic activities. Economic consciousness, first of all, appears as a set of economic ideas, knowledge, views, conclusions, feelings, moods, and other mental structures. Secondly, socio-economic consciousness includes all economic views of individual people and ideas that are important for the historical forms of unity of peoples, classes, and other people. Thirdly, economic consciousness is not only the knowledge realized by people but also the attitude to them and other phenomena. So, *economic consciousness* is a complex psychological structure, which is formed directly from the influence of economic situations and conditions on the consciousness, outlook, and motives of a person.

Economic behavior, which is one of the categories of economic psychology, was scientifically based by A. Krylov as follows. He stated that *economic behavior* is behavior that responds to economic influences.

According to V. Karimova and F. Akramova, *economic behavior* -is the behavior and behavior manifested under the influence of production conditions, means, and incentives.

J.M. Keynes emphasizes the importance of national psychology in economic behavior. Therefore, he compared the economic behavior of the Americans and the British. According to him, Americans tend to be more speculative and speculative, which stems from the fact that they tend to predict market psychology in advance. Therefore, these characteristics of them ensure their successful operation in the stock market. And the British are distinguished by their ability to invest

and invest for expected income. In general, in a situation where international and interstate relations are developing, it is considered a phenomenon of practical and applied importance to study the uniqueness of relations about economic processes in the psychology of representatives of different nations from a scientific point of view.

Initially, the problems of economic psychology were intertwined between psychology and economics. J. Katonasays: "We consider economic processes as a manifestation of human behavior and analyze it from the point of view of modern psychology." [8].

J. According to Katona, there is a clear connection between the economy and the psychology of the individual. Although "objective" economic conditions affect individual behavior, they are indirectly expressed through subjective economic views.

"Behavioral economics studies the influence of psychological, cognitive, emotional, cultural, and social factors on the economic decisions of individuals and institutions" [9].

"Behavioral economics is mainly related to the limits of the rationality of economic entities. Behavioral models usually combine concepts from psychology, neuroscience, and microeconomic theory" [10]. "The study of behavioral economics involves how market decisions are made and the mechanisms that govern public choice. Three topics in behavioral economics:

Heuristics: Humans make 95% of their decisions using mental deductions or rules of thumb.

Mind: A collection of anecdotes and stereotypes that create perceptual filters upon which to understand and respond to events.

Market inefficiencies: these include incorrect pricing and rational decision-making" [11].

The supply in the financial services market is large, and demand is limited, hence the increase in competition and the need to attract existing investors. This can be done by customizing financial products, that is, their individual adjustment to each client. To do this, it is necessary to understand how people make financial, in particular investment decisions, what factors influence this process. Knowing this, it is possible to predict investment behavior, which means to offer each investor exactly the product that he expects [12].

Behavioral economics attempts to understand individual mental processes, including the influence of emotions, norms, and habits, on individual decision-making in a variety of economic settings.

Because people are emotional and easily distracted, they tend to make decisions that are not in their best interests. For example, according to rational choice theory, if Charles wants to lose weight and has information about the number of calories in each food item, he will choose only the foods with the fewest calories. According to behavioral economics, even if Charles wants to lose weight and decides to eat healthy foods, his final behavior is indirectly influenced by emotions and social influences. On TV, a popular ice cream company advertises a brand of ice cream at an attractive price, shows a picture, price, and actual statistics of an ice cream that tastes sweet despite its 2,000 calories, and Charles is tempted by the sweet and, as a result of his lack of self-control, eats it, causing him to gain weight.

The rational choice theory has rejected the fact that people are irrational in their behavior. In the classical economic theory, a person is a creature with unlimited computing power, who analyzes all available information and can always make the best decision. Richard Thaler and other researchers have shown that people are not good at calculating, have limited willpower, and are very limited in their rationality. Until then, it had not occurred to anyone to properly model this situation, because it was somewhat unclear how to model human behavior.

In 2017 Nobel Prize in Economics "*for his contribution to the study of behavioral economics*" was awarded to the American Richard Thaler.

According to the Nobel Committee, Thaler introduced psychological and emotional factors into the analysis of personal decision-making in the field of economics. "Exploring the consequences of bounded rationality, social preferences, and self-control, he shows how these human characteristics affect individual decisions as well as market conditions," the committee's website said.

The reason why the Nobel Prize was awarded to him is that this is a relatively new direction - he is not yet 50 years old. Unlike physics, Nobel Prizes in economics are not usually awarded for specific

discoveries. The award is given in general recognition for all services. Thaler's merit is that he, like the founders of behavioral economics, Tversky, Kahneman, and others, when it was not yet a tradition when no one took it seriously, they were engaged in research on this topic and were ahead of the development of economic science. Today, no one calls behavioral economics nonsense, and when they first started researching it, everyone said so. They created this new direction.

But later, Thaler's ideas made a great contribution to modern transactional economics, which includes elements of economics and psychology. The purpose of transactional economics is to find out why people make certain decisions.

Thaler developed a theory known as "**mental accounting**". He explains how people can simplify financial decisions for themselves. The scientist also showed how the desire to avoid losses increases the value of one or another object in the eyes of a person. Thaler called this phenomenon the "**property effect**".

Thaler created a model in which one person has two economic agents: one who plans and the other who executes. When a person decides to buy a season ticket, he has a plan based on how many times he will go to the club in the future. After purchasing a subscription, the decision to go there or not is made by another person, despite being physically the same person.

Bounded rationality. Richard Thaler developed the intelligent calculation theory that explains how people make financial decisions. According to Richard Thaler, the mistakes of auction winners occur in two situations: when a person pays more for something than it is worth, or when the purchase does not turn out as expected.

Thaler argues that this phenomenon proves that the behavior of auction participants is not rational.

Another concept popularized by Richard Thaler is called the "ownership effect". The meaning of this idea is that a person is strongly attached to his possessions and overestimates their value. People pay less to buy things they don't own because they're paying for things they like. "Having something" makes it more valuable.

One of the main reasons why it was decided to award the Nobel Prize to Richard Thaler is his work on self-control. We all know we need to save for retirement, but very few people do, because it is difficult for people to combine daily needs and long-term preparation. This simple discovery led to the invention of a way to save more money: automating the transfer of funds to a bank account.

The study of financial behavior is of great importance not only to the financial market but also at the national level. To develop the financial market in the country, it is necessary to know the behavior of investors. In particular, one of the important tasks is to determine the segments (groups of investors) to which the goods and services offered by the financial market are primarily directed.

Financial behavior includes financial market subjects' free use of their wealth, buying and selling of securities (bonds and shares), financial services, and decision-making processes that occur before and after their effective use.

As we know, financial markets are places where financial instruments or financial assets are traded. Financial assets are mainly focused on securities issued by companies, or in other words, mainly include shares or securities, debt obligations, contributions, etc. The study of financial markets has always been a center of attraction for researchers. Based on this interest of scientists, various stages or changes are taking place. Various theories are being developed in this regard. These developments are divided into three categories: Traditional Financial Theories, Modern (Standard) Financial Theories, and the newly formed **Financial Behavioral Theories**.

Financial behavior is the field of study of the influence of psychology on the behavior of investors and financial practitioners and consequently on the markets. It focuses on the fact that investors are not always rational, have limited self-control, and are influenced by their own biases.

To understand financial behavior, it is first necessary to differentiate it from *traditional financial theory*.

Traditional finance is based on the belief that:

- The market and investors are very smart;
- Investors only own profit-making properties;

- Investors have perfect self-control;
- Investors are not confused by cognitive errors or information processing errors.

Features of Behavioral Finance:

1. Investors behave "normal", not "smart";
2. Investors have limits on how they can control themselves;
3. Investors are influenced by their behavior;
4. Investors make cognitive errors that can lead to wrong decisions.

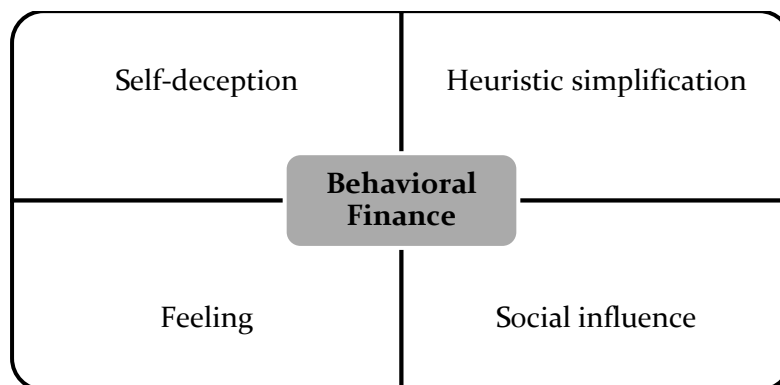

Figure 1 - Four factors influence behavioral finance

The main development of conventional financing is the concept of the "e-market". The efficient market hypothesis has become one of the most effective concepts of modern economics and the main foundation of financial economics. The efficient market hypothesis is considered the foundation of modern financial theory and dominated investment theory for more than 30 years (from the early 1960s to the mid-1990s). Traditional or standard financial theories rely on two main models: the efficient market concept and the Markovitz model, but investors' decision-making cannot be based solely on these two models. The concept of investor rationality has been criticized by many scholars. Concept of Rationality: Traditional finance is primarily based on the concept that investors are perfectly rational.

Rational investors always use the information they have and analyze it objectively. Many studies have shown that investors with emotional brains tend to act irrationally despite having a variety of critical information. They only blind themselves to the point of rationality, and in many cases, they make wrong conclusions. According to traditional financial theory, the investor completely ignores the role of emotions in making investment decisions. But investors are also ordinary human beings with emotions and do not consider the role of emotions in making any decisions involving the investment field.

According to traditional finance theory, investors always have access to all information and make decisions based on that information. In practice, this is not possible, because it does not make sense for all investors to have all the information at the same time.

There is an almost infinite amount to know and learn in the world of investing; even the most successful investors face limitations. According to traditional financial theory, investors are equally knowledgeable and expert. It emphasizes that there is no difference between an experienced and a new investor. But in reality, it is not so. Experience certainly makes investors wiser and influences decision-making. Demographic Factors: Age, income, gender, marital status, and other investor demographics are not considered in traditional financial theory, but they influence the ability to make investment decisions. These are the main limitations of traditional financial theory, which are inconsistent with financial behavior in different situations.

Financial behavior - studies the behavior of investors not only from the point of view of rationality but also studies various psychological processes, such as intelligence, emotions, behavior, and knowledge level, which are completely out of the focus of traditional finance. This

new financial theory incorporates psychology, sociology, and neuroscience theories in researching investor behavior.

It should be noted that Financial Behavior is not only a pure and original development. This theory is concerned with the shortcomings of the efficient market hypothesis and other conventional financial developments.

As we have seen, according to traditional finance theory, decision-makers are considered rational investors. In contrast, according to the Principles of Financial Behavior, human decisions depend on multiple cognitive and emotional cues. There are several theories of the interaction between *issuers and investors*:

Exchange theory considers social behavior as the interaction of people who are in the process of exchange based on material and non-material continuous mental behavior with each other. According to behaviorism, the behavior of Investors is subject to the following basic law: The more economic activity of Investors is rewarded, the more he tries to perform this activity.

Value situation. The more valuable the achievement of profit is to investors, the greater the desire to achieve results.

Aggression and Support. If, according to the situation, investors do not receive the expected profit or suffer a loss (unexpectedly), they show aggressiveness, the result of such behavior is valuable for this investor.

Behavioral finance emerged from the study of the shortcomings of efficient market theory. This has evolved since anomalies in stock market behavior have been ignored by traditional financial theories. However, it should be noted that efficient market theory and financial behavior are related to the behavior of investors, that is, it explains how investors make decisions about investments in the stock market. These explanations never tried to show the ways of financing in the financial market. On the contrary, if the shortcomings caused by financial behavior are taken into account when making investment decisions of investors, their decisions will be more effective and this in turn will strengthen their confidence in investments.

This efficiency in investment decisions can be achieved in crises in any financial market. If such situations are controlled, it will attract more investors to the stock market by following the principles of Financial Conduct. Thus, directly, but with indirect interest, it will be possible to help increase financing in the financial market.

Conclusion: To conclude, *Behavioral Finance* is a combination of psychology and finance. It examines how investors make financial decisions and the impact these decisions have on society, as well as why people buy stocks.

We need to recognize the traditional financial shortcomings presented by empirical findings, and at the same time, objective analysis is needed to draw unbiased conclusions. The financing of behavior in this direction is one of the positive aspects of better studying the behavior of investors. At the same time, self-interested finance cannot be said to be perfect, as the discipline is not too old to be accepted as a theory. Behavioral finance is only a collection of ideas and opinions that are descriptive and advisory in nature, but they are not exhaustive. To refine a good theory, more debate and research are needed to define the financial constraints of behavior. Nevertheless, we must admit that we have a theoretical framework, which is certainly a simple initiative and has many positive aspects from the point of view of the study of the stock market, but a more precise and more rigorous analysis is needed to change the theory that has the effect of efficient market theory, necessary.

Литература:

[1] Акерлоф, Дж., Шиллер, Р. Охота на простака. Экономика манипуляций и обмана. Пер. с англ. М.: Манн, Иванов и Фербер; 2017. 320 с.

[2] Акерлоф, Дж., Шиллер Р. SpiritusAnimalis, или как человеческая психология управляет экономикой, и почему это важно для мирового капитализма. Пер. с англ. М.: Юнайтед Пресс; 2010. 273 с.

[3] Талер, Р. Новая поведенческая экономика. Почему люди нарушают правила традиционной

экономики и как на этом заработать. Пер. с англ. М.: Эксмо; 2018. 384 с.

[4] **Талер, Р.**, Санстейн К. Nudge. Архитектура выбора. Как улучшить наши решения о здоровье, благосостоянии и счастье. 2-е изд. Пер. с англ. М.: Манн, Иванов и Фербер; 2018. 240 с.

[5] **Гребенкин, А. В.** Концепция «подталкивания» в поведенческой экономике: критические заметки и новые идеи. Журнал экономической теории. 2018; 15(3): 377–384. DOI: 10.31063/2073–6517/2018.15–3.2

[6] **Makar, S.V.**, Yarasheva A. V., Markov D. I. Financial behavior as a result of the interaction of people in the socio-economic space. Finance: The oryand Practice. 2022; 26(3):157-168. DOI: 10.26794/2587-5671-2022-26-3-157-168

[7] **Канеман, Д.** Думай медленно... решай быстро. Пер. с англ. М.: АСТ; 2014. 653 с.

[8] **Katona, G.** Psychological economics. - L.: Oxford; Amsterdam: Elsevier, 1997, - pp. 192-228.

[9] Risk management in the stock market. 2007.

[10] **Minton, Elizabeth A.**, Kahle, Lynn R. Belief Systems, Religion, and Behavioral Economics: Marketing in a Multicultural Environment. Business specialist press. 2013.

[11] **Shefrin, Hersh.** "Behavioral Decision Making, Forecasting, Game Theory, and Role Playing. 2002.

[12] **Литвинова, В. В.** Финансовое поведение человека и определяющие его факторы // Журнал экономической теории. - 2020. - Т. 17. - №1. - С. 230-237. DOI:10.31063/2073-6517/2020.17-1.19.

References:

[1] **Akerl of Dzh.**, SHiller, R. Ohota na prostaka. Ekonomika manipulyacij i obmana. Per. s angl. M.: Mann, Ivanov i Ferber; 2017. 320 s. [in russian]

[2] **Akerlof Dzh.**, SHiller R. Spiritus Animalis, ili kak chelovecheskaya psihologiya upravlyaet ekonomikoj, i pochemu eto vazhno dlya mirovogo kapitalizma. Per. s angl. M.: YUnajted Press; 2010. 273 s. [in russian]

[3] **Taler, R.** Novaya povedencheskaya ekonomika. Pochemu lyudi narushayut pravila tradicionnoj ekonomiki i kak na etom zarabotat'. Per. s angl. M.: Eksmo; 2018. 384 s. [in russian]

[4] **Taler, R.**, Sanstejn K. Nudge. Arhitektura vybora. Kak uluchshit' nashi resheniya o zdorov'e, blagosostoyanii i schast'e. 2-e izd. Per. s angl. M.: Mann, Ivanov i Ferber; 2018. 240 s. [in russian]

[5] **Grebenkin, A.V.** Konceptsiya «podtalkivaniya» v povedencheskoj ekonomike: kriticheskie zametki i novye idei. ZHurnal ekonomicheskoy teorii. 2018; 15(3): 377–384. DOI: 10.31063/2073–6517/2018.15–3.2[in russian]

[6] **Makar, S. V.**, Yarasheva A. V., Markov D. I. Financial behavior as a result of the interaction of people in the socio-economic space. Finance: Theory and Practice. 2022; 26(3):157-168. DOI: 10.26794/2587-5671-2022-26-3-157-168

[7] **Kaneman, D.** Dumaj medlenno... reshaj bystro. Per. s angl. M.: AST; 2014. 653 s. [in russian]

[8] **Katona, G.** Psychological economics. - L.: Oxford; Amsterdam: Elsevier, 1997, - pp. 192-228.

[9] Risk management in the stock market. 2007.

[10] **Minton, Elizabeth A.**, Kahle, Lynn R. Belief Systems, Religion, and Behavioral Economics: Marketing in a Multicultural Environment. Business specialist press. 2013.

[11] **Shefrin, Hersh.** "Behavioral Decision Making, Forecasting, Game Theory, and Role Playing. 2002.

[12] **Litvinova, V.V.** Finansovoe povedenie cheloveka i opredelyayushchie ego faktory // ZHurnal ekonomicheskoy teorii, – 2020. – Т. 17. - №1. – С. 230-237. DOI:10.31063/2073-6517/2020.17-1.19. [in russian]

РОЛЬ ФИНАНСОВОГО ПОВЕДЕНИЯ В ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЯХ

Каримов Н.Г., доктор экономических наук, профессор

*Ташкентский государственный экономический университет
г.Ташкент, Республика Узбекистан*

Аннотация. Целью настоящей статьи является исследование важности финансового поведения, при принятии финансовых и инвестиционных решений, которые актуальны в связи с

изменяющимися экономическими и социальными условиями, а также развить представление о финансовом поведении. Цель обусловлена многообразностью финансового поведения людей, приводящего к определенному результату, полученному вследствие принятия рациональных и иррациональных решений. В связи с этим возникает необходимость исследования особенностей аспектов финансового поведения в принятии инвестиционных решений. В исследовании использованы такие методы как критический обзор научных трудов отечественных и зарубежных исследователей, контент-анализ и структурно-логистический. В данной статье широко исследуется сущность финансового поведения, его значение при принятии инвестиционных решений, а также высказываются теоретические взгляды экономистов-классиков на экономическое поведение и его важные аспекты в экономическом и социальном развитии. Также в статье представлены научные выводы о влиянии финансового поведения на инвесторов и поведение финансовых практиков, характеристиках поведенческих финансов и влияющих на них факторов, важности концепции рациональности и применении теорий взаимодействия между эмитентами и инвесторами.

Ключевые слова: финансовое поведение, психология, экономическое поведение, экономическая психология, экономическое сознание, понятие рациональности, эмитент, инвестор, ценные бумаги, экономическое мышление, традиционные финансы, рациональный инвестор.

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ШЕШІМДЕРДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ РӨЛІ

Каримов Н.Г., экономика ғылымдарының докторы, профессор

*Ташкент мемлекеттік экономикалық университеті
Ташкент қ., Өзбекстан Республикасы*

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты экономикалық және әлеуметтік жағдайлардың өзгеруіне байланысты өзекті болып табылатын қаржылық және инвестициялық шешімдер қабылдау кезінде қаржылық мінез-құлықтың маңыздылығын зерттеу, сондай-ақ қаржылық мінез-құлық туралы көзқарасты дамыту болып табылады. Қойылған мақсат ұтымды және қисынсыз шешімдер қабылдау арқылы белгілі бір нәтижеге әкелетін адамдардың қаржылық мінез-құлқының әртүрлілігіне байланысты. Осыған байланысты инвестициялық шешімдер қабылдаудағы қаржылық мінез-құлық аспектілерінің ерекшеліктерін зерттеу қажеттілігі туындайды. Зерттеуде отандық және шетелдік зерттеушілердің ғылыми еңбектеріне сыни шолу, контент-талдау және құрылымдық-логистикалық әдістер қолданылды.

Бұл мақалада қаржылық мінез-құлықтың мәні, оның инвестициялық шешімдер қабылдаудағы маңызы кеңінен зерттеледі, сонымен қатар классикалық экономистердің экономикалық мінез-құлық және оның экономикалық және әлеуметтік дамудағы маңызды аспектілері туралы теориялық көзқарастары айтылады. Сондай-ақ, мақалада қаржылық мінез-құлықтың инвесторларға және қаржылық практиктердің мінез-құлқына әсері, мінез-құлық қаржысының сипаттамалары және оларға әсер ететін факторлар, ұтымдылық тұжырымдамасының маңыздылығы және эмитенттер мен өзара әрекеттесу теорияларын қолдану туралы ғылыми тұжырымдар келтірілген. инвесторлар.

Тірек сөздер: қаржылық мінез-құлық, психология, экономикалық мінез-құлық, экономикалық психология, экономикалық сана, ұтымдылық ұғымы, эмитент, инвестор, бағалы қағаздар, экономикалық ойлау, дәстүрлі қаржы, ұтымды инвестор.

ЗИЯТКЕРЛІК КАПИТАЛДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМГЕ ӘСЕРІ

Капогузов Е.А.¹, экономика ғылымдарының докторы

egenk@mail.ru, SC ID 57205100431

Мәжитова Н.Ә.², докторант

nurziya_mazhitova@mail.ru

¹*Ф.М.Достоевский атындағы Омск мемлекеттік университеті, Омск қ., Ресей Федерациясы*

²*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы*

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының білім беру және ғылыми-инновациялық секторының ағымдағы жағдайы қаралған. Графикалық және кестелік материал негізінде республиканың зияткерлік әлеуетінің ағымдағы жағдайына талдау жүргізілді. Ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып, зияткерлік әлеуеттің өсуінің жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) өсуіне әсері анықталды. Экономиканың даму қарқыны жоғары елдерде зияткерлік капиталды арттыру байқалады, осыдан экономикалық өсім регрессияларында зияткерлік капитал көрсеткіштер экономикалық өсу қарқынымен өте тығыз байланысты екендігі нақтыланды. Орталық Азия елдеріндегі экономикалық өсім мен зияткерлік капиталдың артуын анықтайтын факторлар, сонымен бірге, инновациялық экономиканың одан әрі дамуына ықпал ететін шаралар ұсынылды. Корреляциялық талдау нәтижелері жан басына шаққандағы ЖІӨ мен зияткерлік капиталды айқындаушы көрсеткіштері арасындағы оң және статистикалық маңызды корреляция анықталды.

Зерттеу жоғары технологиялар экспортының, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстармен айналысатын зерттеушілер санының артуы экономикалық өсімге оң және айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Зияткерлік капиталды қалыптастыру мен пайдалануда тиімді нәтижеге қол жеткізу үшін бизнес қауымдастық, институттар және университеттер арасындағы ынтымақтастықты күшейтуді ұсынылды.

Тірек сөздер: зияткерлік капитал, ғылыми-зерттеулер, білім, жоғары технологиялар, инновациялық даму, ғылыми-техникалық әлеует.

Кіріспе. Қазіргі кезеңде экономикалық дамудың негізгі факторлары ретінде адами ресурстарды, білім мен ақпаратты қарастыратын зияткерлік капитал тұжырымдамасы кеңінен қолданылады. Заманауи қоғам өміріндегі зияткерлік капитал әлемнің инновацияларға негізделген экономиканың дамуының жаңа кезеңіне өтуімен тығыз байланысты. Инновациялық экономиканың ерекшелігі оның негізгі ресурсы ретінде зияткерлік капиталды айырбастау мен пайдалануға негізделген. Сонымен бірге, елдің ғылыми-инновациялық секторы қызметі оның дамуы үшін қажетті кадрлық, материалдық-техникалық, қаржылық, ұйымдастырушылық, ақпараттық және барлық басқа ресурстардың жиынтығын қамтитын зияткерлік әлеуеттің көрсеткіштерімен айқындалады. Ал зияткерлік әлеует техникалық прогресті жеделдетуге ықпал ететін жұмысшылардың іске асырылған зияткерлік әлеуеттерінің жиынтығы ретінде қалыптасады

Зерттеу материалдары мен әдістері. Экономикалық категория ретінде «зияткерлік капитал» ұғымы жиырмасыншы ғасырдың тоқсаныншы жылдары Т.Стюарттің еңбектерінің арқасында кеңінен таралды. Т.Стюарт оған келесідей анықтама берген: «...бұл білімді, тәжірибені, ақпаратты, зияткерлік меншікті қамтып, құндылықтарды қалыптастыруға қатысушы зияткерлік материал. Бұл - ұжымдық ақыл-ой энергиясы. Оны анықтау қиын, ал басқару одан да қиын. Бірақ егер сіз оны тауып, өзіңізге қызмет етуге мәжбүр етсеңіз, онда сіз – жеңімпазсыз» [1].

Зияткерлік капиталдың кеңінен тараған анықтамасын Н.Бонтис береді, ол: «Зияткерлік капитал - адамдардың, кәсіпорындардың, қоғамның және аймақтардың қазіргі және әлеуетті әл-ауқат көздері болып табылатын жасырын құндылықтары» деп санайды [2].

Л.Эдвинссон мен М.Мэлоун «зияткерлік капиталды компанияның жасырын құны, бизнестің қаржылық құрамдас бөлігі емес, дамудың жасырын шарттары» ретінде қарастырады [3].

Заманауи ғалымдардың бірқатары адами капиталға айналып, ұйымның дамуына ықпал ететін білімнің жетекші рөлін мойындайды. А.Н.Козырев «зияткерлік капитал - ең алдымен, адамдар мен олардың меңгерген білімі, сондай-ақ осы білімді тиімді пайдалануға көмектесетін дағдылары мен байланыстары» деп атап көрсеткен [4]. В.Л.Иноземцев зияткерлік капиталды қызметкерлердің ғылыми және кәсіби білімін, зияткерлік меншік пен жинақталған тәжірибесін, коммуникациясы мен ақпараттық құрылымын, ұйымның ақпараттық желілері мен имиджін жинақтайтын «ұжымдық ми» ретінде анықтайды [5].

Елдің зияткерлік әлеуетін шаруашылық субъектілерінің экономикалық дамуға ықпал ететін зияткерлік қызметінің жиынтығы ретінде қарастыруға болады. Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) мен әлем елдеріндегі білім беру мен денсаулық сақтау шығындары арасындағы елеулі корреляциялық байланыстың болуы экономикалық даму дәрежесіне байланысты екенін көрсетеді. Сонымен бірге, В.Д.Орехов адамның зияткерлік капиталының өсуі мен елдің макроэкономикалық көрсеткіштеріндегі оң өзгерістердің өзара байланысын зерттеп, білімнің өсуінің ЖІӨ-нің ұлғаюына [6], Ф.Мусаева адами капитал шығындарын арттыру арқылы кедейлік деңгейін төмендетуге әсерін анықтаған [7]. Дамыған елдерде көптеген жылдардан бері білім мен ғылыми эзирлемелердің экономикалық өсу қарқынына және халықтың табыс деңгейіне әсеріне қатысты көптеген теориялық және эмпирикалық зерттеулер жүргізіліп келеді. Мұндай зерттеулерде елдің зияткерлік әлеуетінің өсуіне әсер ететін көрсеткіштер ретінде елдегі кәсіпорындар мен ұйымдардың жалпы санындағы ғылыми зерттеулермен айналысатын ұйымдар санының үлесі, ғылыми зерттеулермен айналысатын персонал саны, білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, бұқаралық ақпарат құралдары және спортқа жұмсалатын шығындар, еліміздегі жеке сектордың қолданбалы зерттеулерді қаржыландыру үлесі сияқты көрсеткіштер қарастырылады.

Қазақстан Республикасында елдің зияткерлік әлеуетін арттыруға үлкен көңіл бөлінуде, 2021 жылы мемлекеттік бюджеттен білім беруге 3,7 трлн теңге жұмсалған (бюджеттің барлық шығыстарының 20,5%-ы); дегенмен, инновациялық экономикаға көшуде көп жұмыстар жүргізілуі тиіс. Бірінші кезекте ұлттық экономиканың ғылыми-зерттеу және инновациялық секторларының жағдайын бағалау қажет. Зияткерлік капиталдың дамуын сипаттайтын өзіндік көрсеткіштер қатарында патенттелген өнертабыстардың саны, ғылыми-зерттеулер мен эзирлемелерге шығындар, ғылыми зерттеулермен айналысатындардың саны және басқа көрсеткіштер бар.

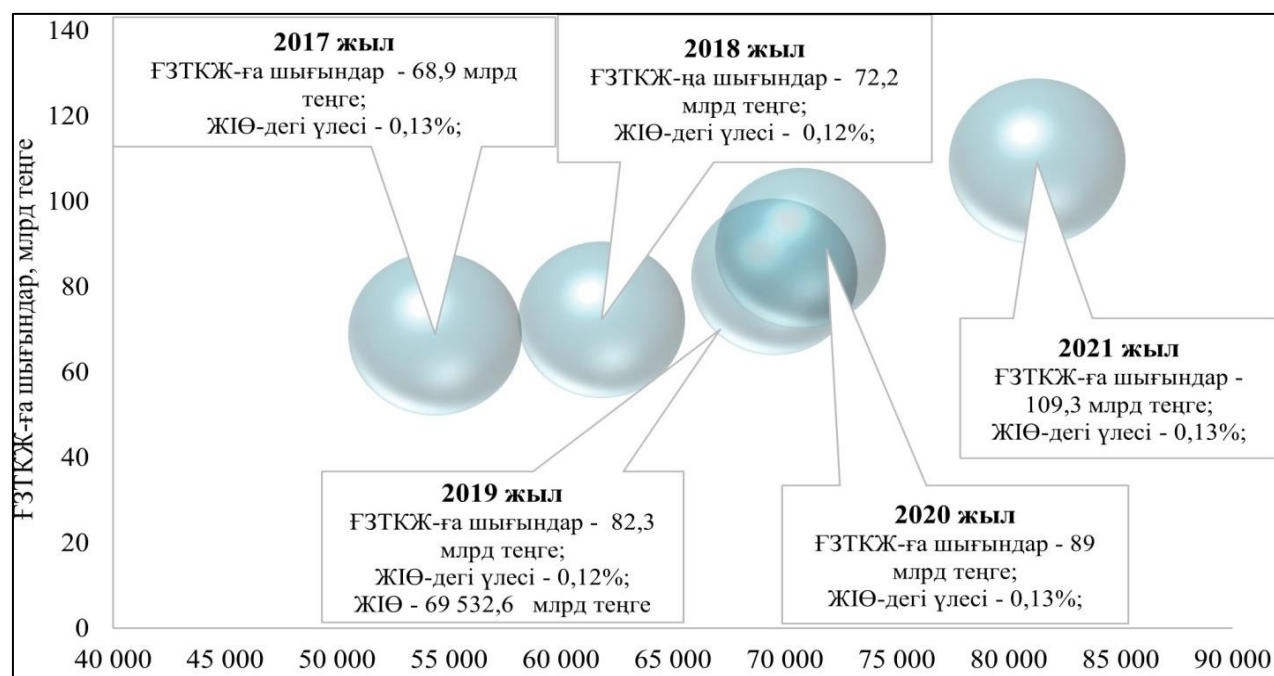
Зерттеу барысында ЖІӨ пайызымен ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық шығындар елдің инновациялық капиталына инвестициялардың көрсеткіші ретінде пайдаланылды [8]. ҒЗТКЖ шығындарының жоғары мөлшері инновациялық капиталға үлкен инвестициялардың аударылғандығын білдіреді, бұл экономикалық өсу мен дамудың жоғары деңгейін көрсетеді. Зияткерлік капиталдың тағы бір болжамды көрсеткіші - ҒЗТКЖ-да жұмыс істейтін зерттеушілердің миллион адамға шаққандағы саны [9]. Егер елде ҒЗТКЖ (R) зерттеушілері көп болса, ол алға жылжиды деп күтіледі. Сонымен қатар, инновациялық қызметтің нәтижелері соңғы өнімдерге енеді, осылайша жоғары технологиялық экспорт (EXP) қолданылады, ал оның экспортының артуы экономикалық өсу мен дамудың жоғары деңгейіне әкеледі деп күтілуде.

Зерттеу нәтижелері мен оларды талқылау. Джорджтаун университетінің Маккорт мемлекеттік саясат мектебінің Жаһандық және дәстүрлі білім беру директоры Сэмюэль Патоликкионың пікірінше, ғылыми-зерттеу қызметіне бағытталған инвестициялар экономикаға қайта оралады. «Үкімет зерттеулерге инвестиция салғанда, орта есеппен 20 млн.долл. инвестицияға орташа есеппен 67 млн.долл. қайтарым алады. Мысалы, АҚШ адам геномын зерттеуге 3,8 млн.долл. инвестиция салды, ал біраз уақыттан кейін олардың қайтарымы 120 млн.долл. құрады» [10].

Сонымен бірге, ЮНЕСКО сарапшылары әлемдегі барлық ғылым шығындарының 60%-дан астамы тек екі елге, АҚШ пен Қытайға, тиесілі екенін атап өтті. Бұл факт осы екі державаның геосаяси және экономикалық көшбасшылығын анықтайды деп айтуға болады. Өйткені, білікті ғалым мен әзірлеуші олардың еңбегіне жұмсалатын шығындар деңгейінен 3-4 есе артық қосымша құн қалыптастыра алады. Ал бұл елдің тек табиғи ресурстарды сатуға ғана бағдарланбай, күрделі тауарлардың неғұрлым кең спектрін өндіруіне әсер етеді.

Сондай-ақ, әлем елдерінің 80%-ы ғылыми-зерттеулерге ЖІӨ-нің 1%-дан төменін инвестициялайды [10]. ЖІӨ-ні пайдаланудағы ғылым шығындарының үлесімен өлшенетін ғылыми-зерттеу қызметінің қарқындылығы бойынша Қазақстан экономикалық дамыған елдерден ғана емес, әлемнің кейбір дамушы елдерінен де артта қалып отыр. Әлемдік Банктің мәліметтеріне сәйкес, елдер бойынша ҒЗТКЖ (ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар) шығындары орташа есеппен ЖІӨ-нің 2,27%-ын құрайды. Қазақстан тізімнің соңынан жетінші болып, 72-ден 66-шы орынды иеленді. Қазақстан Моңғолия, Тәжікстан, Гамбия, Кувейт, Ирак және Мавритания сияқты елдерден ғана озып тұр [11].

Соңғы жылдары елдегі ғылыми-техникалық жұмыстарға жұмсалатын шығындардың үлесі ЖІӨ-ге шаққанда 0,13% -ды құрайды (сур.1).

Ескерту - [12] дереккөз негізінде құрастырылған

1-сурет – Қазақстанда ҒЗТКЖ-ға жұмсалған шығындар

Қаржыландыру көздері бойынша отандық ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын шығындардың негізгі инвесторы мемлекет болып отыр, яғни жалпы шығындардың шамамен 59%-ы мемлекетке тиесілі. Кәсіпкерлердің инвестициясы деп санауға болатын жеке қаражат көлемі жыл сайын орта есеппен 6%-ға қысқаруда. 2021 жылы оның үлесі жалпы шығындардың 33,4%-ын құрады (кесте-1).

Сонымен бірге, аймақтық деңгейде бір ғылыми қызметкерге шаққандағы шығындардың ең жоғары деңгейі Маңғыстау (17,1 млн. теңге) және Атырау және Жамбыл (әрқайсысы 15,0 млн. теңге) облыстарында, сондай-ақ, Астана қаласында (5,3 млн. теңге) байқалады. Дегенмен, барлық басқа аймақтарда бір қызметкерге шаққандағы шығындар деңгейі республикалық деңгейден төмен. Олардың ішінде бір қызметкерге шаққандағы

шығындардың ең аз мөлшері Павлодар (1,4 млн теңге), Қостанай (1,9), Қызылорда (1,8 млн теңге) облыстарына тиесілі.

1-кесте – Қаржыландыру көздері бойынша ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын ішкі шығындардың көлемі

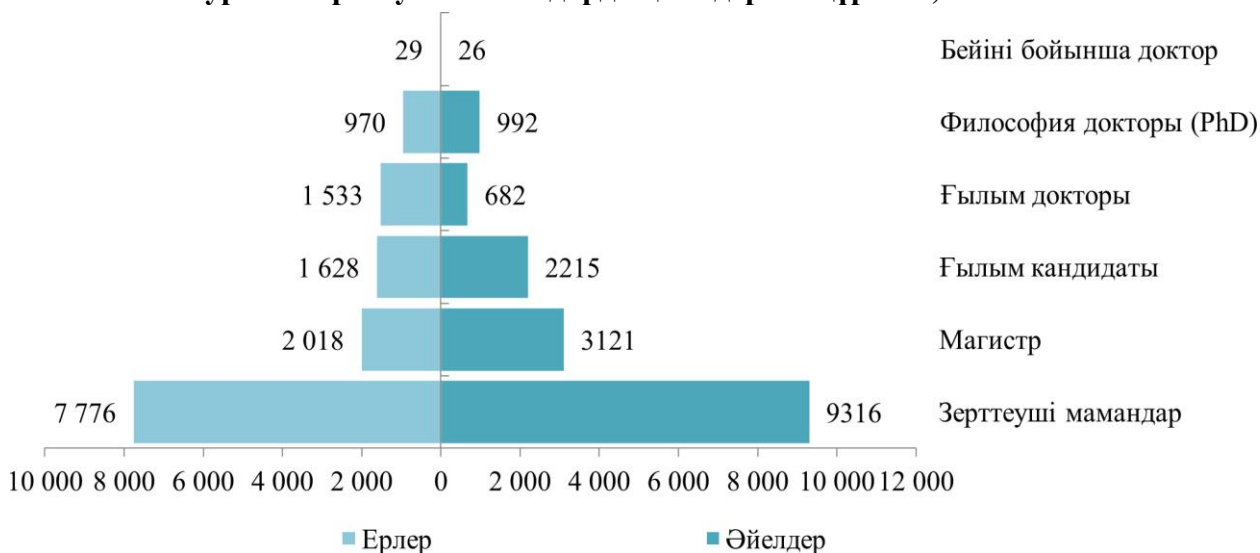
Қаржыландыру көздері	2019		2020		2021	
	млрд теңге	%	млрд теңге	%	млрд теңге	%
Жалпы шығындар	82,3	100	89,0	100	109,3	100
Бюджет қаржысы	36,7	45	46,3	52,0	64,1	58,6
Ғылыми ұйымдардың өз қаражаты	37,7	46	35,5	39,9	36,5	33,4
шетелдік инвестициялар	3,3	4	2,2	2,6	2,1	1,9
Банктер қарызы	0,2	0	0,1	0,1	0,04	0,1
Қаржыландырудың басқада көздері	4,4	5	4,9	5,7	6,6	6,0
Оның ішінде заңды тұлғалардың қаражаты	2,3	2,8	3,8	4,2	5,5	5,0

Ескерту - [12] дереккөз негізінде құрастырылған

Қазіргі кезеңде экономиканың инновацияға бейімділігін сипаттайтын көрсеткіш ұйымның немесе кәсіпорынның инновациялық белсенділігі болып табылады, ал бұл дегеніміз – новацияны немесе жаңа, жетілдірілген өнімді, технологияға, маркетингке немесе ұйымдық қызмет көрсетуге түрлендіру бойынша қабылданатын әрекеттердің қарқындылығы дәрежесінің кешенді сипаттамасы. 2021 жылы қазақстандық кәсіпорындар 1 438,7 млрд.теңгенің инновациялық өнімін өндірген, бұл жалпы өнеркәсіп өндірісінің 3,4%-ын құрайды. Инновацияға жұмсалған шығындардың 19%-ға жуығы ҒЗТКЖ-ға жұмсалған, бұл өте төмен көрсеткіш. Біздің ойымызша, отандық ғылыми-зерттеулерге негізделген экономиканың инновациялық дамуын тежейтін негізгі себептердің бірі - ғылыми-зерттеу институттары мен жоғары оқу орындарының ғылыми және ғылыми-техникалық қызметінің нәтижелерінен кәсіпорындардың хабарсыз болуы. Статистика бойынша, 10337 кәсіпорынның тек 296-сы ғылыми-зерттеу институттарымен, 320-сы жоғары оқу орындарымен ғылыми-ақпараттық қамтамасыз ету саласында ынтымақтастық орнатқан. Дегенмен, Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының мәліметі бойынша

Ескерту - [13] дереккөз негізінде құрастырылған

2-сурет – Зерттеуші мамандардың гендерлік құрамы, 2021 жыл

Қазақстаннан өтініш берушілер әлемде берген өтінімдерге берілген патенттер саны азайып келеді. Қазақстандық өтінім берушілердің патенттік белсенділігі он жыл ішінде 1 618-ден 637-ге, яғни 2еседен астам төмендеді [13].

ҒЗТКЖ-мен тікелей айналысатын зерттеуші мамандар жалпы қызметкерлердің шамамен 79%-н құрайды. Салыстырмалы түрде алатын болсақ, Жапонияда, Германияда және Қытайда зерттеуші мамандар үлесі орта есеппен сәйкесінше 75%,54% және 39%-ды құрайды. Сонымен қатар, ЮНЕСКО-ның Статистика институтының деректері бойынша, бүкіл әлемде ғылыми зерттеулермен айналысатын әйелдердің үлесі 30%-ды құрайды. Қазақстан ғылымдағы әйелдер саны ерлерден асып түсетін санаулы елдердің бірі. Елімізде 2021 жылы магистрлердің, ғылым кандидаттарының және философия докторларының 50%-дан астамы әйелдер болды (2-сур.).

Зерттеу барысында талдауға негіз ретінде Әлемдік Банктің классификациясына сәйкес аймақтық негізде Орталық Азия мемлекеттерін алдық. 2-кестеде келтірілген мәліметтерге сәйкес, Орта Азиядағы бес мемлекеттің қатарында Қазақстаннан басқасы табысы орташадан төмен елдерге жататыны анық.

2-кесте – Жан басына шаққандағы ЖІӨ көрсеткіші бойынша Орталық Азия елдері, 2021 жыл

Ел	Жан басына шаққандағы ЖІӨ көлемі, долл.
Қазақстан	11298
Түркіменстан	7422
Өзбекстан	3328
Тәжікстан	1280
Қырғызстан	1123
Ескерту - [14] дереккөз негізінде құрастырылған	

Талданған елдердегі жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің орташа мәні 4 890,2 долларды құрады, ал жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің ең төменгі мәні Қырғызстанда тіркеліп отыр. Жоғары біліммен қамтудың жалпы коэффициенттері (ТЕ) аймақта Қазақстанда 62%-дан Қырғызстанда 41%-ға дейін, Тәжікстанда 31%-ға және Өзбекстанда 10%-ға дейін өзгерді [15]. Орталық Азия елдерінде ғылымды қаржыландыру деңгейі де ЖІӨ-нің 0,12-0,17 пайызы аралығында тіркеліп отыр. Аталған елдердегі патенттік өтінімдердің орташа саны 297 құрайды, оның ішінде Қазақстан - 637, Өзбекстан - 428, Қырғызстан - 120, Түркіменстан – 3 патент тіркелген. Жоғары технологиялық өнім экспортының (ЕХР) ең төменгі көлемі Түркіменстанда Түркіменстанда 0,72 млрд. долл., ең жоғары деңгейі Қазақстанда 2,492 млрд. долларға тең болды. Жоғары технологиялық өнім экспортының аймақ бойынша орташа құны шамамен 1,1 миллиард долларды құрады. ҒЗТКЖ саласындағы зерттеушілердің орташа саны (R) миллионға шаққанда 1890 адам, ал ҒЗТКЖ зерттеушілерінің ең аз саны (433) Тәжікстанда, ал максималды саны Қазақстанда (9316) тіркелген. Орталық Азия елдері бойынша ҒЗТКЖ шығындарының орташа мәні (RD) 0,1 пайызды құрайды, бұл осы елдердегі ҒЗТКЖ инвестицияларының жеткіліксіз деңгейін көрсетеді [16].

Корреляциялық талдау нәтижелері 3-кестеде келтірілген. Жан басына шаққандағы ЖІӨ мен жоғары біліммен қамту деңгейі (ТЕ) арасындағы корреляция жоғары. Патенттік өтінімге (Р) келетін болсақ, бұл көрсеткіш жан басына шаққандағы ЖІӨ-мен оң, орташа статистикалық маңызды корреляцияға ие. Жан басына шаққандағы ЖІӨ мен жоғары технологиялар экспорты (ЕХР) арасында ең күшті оң, статистикалық маңызды байланыс орнатылды. Жан басына шаққандағы ЖІӨ мен ҒЗТКЖ зерттеушілерінің саны (R) арасында, сондай-ақ жан басына шаққандағы ЖІӨ мен ҒЗТКЖ шығындары (RD) арасында күшті оң және статистикалық маңызды корреляция бар.

Жүргізілген регрессиялық талдау нәтижелері 4-кестеде келтірілген. Есеп айырысу моделі жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің 99,69 пайызға өзгеруін түсіндіреді және бұл модель статистикалық маңызды, бұл F-критерийімен расталады ($p < 0,0000$) [17].

3-кесте – Корреляциялық талдау

	lnGDP	lnTE	ln P	ln EXT	ln R	ln RD
GDP	1					
TE	0.2375 (0.0000)	1				
P	0.1892 (0.0000)	0.2823 (0.0000)	1			
EXP	0.4145 (0.0000)	0.2757 (0.0000)	0.2894 (0.0000)	1		
R	0.2683 (0.0000)	0.2663 (0.0000)	0.1247 (0.0000)	0.2937 (0.0000)	1	
RD	0.3500 (0.0000)	0.2294 (0.0000)	0.1553 (0.0000)	0.2876 (0.0000)	0.3710 (0.0000)	1
Ескерту – авторлардың есептеуімен құрастырылған						

4-кесте – Регрессия нәтижелері

	Жан басына шаққандағы ЖІӨ /GDPpercapita
constant	4.1561 [7.68] (0.000)
lnTE	0.001697 [0.05] (0.960)
ln P	-0.0259511 [-1.07] (0.040)
ln EXP	0.0926076 [4.05] (0.000)
ln R	0.0783212 [1.75] (0.007)
ln RD	0.0003265 [0.01] (0.990)
F test	112.40 (0.0000)
Ескерту – авторлардың есептеуімен құрастырылған	

Модельдегі кейбір көрсеткіштер талданған елдердегі жан басына шаққандағы ЖІӨ өзгерістерін түсіндіру үшін статистикалық маңызды емес. Бұл жоғары біліммен қамтудың жалпы көрсеткішіне (TE) қатысты. Егер жоғары біліммен қамтудың жалпы көрсеткіші 1 пайызға артса, жан басына шаққандағы ЖІӨ барлық басқа айнымалылар өзгеріссіз қалғанда 0,00017 пайызға артады деп күтіледі. Егер ҒЗТКЖ шығындары ЖІӨ-нің пайызымен 1 пайызға өссе, жан басына шаққандағы ЖІӨ 0,0003 пайызға артады деп күтіледі. Патенттік

өтінімге келетін болсақ, нәтижелер күтілгеннен өзгеше. Егер патенттік өтінімдер саны 1 пайызға өссе, жан басына шаққандағы ЖІӨ 0,025 пайызға төмендейді деп күтіледі.

Егер жоғары технологиялар экспорты 1%-ға өссе, жан басына шаққандағы ЖІӨ барлық басқа айнымалылар өзгеріссіз қалғанда 0,092%-ға артады. ҒЗТКЖ санының пайыздық өсуі жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің 0,078%-ға артуына әкеледі.

Қорытынды. Орталық Азияның 5 елінің үлгісіне негізделген біздің зерттеуіміз жоғары технологиялар экспортының, ҒЗТКЖ зерттеушілерінің санының артуы экономикалық өсуге оң және айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Талданған елдерде ғылыми инфрақұрылым экономикалық өсуге оң әсер етеді. Экономикалық өсуді түсіндіру үшін жоғары технологиялар экспортының маңыздылығы Фальк алған зерттеу нәтижелеріне сәйкес келеді [18], ал экономикалық өсу үшін ҒЗТКЖ зерттеушілерінің маңыздылығы Баярчелик пен Ташельдің нәтижелеріне сәйкес келеді [19]. Сондықтан елдер ҒЗТКЖ саласындағы зерттеушілерді басқа елдерге экспортталуы мүмкін жаңа технологиялар мен өнімдерді әзірлеу мақсатында жобаларға тартуды қарастыруы керек, осылайша болашақ экономикалық дамуға үлес қосады. Зерттеушілердің қызметін қолдау үшін үкімет оларды қаржыландыру үшін арнайы қорлар құруы керек.

Зияткерлік капиталдың болашақ экономикалық даму үшін стратегиялық маңыздылығын мойындау қажет. Мемлекеттің даму саясаты іскерлік ортаны жақсартуға және білім мен инновацияны қолдауға бағытталуы керек. Инновациялық әлеуетті құру мен пайдалануда синергетикалық әсерге қол жеткізу мақсатында бизнес-қоғамдастық пен институттар мен университеттер арасындағы ынтымақтастықты жандандыруға ерекше назар аудару қажет. Даму стратегиялары зияткерлік ресурстарды жұмылдыруға және ғылыми-зерттеу қызметі мен инновациялық әлеуетті экономиканың қажеттіліктеріне сәйкес келтіруге негізделуге тиіс.

Зерттеуде зияткерлік капиталға қатысты бірнеше көрсеткіштер ғана пайдаланылғандықтан, ұлттық зияткерлік капиталдың әрбір сегменті үшін көбірек көрсеткіштерді тарта отырып, қосымша зерттеулер жүргізуді талап етеді.

Әдебиеттер:

[1] **Стюарт, Т.А.** Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации / пер. с англ. М., 2007. с.12.

[2] **Bontis, N.** (2004). National Intellectual Capital Index: a United Nations Initiative for the Arab Region. *Journal of Intellectual Capital*, vol. 1, pp. 13–39.

[3] **Edvinsson, L., Malone, M.**, (2005) *Accounting, Empirical Measurements and Intellectual Capital*. – www.emerald-library.com.

[4] **Козырев, А.Н.** Интеллектуальный капитал. http://www.labrate.ru/kozyrev/kozyrev_doklad_i-capital_2004.htm

[5] **Иноземцев, В.Л.** К теории постэкономической общественной формации. М.:Academia, 1995. – 336 с.

[6] **Орехов, В.Д.** Прогнозирование развития человечества с учетом фактора знания. – Международный институт менеджмента ЛИНК. – 2015. – С. 97–102.

[7] **Мусаева, Ф., Гульалиев М., Алышова Ч.** Оценка взаимосвязи между человеческим капиталом и некоторыми макроэкономическими показателями в Азербайджане // *Человеческий капитал и профессиональное образование*. – 2016. – № 2 (18). – С. 28.

[8] **Weziak, D.**, (2007). *Measurement of National Intellectual Capital: Application to EU Countries (IRISS Working Papers 2007-13)*, Differdange, Luxembourg: CEPS/INSTEAD.

[9] **Bontis, N.**, (1998). *Intellectual Capital: An Exploratory Study that Develops Measures and Models*, *Management Decision*, Vol. 36, No. 2, pp. 63–76, doi:10.1108/00251749810204142.

[10] Казахстан – в числе отстающих стран по инвестициям в науку https://forbes.kz/process/science/ne_vglobalnom_trende_1652668610/

[11] Доля затрат на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы в РК составляет всего 0,12% от ВВП//EnergyProm.kz (www.energyprom.kz/)

[12] Ғылым туралы Ұлттық баяндама. Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясы. Астана–Алматы, 2022–2506.

- [13] Наука в Казахстане: куда движемся? Білімді ел – Образованная страна//<https://bilimdinews.kz>
- [14] ВВП на душу населения – список стран – Азия// <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/gdp-per-capita?continent=asia>
- [15] Высшее образование в Центральной Азии// https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377911_rus?posInSet=15&queryId=84896d88-79b6-4a07-92a4-82a6352fa98d
- [16] Статистика интеллектуальной собственности // <https://www.wipo.int/edocs/statistics-country-profile/ru/kz.pdf>
- [17] **Stevanović, T.**, Ivanović-Đukić, M., Rađenović T., Radović O., (2018). The impact of national intellectual capital on the economic growth in the South-Eastern European Countries// Proceedings of Rijeka School of Economics 36(2):777-800. DOI: 10.18045/zbefri.2018.2.777
- [18] **Falk, M.**, (2009). High-tech exports and economic growth in industrialized countries, Applied Economics Letters, Vol. 16, Issue 10, pp. 1025–1028, doi:10.1080/13504850701222228.
- [19] **Bayarçelik, E.B.**, Taşel, F. (2012). Research and Development: Source of Economic Growth, Procedia-Social and Behavioral Sciences, Vol. 58, pp. 744–753, doi: 10.1016/j.sbspro.2012.09.1052.

References:

- [1] **Stjuart, T.A.** Intellektual'nyj kapital. Novyj istochnik bogatstva organizacii [Intellectual capital. A new source of the organization's wealth] / per. s angl. M., 2007. s.12.[in Russian].
- [2] **Bontis, N.** (2004). National Intellectual Capital Index: a United Nations Initiative for the Arab Region. Journal of Intellectual Capital, vol. 1, pp. 13–39.
- [3] **Edvinsson, L.**, Malone, M., (2005) Accounting, Empirical Measurements and Intellectual Capital. – www.emerald-library.com.
- [4] **Kozyrev, A.N.** Intellectual capital [Intellectual Capital]. http://www.labrate.ru/kozyrev/kozyrev_doklad_i-capital_2004.htm. [in Russian].
- [5] **Inozemcev, V.L.** K teorii postjekonomicheskoj obshhestvennoj formacii [Towards the theory of post-economic social formation]. M.:Academia, 1995. – 336 s. [in Russian].
- [6] **Orehov, V.D.** Prognozirovanie razvitiya chelovechestva s uchetom faktora znaniya [Forecasting the development of mankind taking into account the knowledge factor]. – Mezhdunarodnyj institut menedzhmenta LINK. – 2015. – S. 97–102. [in Russian].
- [7] **Musaeva, F.**, Gul'aliyev M., Alyshova Ch. Ocenka vzaimosvjazi mezhdu chelovecheskim kapitalom i nekotorymi makroekonomicheskimi pokazateljami v Azerbajdzhane [Assessment of the relationship between human capital and some macroeconomic indicators in Azerbaijan] // Chelovecheskij kapital i professional'noe obrazovanie. – 2016. – № 2 (18). – S. 28. [in Russian].
- [8] **Weziak, D.**, (2007). Measurement of National Intellectual Capital: Application to EU Countries (IRISS Working Papers 2007-13), Differdange, Luxembourg: CEPS/INSTEAD.
- [9] **Bontis, N.**, (1998). Intellectual Capital: An Exploratory Study that Develops Measures and Models, Management Decision, Vol. 36, No. 2, pp. 63–76, doi:10.1108/00251749810204142.
- [10] **Stevanović, T.**, Ivanović-Đukić, M., Rađenović T., Radović O., (2018). The impact of national intellectual capital on the economic growth in the South-Eastern European Countries// Proceedings of Rijeka School of Economics 36(2):777-800. DOI: 10.18045/zbefri.2018.2.777
- [11] **Falk, M.**, (2009). High-tech exports and economic growth in industrialized countries, Applied Economics Letters, Vol. 16, Issue 10, pp. 1025–1028, doi:10.1080/13504850701222228.
- [12] **Bayarçelik, E.B.**, Taşel, F. (2012). Research and Development: Source of Economic Growth, Procedia-Social and Behavioral Sciences, Vol. 58, pp. 744–753, doi: 10.1016/j.sbspro.2012.09.1052.
- [13] Kazahstan – v chisle otstajushhih stran po investicijam v nauku https://forbes.kz/process/science/ne_vglobalnom_trende_1652668610/[in Russian].
- [14] Dolja zatrat na nauchno-issledovatel'skie i opytно-konstruktorskie raboty v RK sostavljaet vsego 0,12% ot VVP //EnergyProm.kz (www.energyprom.kz/)[in Russian].
- [15] Fylym turaly Үltyк bajandama. Қазақстан Республикасы Үltyк Fylym akademijasy. Astana – Almaty, 2022 – 250 b. [in Kazakh].
- [16] Nauka v Kazahstane: kuda dvizhemsja? Bilimdi el – Образованная страна// <https://bilimdinews.kz>[in Russian].
- [17] VVP na dushu naselenija – spisok stran – Azija// <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/gdp-per-capita?continent=asia>[in Russian].

[18] Vysshee obrazovanie v Central'noj Azii// https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377911_rus?_posInSet=15&queryId=84896d88-79b6-4a07-92a4-82a6352fa98d[in Russian].

[19] Statistika intellektual'noj sobstvennosti //https://www.wipo.int/edocs/statistics-country-profile/ru/kz.pdf. [in Russian].

ВЛИЯНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

Капогузов Е.А.¹, доктор экономических наук
Мажитова Н.А.², докторант

¹*Омский государственный университет имени Ф.М.Достоевского
г.Омск, Российская Федерация*

²*Кызылординский университет имени Коркыт Ата
г.Кызылорда, Республика Казахстан*

Аннотация. В статье рассмотрено текущее состояние образовательного и научно-инновационного сектора Республики Казахстан. С помощью графических и табличных данных проведен анализ текущего состояния интеллектуального потенциала республики. На основе исследований ученых установлено влияние интеллектуального потенциала на рост валового внутреннего продукта (ВВП). Интеллектуальный капитал является движущей силой экономического развития в странах с развитой экономикой, в то время как в развивающихся странах он не является столь доминирующим.

Предложены факторы, определяющие взаимосвязь экономического роста и интеллектуального капитала в странах Центральной Азии, а также меры, ведущие к дальнейшему развитию инновационной экономики. Результаты корреляционного анализа выявили положительную и статистически значимую корреляцию между ВВП на душу населения и показателями, определяющими интеллектуальный капитал.

Исследование показало, что увеличение экспорта высоких технологий и количества исследователей, занимающихся научно-исследовательскими и опытно-конструкторскими работами, оказывают положительное и значительное влияние на экономический рост. Предложено развивать сотрудничество между бизнес-сообществом, институтами и университетами для достижения эффективных результатов в формировании и использовании интеллектуального капитала страны.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, научные исследования, образование, высокие технологии, инновационное развитие, научно-технический потенциал.

IMPACT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON ECONOMIC GROWTH

Капогузов Е.А.¹, Doctor of economic sciences
Mazhitova N.A.², Doctoral student

¹*Dostoevsky Omsk State University, Omsk city, Russian Federation*

²*Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda city, Republic of Kazakhstan*

Annotation. The article considers the current state of the educational and scientific-innovative sector of the Republic of Kazakhstan. With the help of graphical and tabular data, the analysis of the current state of the intellectual potential of the republic was carried out. Based on the research of scientists, the influence of intellectual potential on the growth of gross domestic product (GDP) has been established. Intellectual capital is the driving force of economic development in advanced economies, while in developing countries it is not so dominant.

The factors determining the relationship between economic growth and intellectual capital in the Central Asian countries, as well as measures leading to the further development of the innovative economy, are proposed. The results of the correlation analysis revealed a positive and statistically significant correlation between GDP per capita and indicators that determine intellectual capital.

The study showed that an increase in the export of high technologies and the number of researchers engaged in research and development work have a positive and significant impact on economic growth. It is proposed to develop cooperation between the business community, institutes and universities to achieve effective results in the formation and use of the intellectual capital of the country.

Keywords: intellectual capital, scientific research, education, high technologies, innovative development, scientific and technical potential.

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УПРАВЛЕНИИ ПРОИЗВОДСТВОМ
РАСТЕНИЕВОДЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ НА ПРИМЕРЕ
ТОО «НПЦ ЗХ ИМ. А.И.БАРАЕВА»**

Темирова А.Б., кандидат экономических наук, ассоциированный профессор
bolat39@mail.ru <https://orcid.org/0000-0002-7282-8531>

Бекешев Б., магистрант 2-курса

*Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина,
г. Астана, Республика Казахстан*

Аннотация. Основываясь на достижения компьютерной техники и высоких технологий информационные технологии, способствуют решению задач по эффективной организации информационного процесса. Статья посвящена необходимости использования информационных технологий в управлении производством и выявлению их эффективности в сфере производства продукции растениеводства. Для этого рассмотрены направления внедрения агроинноваций, факторы экономической эффективности создания единой корпоративной системы управления организацией. Методология настоящего исследования основывается на проведении сравнительного анализа, контент-анализа. Информационной базой послужили отечественные и зарубежные публикации, информационные ресурсы, находящиеся в открытом доступе, также изучены общенациональные приоритеты Национального проекта «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций», направленные на достижение стратегических показателей. При проведении анализа научной литературы использованы методы систематизации и обобщения информации. Применена методика оценки экономической эффективности внедрения информационных технологий с точки зрения затрат, роста производства и использования активов сельскохозяйственного предприятия. Результаты исследования свидетельствуют о положительном эффекте внедрения и использования информационных технологий.

Ключевые слова: управление производством, информационные технологии, точное земледелие, эффективность.

Введение. Необходимость цифровизации Казахстана определена в Национальном проекте «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций» [2]. Проект нацелен на повышение качества жизни населения страны посредством использования цифровых технологий и включает в себя 9 приоритетных направлений, одним из ключевых является «Построение диверсифицированной и инновационной экономики», заключающееся в преобразовании традиционных отраслей экономики Казахстана с использованием прорывных технологий и возможностей, способных повысить производительность труда и привести к росту капитализации. Также в Концепции развития агропромышленного комплекса РК на 2021-2030 годы [1] внедрение современных информационных технологий в важнейшие сектора экономики страны включено в число приоритетных направлений. В данной Концепции дан анализ текущей ситуации цифровизации АПК и технического оснащения, основные принципы и подходы развития данной отрасли.

Повышение роли и значимости агропромышленного комплекса в экономике обуславливает необходимость широкого использования цифровизации бизнес-процессов в сельском хозяйстве, наращивая эффективность использования имеющихся всех ресурсов.

Одной из задач данного исследования является определение экономического эффекта внедрения организационно-управленческих инноваций с элементами точного земледелия.

Цифровизация оказывает большое влияние на экономическое развитие сельскохозяйственных предприятий. Внедрение в деятельность товаропроизводителей современных цифровых технологий является движущей силой прогресса в аграрной сфере. Новая модель экономического роста сельскохозяйственных предприятий, которая основывается на информационно-цифровом типе развития, предполагает изменение концепции управления производственными процессами [3].

Материалы и методы исследования: Информационной базой послужили отечественные и зарубежные публикации, информационные ресурсы, находящиеся в открытом доступе. При проведении анализа научной литературы использованы методы систематизации и обобщения информации. Применена методика оценки экономической эффективности внедрения информационных технологий.

Результаты/обсуждение: Становятся особенно актуальными вопросы определения направлений научно-технологического развития, выявления отраслей с использованием инновационных технологий, которые обеспечат не только наибольший социально-экономический эффект, но и «зеленый» рост экономики. Благодаря влиянию цифровых технологий, таких как компьютер и мобильные устройства с выходом в Интернет, облачные технологии, большие данные и искусственный интеллект, многие отрасли экономики претерпевают значительные изменения, заменяя человеческий труд и экономя время. Тем самым повышается эффективность и производительность труда [4].

На сегодня агроинновации воспроизводятся в основном по пяти направлениям (рисунок 1).

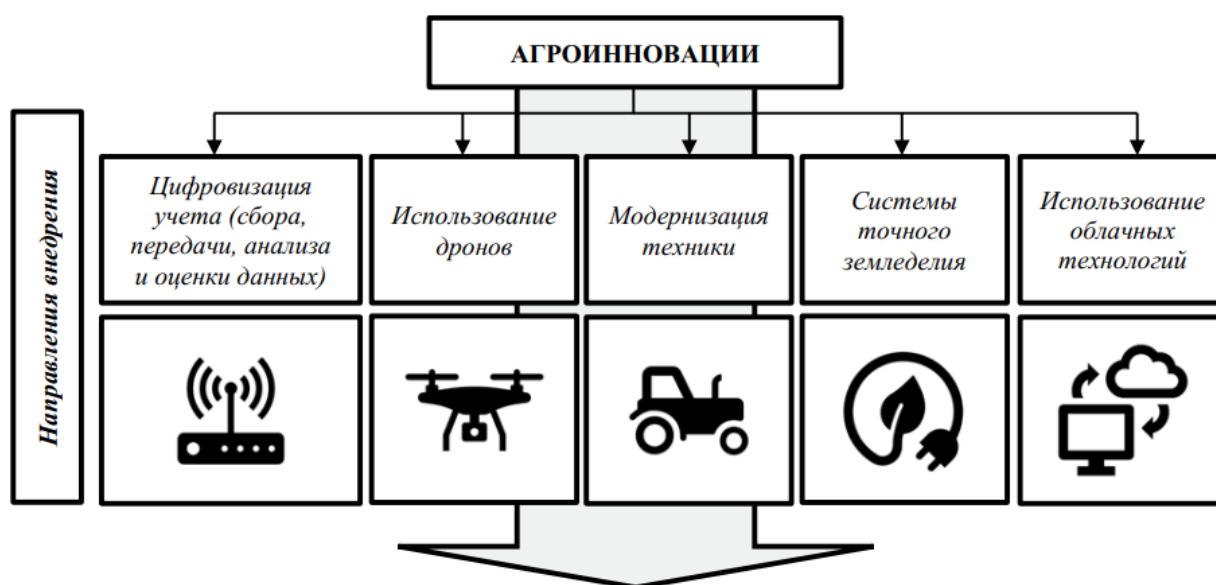

Рисунок 1 – Направление внедрения агроинноваций

Данные направления являются источником возможностей, использование которых может получить следующие преимущества:

- увеличить эффективность технологических процессов;
- повысить объемы производства;
- снизить транзакционные издержки;
- улучшить качество управления рисками;
- укрепить доверие между участниками производственной цепочки от фермера до прилавка и конечного потребителя;
- содействовать интеграции и доступу к финансам, включая и удаленные районы [5].

Управленческое решение - это концентрированное выражение процесса управления на его заключительной стадии. Оно выступает как своеобразная формула управленческого

воздействия на управляемый объект и таким образом предопределяет действия, необходимые для проведения изменений в его состоянии [6].

Принятие управленческих решений является важнейшей функцией всего процесса управления в предприятиях, неслучайно в теории и практике современного менеджмента управленческие решения занимают ведущее место. От того насколько правильно, грамотно и обосновано сформировано управленческое решение зависит эффективность деятельности всей организации. В современных сельскохозяйственных предприятиях, деятельность которых характеризуется рядом особенностей, среди которых выделяют большой разрыв между технологическими и финансовыми возможностями всей отрасли именно принятие конкурентоспособных и эффективных управленческих решений является сложной, многоаспектной и нерешенной проблемой современного менеджмента агробизнеса [7].

По мере развития и совершенствования управляемой системы в ней возрастает структурная оптимизация и упорядоченность. Создание единой корпоративной системы управления, в том числе на базе точного земледелия имеет экономическую эффективность за счет следующих основных факторов:

- высокой скорости выполнения операций по сбору, передаче, обработке и выдаче информации, достигнутой за счет высокой производительности современных технических средств, максимального сокращения времени на выполнение отдельных операций;

- повышения качества выполнения расчетов благодаря созданию единой информационной базы, установления четкого графика ее получения, устранения из нее постоянных данных и производных показателей, а также за счет ее централизованной обработки;

- улучшения информационного обслуживания за счет сокращения сроков разработки и получения документов.

Эффективность внедрения и применения информационной технологии находится в зависимости от снижения затрат на обработку информации (так называемая прямая эффективность) и от достигаемого повышения уровня информационного обслуживания (так называемая косвенная эффективность).

Косвенная эффективность характеризует качественные изменения, происходящие в результате применения средств вычислительной техники. Они выражаются в повышении качества выполнения экономических расчетов, увеличении состава получаемой информации, повышении ее достоверности и оперативности и т.д.

В настоящее время имеются сложности с расчетом косвенного эффекта, поскольку нет методов для оценки доли эффективности от компьютерной обработки информации в общей эффективности, получаемой в результате различных мер по улучшению информационного обслуживания. Для расчета ожидаемой косвенной эффективности рекомендуется применять способ экспертных оценок. Он заключается в том, что на основе анализа изменения системы обработки информации за несколько периодов экспертным путем определяется возможное ее улучшение в результате использования более оперативной и аналитической информации.

В нашем случае экономическая эффективность единого диспетчерского центра, объединяющего различные программы, интегрирующие различные решения для управления в растениеводстве, определяется через влияние диспетчерской службы на производственные показатели. Предполагаются следующие факторы механизированного производства в растениеводстве, зависящие от деятельности диспетчерского центра как единую корпоративную систему управления ресурсами:

- сокращение сроков проведения технологических операций по возделыванию сельскохозяйственных культур, что повышает их урожайность и дает дополнительный доход;

- снижение затрат вследствие сокращения простоев машинно-тракторных агрегатов по организационным и техническим причинам;

- снижение затрат на расход топлива и текущий ремонт вследствие упорядочения технического обслуживания МТП [8].

ТОО Научно-производственного центра зернового хозяйства им.А.И.Бараева имеет многолетние стационары по севооборотам, обработке почвы, удобрениям, защите растений, проводит исследования по агротехнике возделывания различных культур.

На базе центра в рамках выполнения научно-исследовательской работы по научно-технической программе «Трансферт и адаптация технологий по точному земледелию при производстве продукции растениеводства по принципу «демонстрационных хозяйств (полигонов)» в Акмолинской области с 2018 года был создан полигон точного земледелия на площади 3000 га и центр управления полигоном (диспетчерская служба). Усовершенствование системы точного земледелия на основе интегрированных справочно-информационных систем при производстве растениеводческой продукции рассмотрено на основе данных указанного полигона. Чтобы уменьшить влияние неуправляемых факторов использованы средние данные не менее чем за 3 года до и за 3 года после внедрения единого диспетчерского центра, то есть за 2015-2017 гг. и 2018-2020 гг.

Помимо сокращения затрат энергии, ресурсов и увеличения урожайности точное земледелие позволяет проводить контактное детектирование – программирование полного цикла агротехнических операций по контурам рабочего поля, что особенно важно в условиях адаптивно-ландшафтного земледелия на лесостепных мелкоконтурных агроландшафтах, обладающих максимальным биоэкологическим потенциалом [9].

Одним из методов оценки экономической эффективности использования цифровых технологий при принятии управленческих решений предложенный в статье «Оценка экономической эффективности внедрения информационных технологий в АПК» является «индекс информационных технологий». Индекс оценивает эффективность внедрения средств информационных технологий в комплексе, так как увеличение прибыли от их использования складывается из нескольких составляющих: экономия расходов на производство, увеличение производительности труда и дисциплины, повышение эффективности производства в результате использования накопленного знания [10].

Экономическая эффективность сравнивается до и после их внедрения. В индексе учитывается общий экономический эффект по всем аспектам внедрения новых технологий.

1) Эффективное использование технологий с точки зрения затрат. Оценка прибыльности внедрения информационных технологий выражается следующей формулой:

$$K_{\text{Rent}} = \frac{D_{\text{sum}} - R_{\text{IT}}}{D_{\text{sum}}} \quad ((1))$$

где K_{Rent} - дифференциальный коэффициент по категории рентабельности затрат на информационные технологии;

D_{sum} – доход предприятия за анализируемый период;

R_{IT} – суммарные расходы на внедрение средств [6] информационных технологий и обучение персонала [10].

$$K_{\text{Rent}} = \frac{1733953 \text{ тыс.тенге} - 5431,5 \text{ тыс.тенге}}{1733953 \text{ тыс.тенге}} = 0,99$$

2) Эффективное использование технологий с точки зрения роста производства. Оценка степени роста производства после внедрения информационных технологий рассчитывается по формуле:

$$K_g = \frac{V_{IT} \cdot Q_{IT}}{V_0 \cdot Q_0} \quad ((2))$$

где K_g – дифференциальный коэффициент по категории роста производства;
 V_{IT} – объем производства за анализируемый период;
 Q_{IT} – объем продукции производимой единицей производства за анализируемый период (гектар, ферма, установка и др.)
 V_0 – объем производства за предыдущий период;
 Q_0 – объем продукции производимой единицей производства за предыдущий период (гектар, ферма, установка и др.) [10].

$$K_g = \frac{2500 \text{ га} * 18,13 \text{ ц/га}}{2500 \text{ га} * 13,53 \text{ ц/га}} = 1,34$$

Объем производства за анализируемый период составляет 2500 га. Объем продукции, производимой единицей производства за анализируемый период, составляет 18,13 ц/га. Объем производства за предыдущий период составляет 2500 га. Объем продукции производимой единицей производства за предыдущий период составляет 13,53 ц/га.

Дифференциальный коэффициент по категории роста производства составил 1,34.

3) Эффективное использование информационных технологий с точки зрения использования активов сельскохозяйственного предприятия. Оценка степени эффективности использования активов сельскохозяйственного предприятия после внедрения информационных технологий рассчитывается по формуле:

$$K_a = \frac{A_{IT} \cdot Q_{IT}}{A_0 \cdot Q_0} \quad ((3))$$

где K_a – дифференциальный коэффициент по категории эффективности использования активов сельскохозяйственного предприятия после внедрения информационных технологий;

A_{IT} – объем активов предприятия за анализируемый период;
 Q_{IT} – объем продукции производимой единицей производства за анализируемый период (гектар, ферма, установка и т.д.);
 A_0 – объем активов предприятия за предыдущий период;
 Q_0 – объем продукции производимой единицей производства за предыдущий период (гектар, ферма, установка и т.д.) [10].

$$K_g = \frac{2\,806\,007 \text{ тыс.тенге} * 18,13 \text{ ц/га}}{1\,244\,030 \text{ тыс.тенге} * 13,53 \text{ ц/га}} = 3,02$$

Объем активов предприятия за анализируемый период составляет 2 806 007 тыс. тенге. Объем продукции производимой единицей производства за анализируемый период составляет 18,13 ц/га. Объем активов предприятия за предыдущий период составляет 1 244 030 тыс. тенге. Объем продукции, производимой единицей производства за предыдущий период, составляет 13,53 ц/га.

Коэффициент по категории эффективности использования активов сельскохозяйственного предприятия после внедрения информационных технологий составляет 3,02.

В результате проделанной работы мы получим индекс, который в количественной форме будет отображать качественный вклад ИТ-технологий в повышение эффективности сельскохозяйственного производства. Общий интегральный индекс внедрения ИТ (индекс

ИТ) для различных отраслей сельского хозяйства определяет степень оснащённости хозяйств ИТ с учетом их эффективности. Индекс может быть определен как для отдельных хозяйств, так и для групп хозяйств, отраслей в целом или территорий. Для n аспектов суммарный индекс ИТ определяется по формуле:

$$I_{IT} = I_{IT} = \sum_{i=1}^n (W_i * I_i) \quad (4)$$

где: W_i – весовой коэффициент, I_i – индекс по i – аспекту.

Индекс оценивает эффективность внедрения ИТ-средств в комплексе, так как увеличение прибыли от их использования складывается из нескольких составляющих, зачастую значительно разнесенных во времени: экономия затрат на производство, повышение производительности и дисциплины труда, усиление эффективности производства в результате использования накопленных знаний [11].

Заключение/выводы: Значение всех трех коэффициентов превышает или близко 1, что говорит о положительном эффекте внедрения и использования информационных технологий.

Сегодня вектор развития этих технологий определился на основе использования новых технических средств и элементов прецизионного (точного) земледелия. Адаптация точного земледелия проводится в Научно-производственном центре зернового хозяйства им.А.И.Бараева на площади 1800 га. Предполагается, что применение технологий прецизионного земледелия позволит обеспечить экономию материальных ресурсов на 20-30%, существенно повысить эффективность и экологические показатели использования земельных ресурсов.

Литература:

[1] Национальный проект «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций», утвержденная постановлением Президента Республики Казахстан от 7.10.2021 г. №670

[2] Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 – 2030 годы, утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 29.11.2017г. №790. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960#z516>

[3] **Киварина, М.В.**, Влияние элементов цифровой среды на развитие инновационных процессов в растениеводстве / М.В. Киварина, Н.Н. Юрина, А.В. Веткина // Фундаментальные исследования, 2022. №3. С. 65-71. EDN ТТДАК;

[4] **Сапарова, Г.К.**, Сапарова Д.А., Сагинова С.А. Цифровизация АПК Казахстана в условиях перехода к «зеленой экономике» // Научный журнал «Вестник университета «Туран». №3(95), 2022. С. 175-186. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-175-186/>

[5] **Рыскельді, О.**, Шеломенцева В., Миркович М., Нургалиева А., Куантқан Б. Перспективы и проблемы цифровизации сельского хозяйства // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. №1(401), 2023. С. 395-409. <https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.447>

[6] **Иванова, И.А.**, Менеджмент: учебник и практикум для прикладного бакалавриата / И. А. Иванова, А. М. Сергеев. - Москва: Издательство Юрайт, 2017. 305 с. (Бакалавр. Прикладной курс). ISBN 978-5-534-04184-2. - Текст: электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. - URL: <https://urait.ru/bcode/405566> (дата обращения: 16.03.2023).

[7] Основные направления повышения эффективности управленческих решений в предприятиях АПК / Острик В.Ю., Радков И.В. // Евразийский Союз Ученых (ЕСУ). №4(61), 2019. С. 44-50. <https://doi.org/10.31618/ESU.2413-9335.2019.9.61.79>

[8] **Irmulatov, B.R.**, Abdullaev K.K., Komarov A.A., Yakushev V.V. Prospects for precision management of wheat productivity in the conditions of Northern Kazakhstan. Sel'skokhozyaistvennaya Biologiya [Agricultural Biology], 2021, Vol.56, №1, p. 92-102. doi:10.15389/agrobiology.2021.1.92rus.

[9] **Пашков, С.В.**, Мажитова Г.З. Цифровизация земледелия в Казахстане: региональный опыт // Географический вестник = Geographical Bulletin, 2021. №4(59). С. 27–41. <https://doi.org/10.17072/2079-7877-2021-4-27-41>

[10] Оценка экономической эффективности внедрения информационных технологий в агропромышленном комплексе / И. С. Козубенко, В. И. Балабанов, И. В. Цветков [и др.] // Техника и оборудование для села, 2017. № 12. С. 42-46. – EDN ZXYGKV.

[11] **Балабанов, В.И.**, Методика оценки эффективности внедрения информационных технологий в сельском хозяйстве / В.И.Балабанов, И.В.Цветков, И.М.Жогин // Никоновские чтения. 2018. № 23. С. 285-288. EDN YWBRML.

References:

[1] Nacional'nyj proekt «Tekhnologicheskij ryvok za schet cifrovizacii, nauki i innovacij», utverzhdenaya postanovleniem Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 7.10.2021 g. №670

[2] Konceptsiya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021 – 2030 gody, utverzhdenaya postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 29.11.2017g. №790. Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960#z516>

[3] **Kivarina, M.V.**, Vliyanie elementov cifrovoj sredy na razvitie innovacionnyh processov v rastenievodstve / M.V. Kivarina, N.N. Yurina, A.V. Vetkina // Fundamental'nye issledovaniya. 2022. №3. S. 65-71. EDN TTDTAK;

[4] **Saparova, G.K.**, Saparova D.A., Saginova S.A. Cifrovizaciya APK Kazahstana v usloviyah perekhoda k «zelenoj ekonomike» // Nauchnyj zhurnal «Vestnik universiteta «Turan». №3(95) 2022. S. 175-186. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-175-186/>

[5] **Ryskel'di, O.**, SHelomenceva V., Mirkovich M., Nurgalieva A., Quantkan B. Perspektivy i problemy cifrovizacii sel'skogo hozyajstva // Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan. №1(401). 2023. S. 395-409. <https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.447>

[6] **Ivanova, I.A.**, Menedzhment: uchebnik i praktikum dlya prikladnogo bakalavriata / Ivanova I.A., Sergeev A.M. - Moskva: Izdatel'stvo YUrajt, 2017. 305 s. (Bakalavr. Prikladnoj kurs). ISBN 978-5-534-04184-2. – Tekst: elektronnyj // Obrazovatel'naya platforma YUrajt [sajt]. - URL: <https://urait.ru/bcode/405566> (data obrashcheniya: 16.03.2023).

[7] Osnovnye napravleniya povysheniya effektivnosti upravlencheskih reshenij v predpriyatiyah APK / Ostriuk V.YU., Rad'kov I.V. // Evrazijskij Soyuz Uchenyh (ESU). №4(61), 2019. S. 44-50. <https://doi.org/10.31618/ESU.2413-9335.2019.9.61.79>

[8] **Irmulatov, B.R.**, Abdullaev K.K., Komarov A.A., Yakushev V.V. Prospects for precision management of wheat productivity in the conditions of Northern Kazakhstan. Sel'skokhozyaistvennaya Biologiya [Agricultural Biology], 2021, Vol.56, №1, p. 92-102. doi:10.15389/agrobiology.2021.1.92rus.

[9] **Pashkov, S.V.**, Mazhitova G.Z. Cifrovizaciya zemledeliya v Kazahstane: regional'nyj opyt // Географический вестник = Geographical Bulletin. 2021. №4(59). С. 27–41. <https://doi.org/10.17072/2079-7877-2021-4-27-41>

[10] Ocenka ekonomicheskoy effektivnosti vnedreniya informacionnyh tekhnologij v agropromyshlennom komplekse / I. S. Kozubenko, V. I. Balabanov, I. V. Cvetkov [i dr.] // Tekhnika i oborudovanie dlya sela. 2017. № 12. S. 42-46. – EDN ZXYGKV.

[11] **Balabanov, V.I.**, Metodika ocenki effektivnosti vnedreniya informacionnyh tekhnologij v sel'skom hozyajstve / V.I.Balabanov, I.V.Cvetkov, I.M.ZHogin // Nikonovskie chteniya, 2018. № 23. S.285 – 288. EDN YWBRML.

«А.И.БАРАЕВ АТЫНДАҒЫ АСТЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҒЫЛЫМИ-ӨНДІРІСТІК ОРТАЛЫҒЫ» ЖШС МӘЛІМЕТТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ӨСІМДІК ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУДІ БАСҚАРУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Темірова А. Б., экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
Бекешев Б., 2 курс магистранты

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

Анатпа. Компьютерлік технологиялар мен жоғары технологиялардың жетістіктеріне сүйене отырып, ақпараттық технологиялар ақпараттық процесті тиімді ұйымдастыру мәселелерін шешуге ықпал етеді. Мақала өндірісті басқаруда ақпараттық технологияларды қолдану қажеттілігіне және олардың Өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру саласындағы тиімділігін анықтауға арналған. Ол үшін агроинновацияларды енгізу бағыттары, ұйымды басқарудың бірыңғай корпоративтік жүйесін құрудың экономикалық тиімділік факторлары қаралды. Осы зерттеудің әдістемесі салыстырмалы талдау, контент-талдау жүргізуге негізделеді. Ақпараттық база отандық және шетелдік жарияланымдар, ашық қолжетімді ақпараттық ресурстар болды, сондай-ақ стратегиялық көрсеткіштерге қол жеткізуге бағытталған «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасының жалпыұлттық басымдықтары зерделенді. Ғылыми әдебиеттерді талдау кезінде ақпаратты жүйелеу және жалпылау әдістері қолданылды. Ауыл шаруашылығы кәсіпорнының шығындары, өндірісінің өсуі және активтерін пайдалану тұрғысынан ақпараттық технологияларды енгізудің экономикалық тиімділігін бағалау әдістемесі қолданылды. Зерттеу нәтижелері ақпараттық технологияларды енгізу мен қолданудың оң әсерін көрсетеді.

Тірек сөздер: өндірісті басқару, ақпараттық технологиялар, дәл егіншілік, тиімділік.

THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF CROP PRODUCTION ON THE EXAMPLE OF LLP «SPC ZH NAMED AFTER A.I.BARAEV»

Temirova A.B., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Bekeshev B., 2nd year master's student

S.Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana city, Republic of Kazakhstan

Annotation. Based on the achievements of computer technology and high technologies, information technologies contribute to solving problems of effective organization of the information process. The article is devoted to the need to use information technologies in production management and to identify their effectiveness in the field of crop production. For this purpose, the directions of the introduction of agro-innovations, the factors of economic efficiency of creating a single corporate management system of the organization are considered. The methodology of this study is based on comparative analysis, content analysis. The information base was served by domestic and foreign publications, information resources that are publicly available, and the national priorities of the National Project "Technological breakthrough through digitalization, science and innovation" aimed at achieving strategic indicators were also studied. Methods of systematization and generalization of information were used in the analysis of scientific literature. The methodology of assessing the economic efficiency of the introduction of information technologies in terms of costs, production growth and use of assets of an agricultural enterprise is applied. The results of the study indicate a positive effect of the introduction and use of information technologies.

Keywords: production management, information technology, precision agriculture, efficiency.

ANALYSIS OF THE MAIN INDICATORS OF JSC «NOMAD INSURANCE»

Bisenova R.A., Master of economics and business
sharapy_62@mail.ru, orcid.org/0000-0001-8371-5199
Shilmanova A.M., Candidate of economic sciences
altynsh@mail.ru, orcid.org/0000-0001-8376-1275
Aidosova B.Kh., Candidate of economic sciences
aidos65.65@mail.ru, orcid.org/0000-0002-0818-9421

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda city, Republic of Kazakhstan

Annotation. Like any field of activity, the economy is largely subject to risks, because this entails certain losses. And in this regard, business entities have to insure themselves against such risks. The activities of insurance companies in the financial market can hardly be overestimated. The onset of unforeseen adverse situations, various accidents, man-made or natural disasters, ensuring the protection of the interests of the population - all this is included in the scope of insurance companies.

The object of the study was a set of organizational and economic relations of the process of managing the financial condition of an insurance company. The subject of this study is the financial condition of JSC IC Nomad Insurance. The theoretical basis for the article was the regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan regulating the financial activities of insurance organizations, scientific works of domestic and foreign authors, materials of scientific and practical conferences and seminars. The information base is the accounting, financial and statistical reports of JSC IC Nomad Insurance. The research uses such methods as horizontal analysis, vertical analysis, comparative analysis, methods of tabular and graphical representation of the results.

Keywords: insurance, insurance companies, indicators, assets, liabilities

Introduction. The problem of ensuring the sustainable financial condition of insurance organizations is of particular importance for the effective functioning of the modern economy, since the possibility of implementing the insurance protection of society, designed to ensure economic security, continuity and sustainability of social reproduction.

The presence of insurance protection stimulates the development of market relations and business activity, thereby improving the investment climate in the country. These and other aspects require the study of the financial condition of the insurance company and the search for new ways to evaluate it.

Insurance activities are characterized by specificity, which is due to the nature of the services offered by insurance companies. The Law of the Republic of Kazakhstan dated December 18, 2000 "On Insurance Activities" states: "Insurance is a set of relations to protect the legitimate property interests of an individual or legal entity in the event of an insured event or other event specified in the insurance contract, through insurance payment made by the insurance organization at the expense of its assets" [1].

The goal is to assess the financial condition and determine the directions for its improvement. To achieve the goal, the following tasks are set:

- reveal the economic essence and determine the economic indicators of the financial condition of the insurance company
- analyze the financial condition on the example of JSC IC "Nomad Insurance"
- identify key areas for improving the financial condition of JSC IC "Nomad Insurance"

Research materials and methods. The object of the study is a set of organizational and economic relations of the process of managing the financial condition of an insurance company.

The subject of the study is the financial condition of JSC IC «Nomad Insurance».

The theoretical basis is the regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan regulating the financial activities of insurance organizations, scientific works of domestic and foreign authors, materials of scientific and practical conferences and seminars. The information base is the

accounting, financial and statistical reports of JSC IC «Nomad Insurance». The methodological basis is: horizontal analysis, vertical analysis, comparative analysis, methods of tabular and graphical representation of results.

Insurance activity in Kazakhstan is regulated by the Law “On insurance activity”. This Law shall define the basic provisions for the implementation of insurance as a form of entrepreneurial activity, peculiarities of the creation, licensing, regulation, termination of the activities of insurance (reinsurance) organizations, insurance brokers, peculiarities of opening, licensing regulation, termination of the activities of the branches of non-resident insurance (reinsurance) organizations of the Republic of Kazakhstan, branches of non-resident insurance brokers of the Republic of Kazakhstan the activity conditions in the insurance market of other individuals and legal entities, the tasks of state regulation of the insurance market and the principles of control and supervision of the insurance activities [1].

JSC IC «Nomad Insurance» took the third place in the rating, having risen from last year's fourth. The company is the sixth largest among the general insurance companies with assets of 36.7 billion tenge, which is 15% more than 32.8 billion a year earlier. By the end of 2021, it retained the leadership in terms of return on equity (ROE) – 57.9%, significantly increasing it from 40% in the previous year. It became the third in net profit, earning 7.03 billion tenge against 4.2 billion a year earlier. [2].

Insurance market - the sphere of formation of demand and supply for insurance services; expresses the relationship between various insurance organizations offering insurance services, as well as legal entities and individuals in need of insurance protection. In the insurance market, there is competition between independent insurance organizations for customers in order to attract additional funds to insurance funds.

The activities of insurance organizations in insurance, investment in related areas of commerce in order to generate income (profit) is presented as insurance business [2, p.361]

It is difficult to express the financial condition of an insurance organization with any one indicator. It is characterized by a number of indicators, each of which reflects only a specific aspect of the insurer's activities, and a complete judgment about this can only be obtained by evaluating the entire set of particular indicators.

Financial analysis of insurance companies - a set of analytical procedures designed to assess the reliability of the insurer, as well as making management decisions in optimizing its activities or cooperation with it. The reliability of the insurer, first of all, implies the financial stability of the insurance company.

The purpose of the analysis of the insurance organization is to determine the financial solvency of the insurer and its financial results, as well as to identify ways to improve business efficiency.

Analysis of the financial condition of the insurance company has several goals:

1. determination of financial position;
2. identification of changes in the financial condition in the spatio-temporal context;
3. identification of the main factors causing changes in the financial condition;
4. forecast of the main trends in the financial condition.

The Liability analysis plays a leading role in determining the financial condition of insurance companies and is closely related to the concept of solvency. Since the indicator that characterizes the financial condition of the company, reflecting its ability to meet its obligations, is called solvency. Two main characteristics must be consistent with the fulfillment of obligations - timeliness and full scope. [3, p. 23]

Results/discussion: The financial condition of an insurance organization is a characteristic of its competitiveness in the field of insurance activities, and, consequently, the efficiency of the use of invested equity capital. In this regard, we will analyze the obligations of the "Nomad Insurance" insurance company for 2019-2021.

Liabilities characterize the structure of equity, formed from the contributions of the founders and the profits of the insurer, show the amount of borrowed capital, i.e. obligations of the

insurer to individuals and legal entities. Liabilities include insurance reserves, bank loans, other borrowed and borrowed funds, reserves for future expenses and payments, settlement obligations for reinsurance operations and other accounts payable.

The financial resources of an insurance organization consist of equity and borrowed capital. The composition of equity capital includes: authorized capital, additional capital, reserve capital, profit, earmarked income and financing. The structure of attracted capital includes insurance reserves, credit and accounts payable [4,p.56]

Table 1 shows data on the obligations of the insurance company. As can be seen from Table 1, in 2021, in the total volume of liabilities, "reserves of unearned insurance premiums" are in first place with a share of 35.4% (or 13.0 billion tenge), having increased by 26.2% (or by 2.7 billion tenge) against the figure for 2020. In terms of specific weight, the second position was occupied by "reserves for losses and expenses for the settlement of insurance claims" with a share of 15% (or 5.5 billion tenge) and here we see an increase of 3.8% (or 0.2 billion tenge) compared to 2020. In third place are "REPO transactions with securities" with a share of 6.3% (or 2.3 billion tenge) and against 2020 decreased by 36% (or 1.3 billion tenge).

Table 1 – Analysis of the structure of liabilities of JSC IC "NOMAD Insurance"
(million tenge)

№	Article title	2019		2020		2021		deviation,%	
		volume	share, %	volume	share, %	volume	share, %	2021/ 2020	2020/ 2019
2	REPO transactions with securities	2,5	8,7	3,6	11,0	2,3	6,3	-36,1	44,0
3	Insurance and reinsurance accounts payable	0,7	2,4	0,8	1,2	1,0	2,7	25	14,3
4	Revenue of the future periods	0,5	1,7	0,6	1,7	0,6	1,6	-	11,9
5	Reserve of unearned insurance premiums	9,2	32,0	10,3	31,5	13,0	35,4	26,2	12,0
2	Provisions for losses and expenses for the settlement of insurance claims	5,1	17,7	5,3	7,8	5,5	15,0	3,8	3,9
3	Other liabilities	0,8	2,9	1,0	3,0	1,1	3,0	10	25
4	Total liabilities	18,8	65,5	21,6	65,0	23,6	64,3	9,2	14,9
5	Authorized capital	3,8	13,2	3,8	11,5	3,8	10,3	-	-
6	Reserve for revaluation of fixed assets and intangible assets	0,6	2,1	0,6	1,9	0,6	1,6	-	-
7	Other reserves	0,008	0,03	0,003	0,02	0,1	0,3	based 33 times	-0,005 62,5
8	Retained earnings	5,3	18,4	6,7	21,3	8,4	22,9	25,4	26,4
9	Total capital	9,9	34,5	11,2	35,0	13,1	35,7	17,0	13,1
10	Total liabilities and equity	28,7	100	32,8	100	36,7	100	11,8	14,3

Note: compiled by the author based on the source [5,6]

In 2021, the volume of the company's liabilities increased by 12% (or 4 billion tenge) compared to 2020. and in 2020 it also showed an increase of 14.3% (or 4.1 billion tenge) compared to 2019.

The capital of the company from 10 billion tenge in 2019 grew to 11 billion tenge in 2020

and to 13 billion tenge in 2021.

In 2021, the volume of the company's liabilities increased by 12% (or 4 billion tenge) compared to 2020. and in 2020 it also showed an increase of 14.3% (or 4.1 billion tenge) compared to 2019.

The capital of the company from 10 billion tenge in 2019 grew to 11 billion tenge in 2020 and to 13 billion tenge in 2021.

In the total volume of liabilities in 2020, the first place was traditionally occupied by "reserves of unearned insurance premiums" with a share of 31.5% (or 10.3 billion tenge) and increased by 12.0% (or 1.0 billion tenge) against previous year. In the second position in terms of the share presence of "REPO transactions with securities" with a share of 11.0% (or 3.6 billion tenge), the growth was 44% (or 1 billion tenge) against the figure for 2019. "Provisions for losses and expenses for the settlement of insurance claims" ranked third with a share of 8% (or 5.3 billion tenge) and decreased by 4% (or 0.2 billion tenge) compared to the indicator of the previous 2019

In 2020, the volume of the company's liabilities increased by 14.3% (or by 4.1 billion tenge) against the figure for 2019.

Thus, the analysis of table 1 allows us to draw the following conclusions:

- in 2021, the capital of the insurance company increased by 32.3% (or by 3.2 billion tenge) over the last analyzed years;
- "reserves of unearned insurance premiums" increased by 41.3% (or 3.8 billion tenge) over the past three years;
- "REPO operations with securities" decreased by 8% (or by 0.2 billion tenge);
- the largest increase was observed in the position "other reserves" by 12.0% times;
- "retained earnings" showed stable growth from 2019 to 2021, so in 2019 it amounted to 5.3 billion tenge, having increased to 8.4 billion tenge in 2021 or by 58.5% (or by 3.1 billion tenge);
- Liabilities averaged 65% (or 21.3 billion tenge) in the structure of liabilities and equity. Over the past three years, the growth of this indicator averaged 25.5% (or 4.8 billion tenge);
- the share of the reserve of unearned insurance premiums accounted for an average of 33% (or 10.8 billion tenge);
- the share of reserves for losses and expenses for the settlement of insurance claims amounted to 13.5% on average.

The dynamics of the insurance company's liabilities is presented graphically in Figure 1.

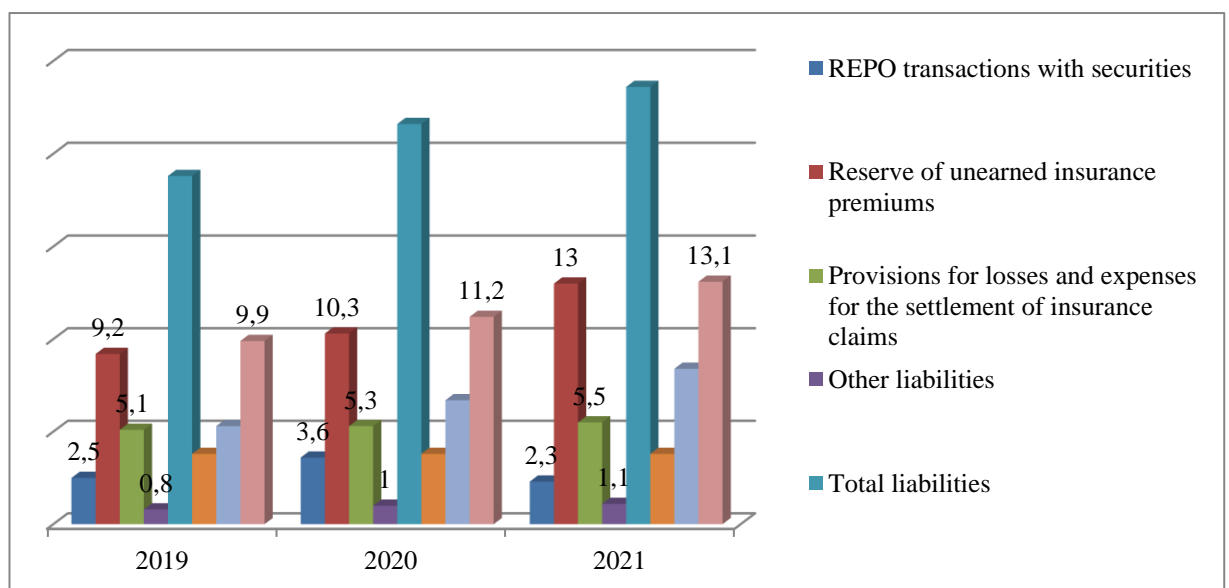

Figure 1 – Dynamics of liabilities of an insurance company

Note - the figure was compiled by the author

The structure of the assets of an insurance organization is fundamentally different from the similar structure of the assets of an economic entity, since they are dominated by such insurance-specific items as life insurance loans, the share of reinsurers in insurance reserves [7, p.156]

The following table provides an analysis of the assets of the insurance company "Nomad Insurance"

As can be seen from Table 2, in 2021 the assets of the insurance company increased by 12% (or by 4 billion tenge) against the assets of 2020, and in 2020 they increased by 30.2% (or by 4.1 billion tenge) compared to 2019.

An analysis of the structure of assets in 2021 by the share of positions showed that "investments available for sale" with a specific weight of 63.2% (or 23.2 billion tenge), having increased by 38%, are in the 1st place (or by 6.4 billion tenge) against the figure for 2020.

"Funds in credit institutions" ranked second with a share of 15.8% (or 5.8 billion tenge), and decreased by 5% (or 0.3 billion tenge) against 2020.

Table 2 – Analysis of the assets of JSC IC "NOMAD Insurance"

№	Article title	2019		2020		2021		deviation,%	
		volume	share, %	volume	share, %	volume	share, %	2021/ 2020	2020/ 2019
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	ASSETS Cash and cash equivalents	1,4	4,9	2,3	7,0	0,2	0,5	-91,3	64,3
2	Funds in credit institutions	5,2	18,1	6,1	18,6	5,8	15,8	4,9	17,3
3	Investment available for sale	15,7	52,6	16,8	51,2	23,2	63,2	38,1	7,0
4	Receivables for insurance and reinsurance premiums	1,0	3,5	1,2	3,6	2,4	6,5	100	20,0
5	Other receivables from insurance and reinsurance	0,6	2,1	0,5	1,5	0,5	1,4	-	-20
6	Deferred acquisition costs	2,6	9,0	3,6	11,0	3,1	8,4	-13,9	38,5
7	Reserve of unearned insurance premiums	0,4	1,5	0,5	1,5	0,5	1,4	-	25
8	Loss provisions and claims settlement costs, reinsurer's share	0,2	0,7	0,2	0,6	0,2	0,5	-	-
9	Fixed assets and intangible assets	1,0	3,5	0,9	2,7	0,9	2,4	-	-10
10	Current corporate income tax advance	0,06	0,2	0,1	0,3	0,1	0,3	-	increased 1,7times
11	Deferred corporate income tax assets	0,01	0,03	0,05	0,1	0,06	0,2	20	increased 5times
12	Other assets	0,5	1,7	0,6	1,8	0,7	1,9	16,7	20
13	Total assets	28,7	100	32,8	100	36,7	100	11,9	14,3

Note: compiled by the author based on the source [5,6].

"Receivables for insurance and reinsurance premiums" with a specific weight of 6.5% (or 2.4 billion tenge) ranked third, showing an increase of 100% (or 1.2 billion tenge) against the figure for 2020.

In 2020, in the total asset structure of the insurance company, the first place was occupied by "investments available for sale" with a share of 51.2% (or 16.8 billion tenge), an increase compared to 2019 was 7.0% (or by 1 billion tenge).

In second place are "funds in credit institutions" with a share of 18.6% (or 6 billion tenge), an increase of 17.3% (or 1 billion tenge) compared to 2019.

In third place is "deferred acquisition costs" with a share of 11% (or 3.6 billion tenge), an increase of 38.5% (or 1 billion tenge).

In 2019, assets amounted to 28.7 billion tenge. In the structure of IC assets, the largest share was occupied by investments available for sale with a share of 52.6% (or 15.7 billion tenge).

In second place in terms of equity presence in the total structure of assets is "funds in credit institutions" with a share of 18.1% (or 5.2 billion tenge)

In third place in 2019 in terms of the share of "deferred acquisition costs" with a share of 9.0% (or 2.6 billion tenge), an increase of 38.5% (or 1.1 billion tenge).

Thus, the analysis of the dynamics and structure of assets according to table 2 allows us to draw the following conclusions:

- in the structure of assets, the share of investments available for sale averaged 56.7% (or 18.6 billion tenge. Over the past two years, the decrease in this indicator averaged 22.4% (or 3.8 billion tenge);
- the share of funds in credit institutions averaged 17.5%;
- growth of assets for the analyzed years averaged 13.1% or increased by 4.0 billion tenge.

The dynamics of the assets of the insurance company is presented in the form of a diagram in Figure 2.

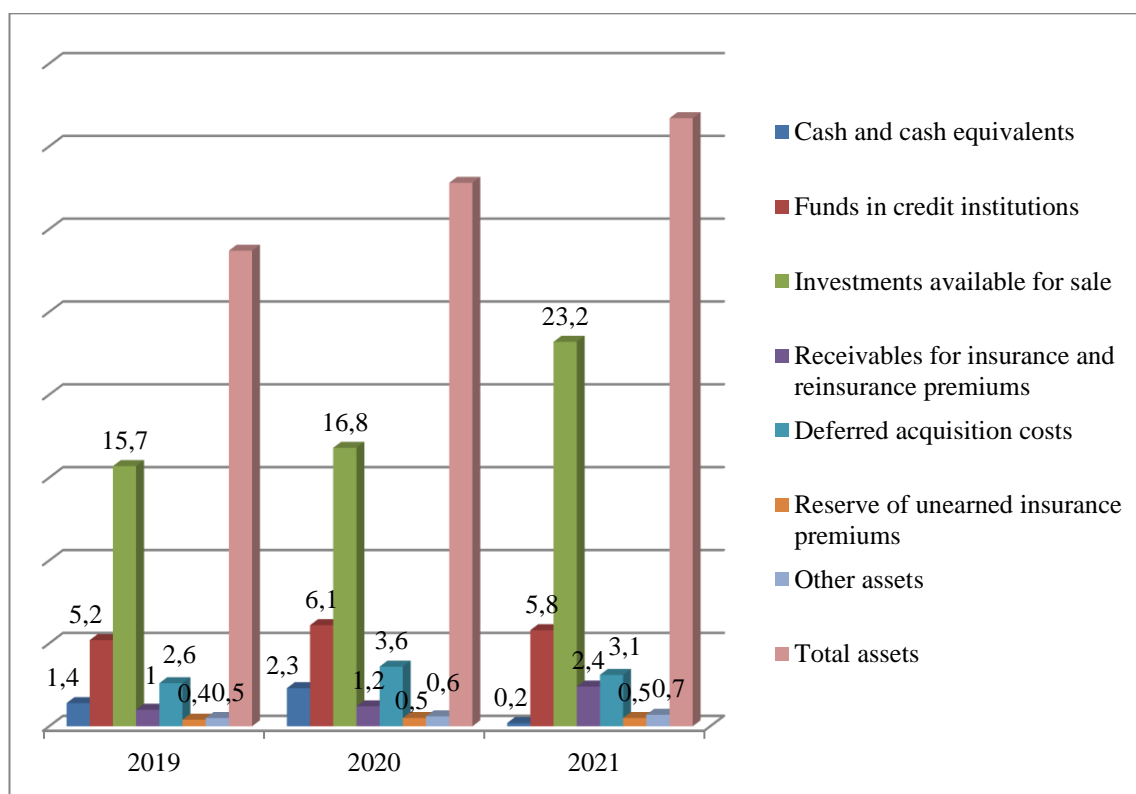

Figure 2 – Dynamics of assets of JSC IC "Nomad Insurance"

Note - the figure was compiled by the author

The economy of an insurance organization, like any other enterprise, is based on the principles of matching income and expenses from the main activity. This comparison allows you to evaluate the effectiveness of the insurance company. A positive difference between income and expenses reflects profit. In a broad sense, the income of the insurer is the total amount of cash receipts to its accounts as a result of conducting insurance and other activities permitted by law [8,p.167]

Next, we will analyze the profitability of the insurance company according to table 3.

Based on the results of the analysis of table 3, it can be seen that the following changes occurred in 2019-2021 (table 3).

Table 3 – Analysis of income and expenses of JSC IC "NOMAD Insurance"

№	Financial indicators	2019	2020	2021	(million tenge) deviation,%	
					2021/ 2020	2020/ 2019
1	2	3	4	5	6	7
1	Insurance premiums less ceded to reinsurance	21,1	21,2	31,1	46,7	0,5
2	Premiums earned, net of ceded	19,1	20,1	28,5	41,8	5,2
3	Losses incurred, net of those ceded to reinsurance	(6,2)	(5,7)	(5,5)	3,5	-8,1
4	Net commission expenses	(7,7)	(7,3)	(9,2)	26,0	-5,2
5	Net investment income	1,6	1,9	2,2	15,8	18,7
6	Profit before corporate income tax expense	4,9	4,9	8,3	69,4	-
7	Net profit for the year	4,1	4,2	7,0	66,7	2,4

Note: compiled by the author based on the source [5,6]

In 2021, net profit for the year amounted to 7.0 billion tenge, an increase of 66.7% (or 2.8 billion tenge) compared to 2020. "Insurance premiums, net of those transferred to reinsurance" in 2021 amounted to 31.1 billion tenge and increased by 46.7% (or 9.9 billion tenge) compared to 2020. "Earned premiums, less transferred to reinsurance" increased in 2021 by 41.8% (or 8.4 billion tenge) against the same indicator in 2020. Net investment income also showed an increase in 2021 by 15.8% (or 0.3 billion tenge) compared to 2020. Net fee and commission expenses have increased by an average of 19.5% over the past three years. Profit on corporate income tax expenses increased by 69.4% (or by 3.4 billion tenge) against the same indicator in 2020.

As can be seen from Table 3, in 2020, "insurance premiums net of those transferred to reinsurance" amounted to 21 billion tenge, an increase of 0.5% (or 0.1 billion tenge) against the figure for 2019. Also, "insurance premiums earned, excluding those transferred to reinsurance" in 2020 increased by 5.2% (or by 1.0 billion tenge) against the same indicator in 2019.

Net investment income also showed an increase in 2020 by 18.7% (or 0.3 billion tenge) compared to 2019. Net fee and commission expenses in 2020 decreased by 5.2% (or 0.4 billion tenge) compared to the previous year. Profit on corporate income tax during 2019-2020 remained at the same level.

Thus, the analysis of income and expenses allows us to draw the following conclusions:

- according to the results of the last analyzed years, the largest increase was observed in the position "profit on corporate income tax" by 69.4%;
- "insurance premiums net of those transferred to reinsurance" increased by an average of 23.6%; increased by an average of 23.5%;
- "premiums earned, less ceded to reinsurance"
- "net investment income" increased by an average of 17.3%;
- "net profit for the year" increased by an average of 34.5%.

The analysis data according to Table 3 are graphically presented in Figure 3.

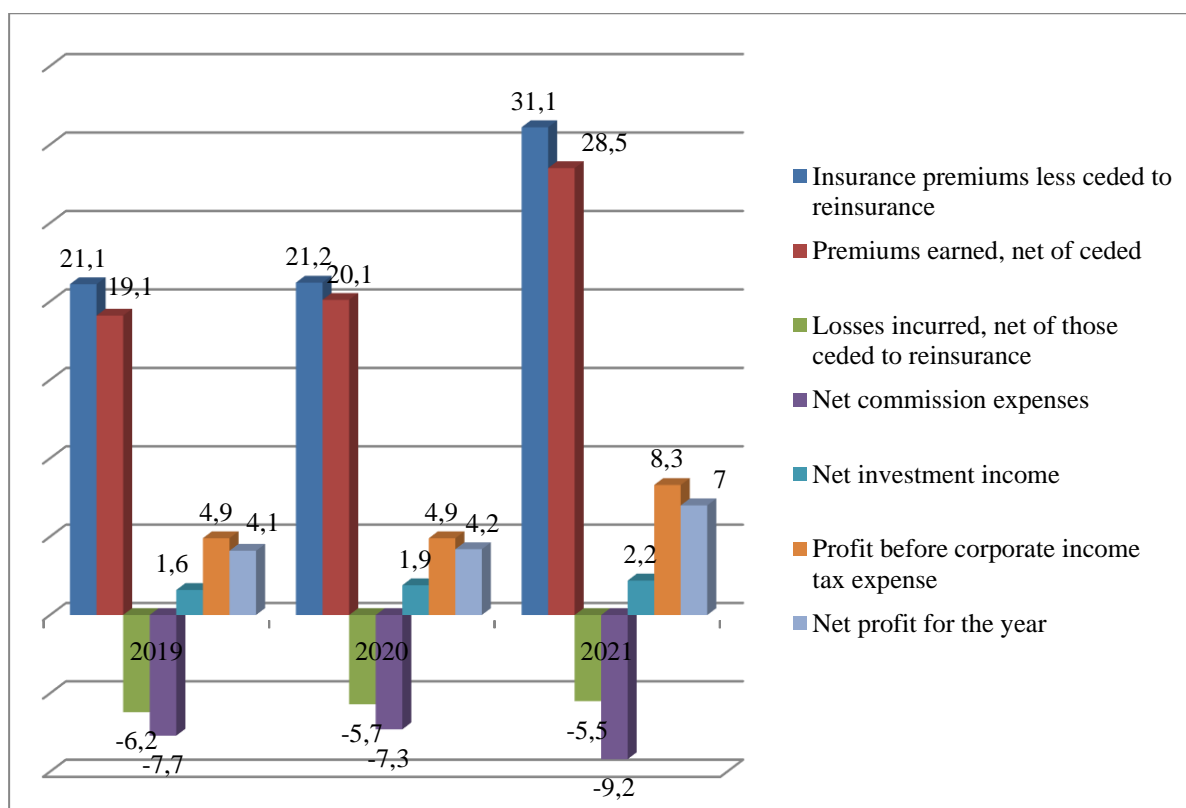

Figure 3 – Dynamics of income and expenses of IC "Nomad Insurance"

Note - the figure was compiled by the author

Table 4 summarizes the main financial indicators of IC Nomad Insurance for 2019-2021. As can be seen from Table 4, in 2021, a decrease was observed in the items “expenses for making insurance payments” and “net expenses for making insurance payments” by 3.6% and 5.8% compared to 2020, respectively. Insurance reserves in 2021 increased by 20.9% (or 3.2 billion tenge) compared to 2020.

Table 4 – Dynamics of the main financial indicators of the insurance company

(million tenge)

№	Financial indicators	2019	2020	2021	deviation,%	
					2021/ 2020	2020/ 2019
1	Assets	28,7	32,8	36,7	11,9	14,3
2	Insurance reserves	14,1	15,3	18,5	20,9	8,5
3	Equity	10,0	11,5	13,2	14,8	15
4	Authorized capital	3,8	3,8	3,8	-	-
5	Undistributed income (uncovered loss) of the reporting period	4,2	4,5	7,1	57,8	7,1
6	Insurance premiums	24,6	24,6	34,1	38,6	-
7	Net insurance premiums	23,7	23,3	33,6	44,2	-1,7
8	Expenses for making insurance payments	5,9	5,5	5,3	-3,6	-6,8
9	Net expenses for making insurance payments	5,0	5,2	4,9	-5,8	4,0

Note: compiled by the author based on the source [5,6]

The volume of insurance premiums in 2021 increased by 38.6% (or by 9.5 billion tenge) compared to the previous year.

The net amount of insurance premiums also showed an increase in 2021 compared to 2020 by 44.2% (or 10.3 billion tenge).

In 2020, a decrease was observed in the positions “net amount of insurance premiums” and “expenses for making insurance payments” by 1.7% and 6.8% compared to 2019, respectively. Insurance reserves in 2020 increased by 8.5% (or by 1.2 billion tenge) compared to 2019.

The volume of insurance premiums in 2020 remained at the level of 2019, 24.6 billion tenge.

"Net expenses for the implementation of insurance payments" showed an increase in 2020 compared to 2019 by 4.0% (or 0.2 billion tenge).

One of the financial results of the insurance company are insurance payments. An analysis of insurance payments by insurance industry is presented in Table 5, which shows that the amount of insurance payments in 2021 amounted to 5.3 billion tenge, having decreased by 3.6% (or 0.2 billion tenge) against the same indicator in 2020. In terms of share presence in 2021 in the total volume of insurance payments, the leading position with a specific weight of 66.0% (or 3.5 billion tenge) was occupied by “compulsory insurance” with a share that is 12.5% (or 0.5 billion tenge) less than in 2020.

"Voluntary property insurance" in 2nd place, with a share of 28.3% (or 1.5 billion tenge) and increased by 66.7% (or 0.6 billion tenge) compared to 2020.

“Voluntary personal insurance” is in 3rd place, with a share of 5.7% (or 0.3 billion tenge), having decreased by 40% (or 0.2 billion tenge) compared to 2020.

In 2020, there was a decrease in insurance payments compared to the previous year by 7% (or by 0.4 billion tenge). The leader in the total amount of insurance payments was "compulsory insurance" with a share of 74% (or 4.0 billion tenge), which is 2.6% (or 0.1 billion tenge) more than in 2019.

"Voluntary property insurance" confidently took the second place in terms of share, which amounted to 17.4% (or 0.9 billion tenge) and decreased by 25% (or 0.3 billion tenge) against the previous year. In third place is “voluntary personal insurance” with a share of 8.7% (or 0.5 billion tenge), having decreased by 28.6% (or 0.2 billion tenge) against the figure for 2019.

Thus, the analysis of table 5 allows us to draw the following conclusions:

- the volume of insurance payments for the analyzed years decreased by an average of 5.2% (or 0.3 billion tenge);
- insurance payments in the industry "voluntary personal insurance" on average decreased by 34.3% (or by 34.3 billion tenge);
- the highest growth was observed in the position of "voluntary property insurance" by 66.7%.

Table 5 – Insurance payments by insurance industries

№	Financial indicators	2019		2020		2021		deviation,%	
		volume	share, %	volume	share, %	volume	share, %	2021/ 2020	2020/ 2019
1	Voluntary personal insurance	0,7	12,5	0,5	8,7	0,3	5,7	-40	-28,6
2	Voluntary property insurance	1,2	20,5	0,9	17,4	1,5	28,3	66,7	-25
3	Compulsory insurance	3,9	67,0	4,0	73,9	3,5	66,0	-12,5	2,6
4	Total	5,9	100	5,5	100	5,3	100	-3,6	-6,8
Note: compiled by the author based on the source [5,6]									

In Figure 4, insurance payments are presented in dynamics for the period from 2019-2021.

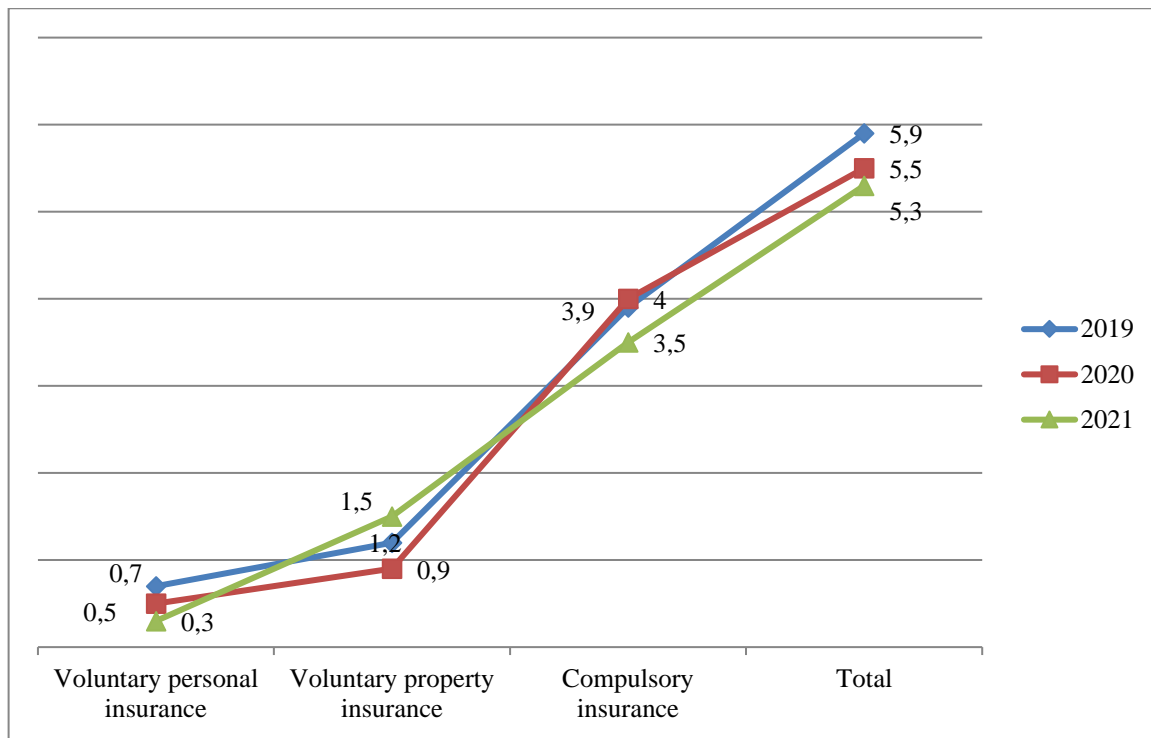

Figure 4 – Dynamics of insurance payments by insurance industries

Note - the figure was compiled by the author

Table 6 presents data on insurance premiums of an insurance company by insurance industry. Table 6 shows that in 2021 the volume of insurance premiums increased by 38.6% (or 9.5 billion tenges) compared to 2020. The leading position in terms of equity participation in 2021 in the total volume of insurance premiums in the insurance industry was taken by "voluntary property insurance" with a share of 54.6% (or 18.5 billion tenges), which is 69.7% (or 7.6 billion tenges) compared to 2020. In second place in terms of share is "mandatory insurance" with a share of 38.4% (or 14 billion tenges) and an increase of 12% (or 1.5 billion tenges) compared to the same indicator in 2020. In third place is "voluntary personal insurance" with a share of 7.0% (or 2.6 billion tenges) and there was a significant increase of 116.7% (or 1.4 billion tenges) compared to 2020.

Table 6 – Insurance premiums by insurance industry

№	Financia indicators	2019		2020		2021		deviation,%	
		volume	share, %	volume	share, %	volume	share, %	2021/2020	2020/2019
1	Voluntary personal insurance	2,0	8,1	1,2	4,9	2,6	7,0	116,7	-40,0
2	Voluntary property insurance	8,2	33,5	10,9	44,3	18,5	54,6	69,7	32,9
3	Compulsory insurance	14,3	58,4	12,5	50,8	14,0	38,4	12,0	-12,6
4	Total	24,6	100	24,6	100	34,1	100	38,6	-

Note: compiled by the author based on the source [5,6]

In 2019-2020, the total amount of insurance premiums reached 24.6 billion tenges. It ranks first in the share of "compulsory insurance", with a share of 50.8% (or 12.5 billion tenges), which is 12.6% (or 1.8 billion tenges) less compared to 2019.

"Voluntary property insurance" in 2020 ranked second in terms of equity, reaching 44.3% (or 10.9 billion tenge), which is 32.9% (or 2.7 billion tenge) more than the target for 2019. In third place in terms of share is "voluntary personal insurance", with a share of 4.9% (or 1.2 billion tenge), a decrease of 40% (or 0.8 billion tenge) compared to 2019.

Thus, the analysis given in Table 6 allows us to draw the following conclusions:

- The largest increase in 2021 was observed in the position "voluntary personal insurance" 116.7%;
- "Voluntary property insurance" over the past few years has increased by an average of 51.3% (or 5.1 billion tenge);

The dynamics of insurance premiums of an insurance company in the form of a diagram is shown in Figure 5.

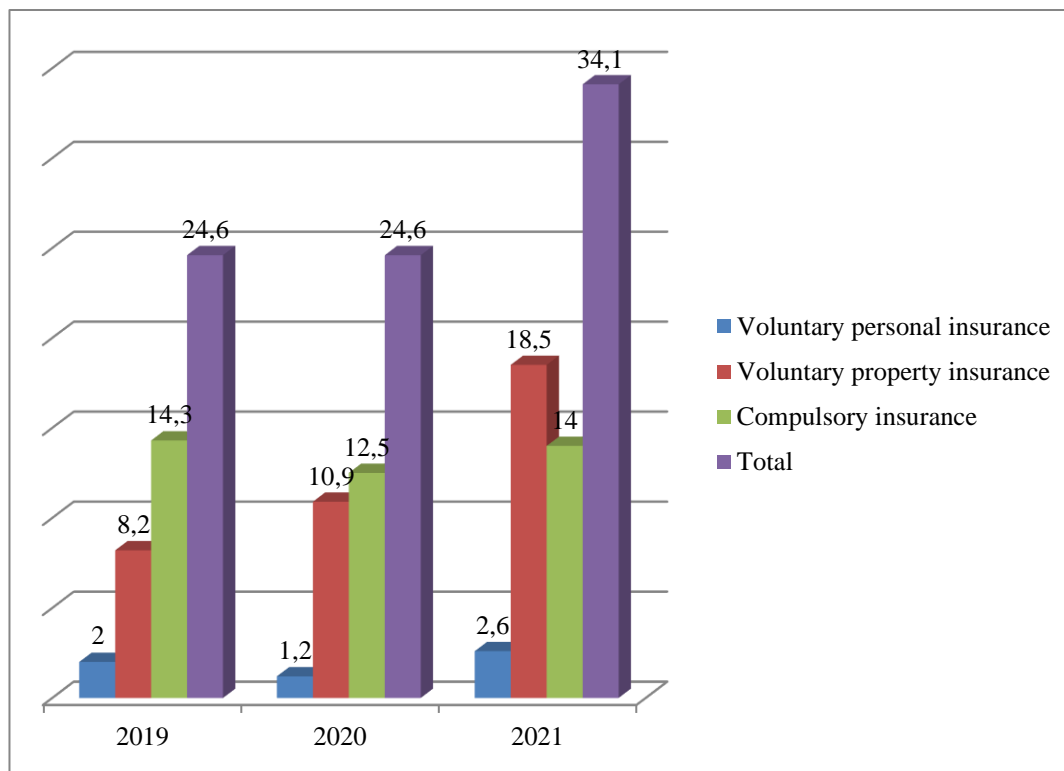

Figure 5 – Dynamics of insurance premiums by insurance industry

Note - the figure was compiled by the author

Next, it is necessary to analyze the dynamics of the insurance portfolio, which is carried out to determine its balance. Such an analysis shows the unprofitability or profitability of the insurance portfolio of an insurance company. Such an indicator can be called the loss ratio or the coefficient of insurance payments. This coefficient is determined by the formula.

$$K = \text{Amount of insurance payments} / \text{amount of insurance premiums}$$

Table 7 shows loss ratios by insurance industry.

The dynamics of the loss ratio of the insurance company is presented in Figure 6 in graphical form.

Table 7 - Dynamics of the loss ratio of an insurance company

№	Financial indicators	2019	2020	2021
1	Voluntary personal insurance	0,4	0,4	0,1
2	Voluntary property insurance	0,1	0,1	0,08
3	Compulsory insurance	0,3	0,3	0,25

Note: compiled by the author based on the source [5,6]

An analysis of the data in the table shows that for DLS in 2019-2020, the loss ratio was 0.4 and decreased to 0.1 in 2021. For the three analyzed years, the loss ratio under the DIA practically did not change and remained stable at 0.1. Also, OS changes were not observed and amounted to 0.3

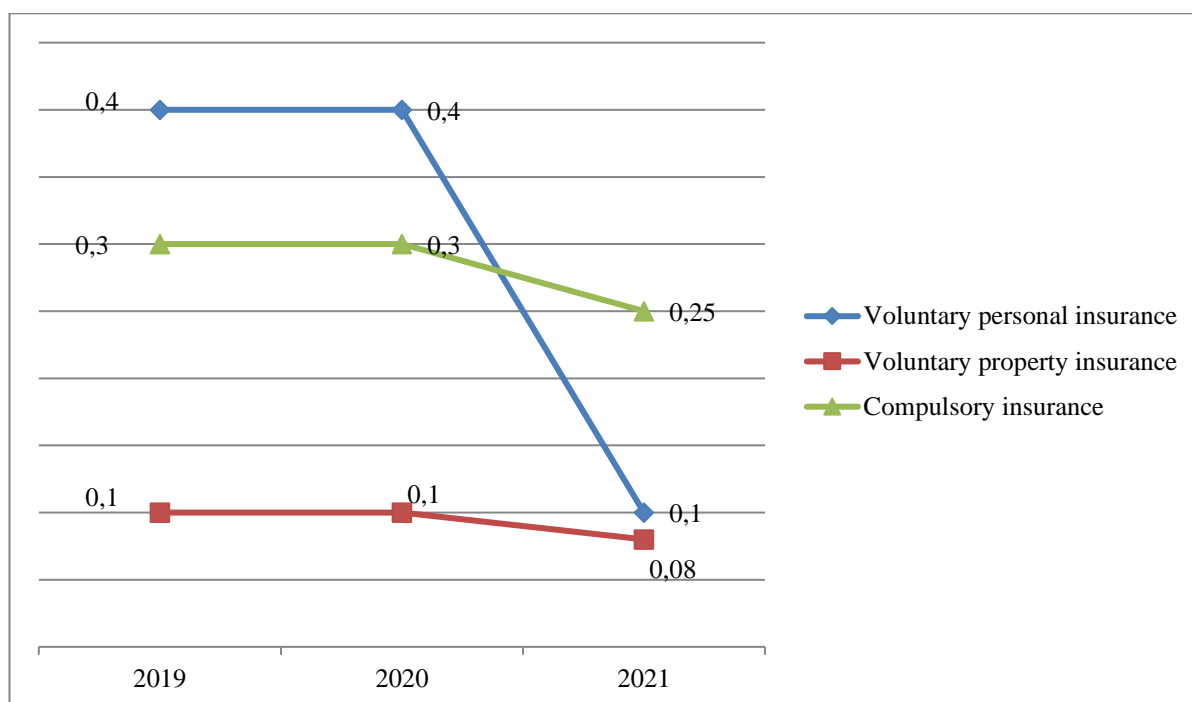

Figure 6 – Dynamics of the loss ratio of an insurance company

Note - the figure was compiled by the author

Thus, the foregoing allowed us to conclude that the insurance portfolio of IC "Nomad Insurance" is quite balanced and the coefficients are not high.

Business is necessarily accompanied by risks that have a certain impact on business development. And, of course, the activities of the insurance company are also subject to risks, such as investment risk, which is the possibility that the company may not receive a return on investment. The potential for shortfall in earnings could have a serious impact on a company's financial performance. In this regard, the competent management of investment risks is of great importance. If it is practically impossible to prevent risks, then you need to learn how to manage them.

In the insurance business, as in any business, there are risks such as credit risks, risks caused by the volatility of exchange rates, interest rates, liquidity risks, etc.

In order to competently and correctly manage these risks, the insurance company needs to develop certain rules, norms for establishing risks and determining the volume that the company can solve.

Table 8 shows data on investment income of an insurance company in 2019-2021.

Table 8 shows that investment income in 2021 increased by 18.7% (or 0.3 billion tenge) compared to 2020, and in 2020 there was an increase of 18.7% (or 0.3 billion tenge).

Based on the above, we draw the following conclusions:

- over the last analyzed years, investment income increased by an average of 17.2%;
- "investments available for sale" in 2021 showed the largest increase of 38.1%;
- at the same time, the position "REPO transactions and reverse REPO transactions with securities" saw the largest decrease in 2021 by 36.1%;
- in 2020, the largest growth was shown by "REPO transactions and reverse REPO transactions with securities" by 44%.

Table 8 - Dynamics of investment income

(million tenge)

№	Financial indicators	2019	2020	2021	deviation,%	
					2021/2020	2020/2019
1	Funds in credit institutions	5,2	6,1	5,8	-4,2	17,3
2	Investment savailable for sale	15,7	16,8	23,2	38,1	7,0
3	REPO transactions and reverse REPO transactions with securities	2,5	3,6	2,3	-36,1	44,0
4	Total interest income	1,7	2,2	2,5	13,6	29,4
5	Realized (expenses) income on investments held for sale	(3,6)	4,2	4,0	-4,8	x
6	Total investment income	1,6	1,9	2,2	15,8	18,7

Note: compiled by the author based on the source [5,6].

JSC IC "Nomad Insurance" - one of the leading companies in the insurance market, for many years adhere to its established principles and rules, thanks to which the company is always financially stable. Features of the insurance company are in the insurance products offered by the company. After all, their products have specific features, they are not felt, they cannot be touched. Due to their specificity, they do not have a negative impact on the environment.

According to the National Bank of the Republic of Kazakhstan, the indicators of the insurance company meet the standards of solvency, sufficiency of highly liquid assets.

When developing an investment policy, certain principles are required, according to which the insurance company will set income limits and risk limits in a certain period.

In turn, the National Bank of the Republic of Kazakhstan supervises the activities of insurance companies. The structure of an insurance company's investment portfolio consists of financial instruments with appropriate rates of return, maturities, and an appropriate level of risk.

Figure 7 graphically shows the dynamics of the company's investment income.

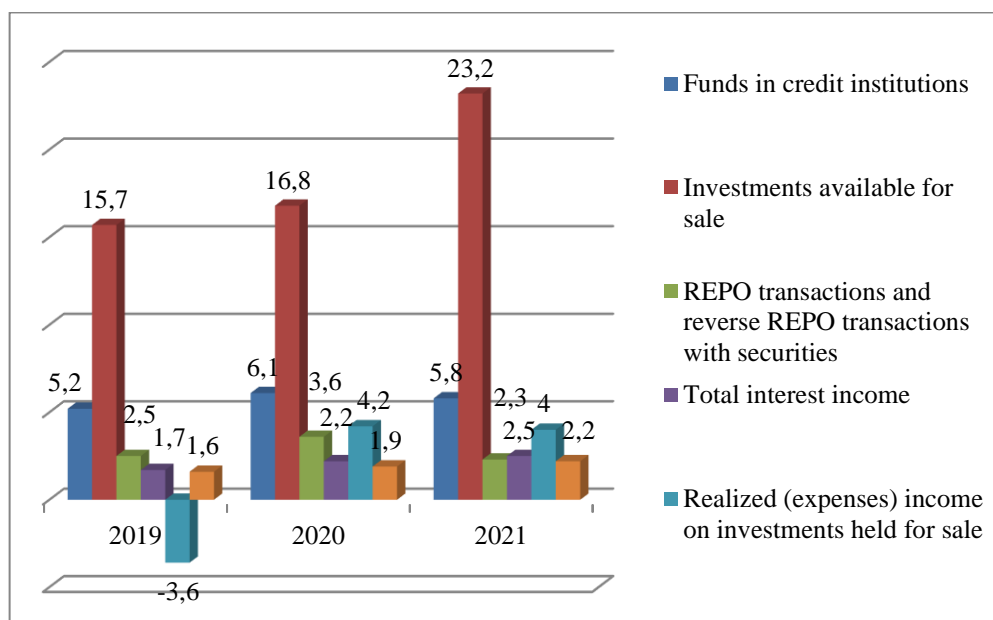

Figure 7 - Dynamics of investment income of an insurance company

Note - the figure was compiled by the author

Conclusion: Thus, the analysis of the main financial indicators of JSC IC Nomad Insurance allowed us to draw the following conclusion that the activity of the insurance company is profitable, and the efficiency of the use of assets is at a qualitative level.

Литература:

1. The Law of the Republic of Kazakhstan «On insurance activities» dated 18 December, 2000 No. 126. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z000000126>
2. Rating of insurance companies by general insurance (August 2022) <https://forbes.kz/ranking/object/857>
3. **Мельников, В.Д.** Финансы: учебник для вузов. – Алматы.: Lem.kz. 2013. – 660 с.
4. Организация страхового дела: учебник и практикум / Под редакцией д.э.н. профессора И.П.Хоминич, к.э.н. Е.В.Дик. – М.: Юрайт. 2016. – 230 с.
5. АО «Страховая Компания «Nomad Insurance» Финансовая отчетность за год, закончившийся 31 декабря 2021 года.
6. АО «Страховая Компания «Nomad Insurance» Финансовая отчетность за год, закончившийся 31 декабря 2020 года.
7. **Слепухина, Ю.Э.**, Финансы страховых организаций: проблемы управления ... / Ю. Э. Слепухина, Ю. Г. Фомин // Экономика региона. – 2006. – № 4(8). – С. 149-158. – EDN JWYXLF. <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=33276811>
8. **Разумовская, Е.А.**, Фоменко В.В. Страховое дело: учебное пособие / под ред. Е.А. Разумовской. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2016. – 249 с. ISBN 978-5-7741-0300-3 https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/44486/1/978-5-7741-0300-3_2016.pdf

References:

1. The Law of the Republic of Kazakhstan «On insurance activities» dated 18 December, 2000 No. 126. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z000000126>
2. Rating of insurance companies by general insurance (August 2022) <https://forbes.kz/ranking/object/857>
3. **Мельников, В.Д.** Финансы: учебник для вузов. – Алматы.: Lem.kz. 2013. – 660 с.
4. Организация страхового дела: учебник и практикум / под редакцией д.э.н. профессора И.П.Хоминич, к.э.н. Е.В.Дик. – М.: Юрайт. 2016. – 230 с.
5. АО «Страховая Компания «Nomad Insurance» Финансовая отчетность за год, закончившийся 31 декабря 2021 года.
6. АО «Страховая Компания «Nomad Insurance» Финансовая отчетность за год, закончившийся 31 декабря 2020 года.
7. **Слепухина, Ю.Э.**, Финансы страховых организаций: проблемы управления ... / Ю. Э. Слепухина, Ю. Г. Фомин // Экономика региона. – 2006. – № 4(8). – С. 149-158. – EDN JWYXLF. <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=33276811>
8. **Разумовская, Е.А.**, Фоменко В.В. Страховое дело: учебное пособие / под ред. Е.А. Разумовской. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2016. – 249 с. ISBN 978-5-7741-0300-3 https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/44486/1/978-5-7741-0300-3_2016.pdf

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ АО «СК «НОМАД ИНШУРАНС»

Бисенова Р.А., магистр экономики и бизнеса
Шильманова А.М., кандидат экономических наук
Айдосова Б.Х., кандидат экономических наук

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Республика Казахстан

Аннотация. Как и любая сфера деятельности, экономика в значительной степени подвержена рискам, поскольку это влечет за собой определенные потери. И в связи с этим субъекты хозяйствования должны застраховать себя от подобных рисков. Деятельность страховых компаний на финансовом рынке трудно переоценить. Наступление непредвиденных неблагоприятных ситуаций, различные несчастные случаи, техногенные или стихийные бедствия, обеспечение защиты интересов населения - все это входит в сферу деятельности страховых компаний.

Объектом исследования явилась совокупность организационно-экономических связей процесса управления финансовым состоянием страховой компании. Предметом данного исследования является финансовое состояние АО "СК "Номад Иншуранс". Теоретической основой для статьи послужили нормативные правовые акты Республики Казахстан, регулирующие финансовую деятельность страховых организаций, научные труды отечественных и зарубежных авторов, материалы научно-практических конференций и семинаров. Информационной базой является бухгалтерская, финансовая и статистическая отчетность АО "СК "Номад Иншуранс". В исследовании используются такие методы, как горизонтальный анализ, вертикальный анализ, сравнительный анализ, методы табличного и графического представления результатов.

Ключевые слова: страхование, страховые компании, показатели, активы, обязательства.

«НОМАД ИНШУРАНС» СК» АҚ НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ

Бисенова Р. А., экономика және бизнес магистрі
Шильманова А. М., экономика ғылымдарының кандидаты
Айдосова Б.Х., экономика ғылымдарының кандидаты

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Кез-келген қызмет саласы сияқты, экономика да тәуекелге ұшырайды, өйткені бұл белгілі бір шығындарға әкеледі. Осыған байланысты шаруашылық жүргізуші субъектілер өздерін осындай тәуекелдерден сақтандыруы тиіс. Қаржы нарығындағы сақтандыру компанияларының қызметін асыра бағалау қиын. Күтпеген қолайсыз жағдайлардың басталуы, түрлі жазатайым оқиғалар, техногендік немесе табиғи апаттар, халықтың мүдделерін қорғауды қамтамасыз етудің бәрі сақтандыру компанияларының қызмет саласына кіреді.

Зерттеу нысаны сақтандыру компаниясының қаржылық жағдайын басқару процесінің ұйымдастырушылық-экономикалық байланыстарының жиынтығы болды. Бұл зерттеудің мәні "Номад Иншуранс "СК" АҚ-ның қаржылық жағдайы болып табылады. Мақаланың теориялық негізі сақтандыру ұйымдарының қаржылық қызметін реттейтін Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері, отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектері, ғылыми-практикалық конференциялар мен семинарлардың материалдары болды. Ақпараттық база "Номад Иншуранс "СК" АҚ бухгалтерлік, қаржылық және статистикалық есептілігі болып табылады. Зерттеуде көлденең талдау, тік талдау, салыстырмалы талдау, нәтижелерді кестелік және графикалық бейнелеу әдістері сияқты әдістер қолданылады.

Тірек сөздер: сақтандыру, сақтандыру компаниялары, көрсеткіштер, активтер, міндеттемелер.

Қолжазбаларды рәсімдеу жөнінде авторларға арналған нұсқаулық

«Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің Хабаршысы. **ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМИ сериясында**» мақала жариялау үшін дайын ғылыми жұмысты автор(лар)vestnik.korkyt.kz сайтындағы Онлайн мақала жіберу жүйесі арқылы, арнайы нұсқаулықты пайдаланып жіберуге болады. Мақала Windows 10 оперативті жүйесіндегі Word форматында Times New Roman шрифтіне жазылуы қажет (Осы талапта жазылмаған мақала автоматты түрде қабылданбайды). Жарияланым тілдері – қазақша, орысша, ағылшынша.

Журналда жариялау үшін жұмыс мәтінін ұсына отырып, автор өзі туралы барлық мәліметтердің дұрыстығына, мақалада плагиат пен әдебиеттерді заңсыз алып пайдаланудың басқа түрлері жоқтығына, пайдаланылған барлық мәтін, кестелер, сызбалар, суреттердің тиісті түрде рәсімделуіне кепілдік береді.

Мақалада:

- жүргізілген зерттеулерге негіз болған эксперименталдық және құжаттамалық база аталып,
- зерттеу нәтижелерін практикалық қолданысқа енгізу мүмкіндігі мен маңызы,
- проблеманы зерттеудің қазіргі жағдайын талдау және бұрын жүргізілген зерттеулермен салыстырғандағы ерекшелік,
- жұмыстың автор(лар)ының зерттелетін тақырыпты дамытуға қосқан ғылыми жаңалығы және жеке үлесі,
- қорытындылардың негізделуі, олардың жұмыс мазмұнына сәйкестігі болуы керек.

Мақаладағы дәйексөз тізімінде тек рецензияланған әдебиет көздері, мақала құрылымына сәйкес DOI индексін иемдеген ақпарат көздері болуы тиіс.

Мақалада

- автор(лар) ұсынған ақпараттың дәйектілігіне;
- автор пайдаланған (енгізген) анықтамалар мен тұжырымдардың дұрыстығы мен дәлдігіне,
- мақаланың рәсімделуінің стандарттарға немесе әдістемелік ұсыныстарға сәйкестігі, сауаттылығы, стильді ұстануына аса мән беріледі.

Мақала құрылымы мен безендірілуі:

1. Мақала көлемі 6-12 бет аралығында болуы тиіс. (әдебиеттер тізімі мен аннотацияларды қоспағанда 6 беттен кем болмау).

2. Мақаланы құру схемасы: беті – А4, кітаптық бағдар, туралау – ені бойынша. Сол жақ, үстіңгі және төменгі жақтарындағы ашық жиектері – 2,5 см, оң жағында – 2,0 см. Шрифт: тип – Times New Roman, өлшемі (кегель) - 12

- МРНТИ индексі – бірінші жолы, жоғарыдан, сол жақта (<http://grnti.ru>).
- DOI индексі (журнал редакциясында беріледі);
- Мақала атауы – ортасына қалың қаріппен (12 шрифт).
- Автордың (лардың) аты-жөндерінің бірінші қарпі мен тегі – ортаға, қалың қаріппен, авторлар саны 5-тен артық болмау керек;
- Ұйым, қала, елдің толық атауы (егер авторлар түрлі ұйымдарда жұмыс істесе авторлардың тегінің жанына бірдей таңба және тиісті ұйымды қою қажет, авторлардың электронды поштасы, орсид номері түсуі қажет) – ортаға, курсив.

- **Андатпа** түп нұсқа тілінде (150-300 сөз; мақала құрылымын сақтай отырып), өлшемі (кегель) – 11

- **Тірек сөздер** – қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде (3-5 сөз/сөз тіркестері), өлшемі - (кегель) 11.

- **Негізгі мәтін** (12 шрифт, аралық интервал - 1, «азат жол» - 1,25 см) құрылымы:

3) **кіріспе:** тақырыптың таңдалуын негіздеу, тақырыптың немесе мәселенің өзектілігі, объектіні, тақырыпты, мақсаттарды, міндеттерді, әдістерді, тәсілдерді, гипотезалар мен жұмыстың маңыздылығын анықтау.

4) **зерттеу материалдары мен әдістері:** материалдар мен жұмыс барысы сипаттамасынан, сондай-ақ пайдаланылған әдістердің толық сипаттамасынан тұруы тиіс. Бұл бөлімде мәселенің қалай зерттелгені сипатталады: бұрын жарияланған белгіленген рәсімдерді қайталамай-ақ егжей-тегжейлі ақпарат; материалдар мен әдістерді пайдалану кезінде жаңалықты міндетті түрде енгізе отырып, жабдықты (бағдарламалық жасақтаманы) сәйкестендіру және материалдарды сипаттау қолданылады. Кестелер, суреттер жасалған сілтемеден кейін орналастырылуы керек.

Иллюстрациямен жазу өлшемі (кегель – 11) болуы керек. Суреттер анық, таза, сканерленбеген болуы керек. Мақалада мәтінде сілтемелер бар формулалар ғана нөмірленеді. Жалпыға мәлім аббревиатуралар мен қысқартуларды қоспағанда, барлық аббревиатуралар мен қысқартулар мәтінде бірінші рет қолданылған кезде ашып жазылуы тиіс. Мәтінде сілтемелер тік жақшада көрсетіледі. Сілтемелер мәтінде қатаң түрде нөмірленуі керек. Мәтіндегі әдебиетке бірінші сілтемеде [1], екіншісі - [2] және т. б. нөмірі болуы тиіс. Жарияланбаған жұмыстарға сілтеме жасауға жол берілмейді. Лицензияланбайтын басылымдарға сілтеме жасауға жол берілмейді.

5) **нәтижелер/талқылау:** зерттеу нәтижелерін талдау және талқылау келтіріледі.

6) **қорытынды/қорытындылар:** осы кезеңдегі жұмысты қорытындылау; автор айтқан ұсынылған тұжырымның ақиқатын растау. Қорытындылар белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін, ұсыныстарды немесе одан әрі жұмыс істеу мүмкіндіктерін сипаттай отырып қолданылуы керек. Жұмысты қаржылық қолдау туралы ақпарат бірінші бетте сілтеме түрінде көрсетіледі

7) **әдебиеттер тізімі** (өлшемі (кегель) – 11, пайдаланылған әдебиеттер саны -15тен кем болмауы тиіс). Әдебиеттер тізімінде кириллицада ұсынылған жұмыстар болған жағдайда әдебиеттер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған алфавитпен (транслитерация).

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесі түрде болуы керек: автор (лар) (транслитерация) (<http://www.translit.ru>) → (жақшадағы жыл) → транслитерацияланған нұсқадағы мақала атауы [мақала атауын ағылшын тіліне квадрат жақшамен аудару], орыс тіліндегі дереккөздің атауы (транслитерация немесе ағылшын атауы-бар болса), ағылшын тіліндегі белгілері бар. Мысалы:

[5]Григорьев, Д.А., Сулова Ю. Ю. Теоретические и методические подходы к изучению рыночного потенциала и его емкости// Проблемы современной экономики, N 2 (50), 2014. //http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=4989(дата обращения: 01.10.2022).

[5] Grigor'ev, D.A., Suslova Ju. Ju. Teoreticheskie i metodicheskie podhody k izucheniju rynochnogo potenciala i ego emkosti[Theoretical and methodological approaches to the study of market potential and its capacity]// Problemy sovremennoj jekonomiki, N 2 (50), 2014.[in Russian].

ГОСТ бойынша Кохберг Л., Кузнецова Т. Стратегия-2020: Новые контуры российской инновационной политики //Foresight-Russia. – Т. 5, № 4. – С. 8-30.

Қазақ және орыс тілдеріндегі әдебиеттер тізімін рәсімдеу стилі ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» талабына сәйкес жүргізіледі.

8. Авторлар туралы мәліметтер: (автордың(лардың) аты-жөні, ұйымның толық атауы, қаласы, елі, байланыс деректері: телефоны, эл.пошта, орсид номері) 3 тілде.

9. Редакцияға келіп түскен мақаланың рәсімделуі талапқа сай болса, антиплагиат бағдарламасынан өткізіледі. Түпнұсқалылығы 80% - дан жоғары көрсеткіште болған мақала редакция құрамының қарауына жіберіледі. Ал 80% - дан төмен болған мақала автордың толықтыруына жіберіледі. Ал, екінші рет өткізілген жағдайда тиісті көрсеткіш болмаса жарияланымға қабылданбайды (Антиплагиаттан 1-ші рет өткізу құны – 1500 тг, сол

мақаланы 2-ші рет өткізу – 1000 тг). Резеценттердің оң пікірінен соң мақала журналға қабылданып, авторға төлем жасау жөнінде хабарлама жіберіледі. Автор төлемақының түбіртегін редакцияның электронды почтасына жіберуге міндетті Economy_journal@korkyt.kz

Мақала құны:

«ЭКОНОМИКА ғылымдары сериясына» жариялау үшін бір мақала құны – 5000 теңге.

Төлем үшін реквизит

Университет мекен жайы: 120014, Қазақстан Республикасы, Қызылорда қ,
Айтеке би көшесі, 29а.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті "КеАҚ " ҚР ҒЖБМ

Реквизиттері: "Қазақстан Халық банкі" АҚ.

СТН 331000037638

БСН 960540000620

ЖСК KZ 276017201000000125

БСК HSBKKZKX

КБе-16

ТТК-859

Руководство для авторов по оформлению рукописей

Журнал «Кызылординского университета имени Коркыт Ата. Серия Экономические науки» – научное издание, включающее развитие современной техники и технологий и актуальные в ней вопросы. Издание «Кызылординского университета имени Коркыт Ата. Серия Экономические науки», содержит материалы научных работ и научных конференций отечественных, зарубежных ученых, научно-методические статьи, информацию о научном творчестве молодежи. В журнале представлены к публикации основные результаты научных работ казахстанских и зарубежных исследователей

Журнал включает следующие отрасли: электроэнергетика, технологические машины и оборудование (по отраслям), транспортная техника и технологии, пищевая технология, нефтегазовое дело, горное дело, геология и разведка полезных ископаемых, обогащение полезных ископаемых, строительство, производство материалов, изделий и конструкций, инженерные системы и сети, кадастр, землеустройство, водные ресурсы и водопользование, мелиорацию, рекультивацию и направления охраны земель

В состав редакционной коллегии входят ученые и профессора из Казахстана и зарубежных стран.

Готовая научная работа для публикации в журнале «Кызылординского университета имени Коркыт Ата. Серия Экономические науки» может быть подана автором (авторами) через систему онлайн подачи статей на сайте vestnik.korkyt.kz, используя специальные инструкции. Статья должна быть написана в формате Word в Windows 10 шрифтом Times New Roman (статья, не написанная в соответствии с этим требованием, не будет принята автоматически). Язык публикаций казахский, русский, английский.

Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций.

Статью следует писать в соответствии с принципами самостоятельности, внутреннего единства, научного новаторства, последовательности, практической ценности и выполняться соблюдением принципов академической честности;

-не допускается использование текста других авторов с синонимичной заменой (плагиат) переведенного с другого языка;использование и (или) право собственности на текст, идеи, гипотезы, выводы, методы, результаты исследований, таблицы, коды, изображения и произведения без ссылки на других авторов и источник использования текста, а также слова и мнения без изменения в том числе с использование текста;

- ссылаться на несуществующие источники, не представлять противоречащие друг другу данные и (или) результаты, записи или уведомление по ним;

Перечень цитирования в статье должен содержать только рецензируемые источники литературы, информационные источники, которые присвоившие индекс DOI в соответствии со структурой статьи.

Теоретические научные статьи должны включать результаты исследований с помощью таких методов, как абстракция, синтез, анализ, индукция, вывод, формализация, идеализация, моделирование. Логическая законодательная и нормативная база должна иметь преимущественную силу.

Хотя в научных трудах эмпирического характера используется ряд теоретических методов, в них следует в большей мере опираться на методы измерения, наблюдения, эксперименты и т.д.

Кроме того, в статью следует включить новые научные результаты, положения, рекомендации и заключения.Совокупность должна состоять из новых, научно обоснованных теоретических или экспериментальных результатов, определенных в качестве нового научного достижения или научно обоснованные технические,

технологические, экономические и управленческие решения, которые вносят вклад в развитие национальной экономики страны.

Все разделы и положения статьи должны иметь логическую связь; научные положения, результаты и рекомендации должны соответствовать целям и задачам статьи.

Структура и оформление статьи:

1) Объем статьи в пределах от 6 до 12 страниц (без списка литературы и аннотации).

2) Схема построения статьи(страница – А 4, книжная ориентация, поля с левой, верхней и нижней сторон – 2,5 м, с парвой – 2,0 мм.. Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) - 12):

- индекс МРНТИ - первая строка сверху слева (<http://grnti.ru>).
- индекс DOI (предоставляется редакцией журнала);
- Название статьи – прописными буквами, выравнивание по центру полужирным шрифтом, размер (кегель) - 12.
- Инициалы и фамилию автора(ов) – выравнивание по центру, жирным шрифтом 11, количество авторов не должно быть более 5;
- Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковую цифру около фамилии автора и соответствующей организации, адрес электронной почты авторов, номер орсид) – выравнивание по центру, курсив, размер (кегель) - 11.
- **Аннотация** на языке оригинала (150-200 слов; сохраняя структуру статьи) размер (кегель) - 11.
- **Ключевые слова** (на казахском, русском, английском от 3 до 8 слов/словосочетаний) размер (кегель) - 11.
- **Основной текст** (12 шрифт, межстрочный интервал - 1, отступ «красной строки» - 1,25 см)
- структура:
- 3) **Введение:** обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы, определение объекта, предмета, целей, задач, методов, подходов, гипотезы и значения работы.
- 4) **Материалы и методы исследования:** должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов. В этом разделе описывается, как проблема была изучена: подробная информация без повторения ранее опубликованных установленных процедур; используется идентификация оборудования (программного обеспечения) и описание материалов, с обязательным внесением новизны при использовании материалов и методов. Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания.

С каждой иллюстрацией должна следовать надпись (размер (кегель) – 11).Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными. Названия рисунков и таблиц, полужирные 11 шрифтом. Показатели таблицы оформляются шрифтом 11. В статье нумеруются лишь те формулы, на которые есть ссылки в тексте. Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом упоминании в тексте. В статье нумеруются только те формулы, на которые есть ссылки в тексте. В тексте ссылки отображаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть строго пронумерованы в тексте. Первая ссылка на литературу в тексте должна содержать номер [1], вторая - [2] и др. Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Не желательны ссылки на рецензируемые издания.

5) **результаты/обсуждение:** приводится анализ и обсуждение полученных результатов исследования.

б) **заключение/выводы:** обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором. Выводы должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной

научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы. Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

7) **список литературы** (размер (кегель) – 11, количество используемой литературы не менее 15. В случае наличия в списке литературы, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (транслитерация).

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы) (транслитерация)→(год в круглых скобках)→название статьи в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], название русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть), выходные данные с обозначениями на английском языке. Например:

[5] **Григорьев, Д.А.**, Сулова Ю. Ю. Теоретические и методические подходы к изучению рыночного потенциала и его емкости// Проблемы современной экономики, N 2 (50), 2014. //http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=4989(дата обращения: 01.10.2022).

[5] **Grigor'ev, D.A.**, Suslova Ju. Ju. Teoreticheskie i metodicheskie podhody k izucheniju rynochnogo potentsiala i ego emkosti [Theoretical and methodological approaches to the study of market potential and its capacity]// Problemy sovremennoj jekonomiki, N 2 (50), 2014.[in Russian].

Согласно ГОСТ, Кохберг Л., Кузнецова Т. Стратегия-2020: Новые контуры инновационной политики России // Форсайт-Россия. - Т. 5, № 4. - С. 8-30.

Стиль оформления списка литературы на русском и казахском языке согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

8) сведения об авторах: (должны содержать ФИО автора(ов), полное наименование организации, город, страна, контактные данные: телефон, эл.почта, номер орсид) на 3-х языках.

9) Статьи, поступившие в редакцию, в случае их соответствия требованиям, будут проведена в соответствии с процедурами антиплагиата. Статья, оригинальность которой превышает 80 %, направляется на рассмотрение в редакцию. А статья ниже 80% отправляется автору для дополнения(Стоимость первой проверки статьи на оригинальность в программе антиплагиат – 1500 тг, при повторной проверки той же статьи – 1000 тг). После положительного отзыва рецензентов, статья принимается для публикации в журнал и автору направляется уведомление об оплате. Автор обязан отправить квитанцию об оплате на электронную почту редакции Economy_journal@korkyt.kz

Стоимость статьи:

Стоимость одной статьи в журнале «Кызылординского университета имени Коркыт Ата. Серия Экономические науки» составляет 5000 тенге.

Реквизит для оплаты:

Адрес университета: 120014, Республика Казахстан, г.Кызылорда, ул.Айтеке би, 29а.

НАО «Кызылординский университет имени Коркыт Ата» МНВО

АО "Народный Банк Казахстана".

СТН 331000037638

БСН 960540000620

ЖСК KZ 276017201000000125

БСК HSBKKZKX

КБе-16

ТТК-85

Manual for authors of manuscripts

Ready scientific work for publication in the journal Bulletin "Kyzylorda University Korkyt Ata. Series "Economic Sciences" can be submitted by the author (authors) through the system of online submission of articles on the site vestnik.korkyt.kz, using special instructions. The article should be written in Word format in Windows 10 in Times New Roman font (an article not written in accordance with this requirement will not be accepted automatically). Language of publications Kazakh, Russian, English.

Presenting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the absence of plagiarism and other forms of wrongful borrowing in manuscripts, the proper design of all borrowings of the text, tables, schemes, illustrations.

The article has to be written in accordance with the principles of autonomy, internal unity, scientific innovation, coherence, practical value and respect for the principles of academic honesty; it is not allowed to use text of other authors with synonymous replacement (plagiarism) translated from another language; use and (or) ownership of text, ideas, hypotheses, conclusions, methods, results of research, tables, codes, images and works without reference to other authors and the source of use of the text as well as words and opinions without changing including the use of the text;

refer to sources that do not exist, do not provide contradictory data and/or the results, records or notification thereof;

The citation list in the article should contain only peer-reviewed literature sources, information sources that assign the DOI index according to the article structure.

Theoretical scientific articles should include research findings using methods such as abstraction, synthesis, analysis, induction, inference, formalisation, idealisation, modelling. Logical legislative and regulatory frameworks should prevail.

Although empirical scholarly writings use a number of theoretical methods, they should rely more on measurement methods, observations, experiments, etc.

Furthermore, the article should include new scientific conclusions, dispositions, recommendations and conclusions.

In addition, the article should include new scientific findings, provisions, recommendations and conclusions. The aggregate should consist of new, scientifically based theoretical or experimental results identified as new scientific developments or scientifically based technical, technological, economic and managerial decisions, which contribute to the national economy of the country.

All sections and provisions of the article should have a logical link; scientific provisions, results and recommendations should be consistent with the purpose and objectives of the article.

Structure and design of the article:

1. The size of the article ranges from 6 to 12 pages (without a list of references and an annotation).

1. Description of the scheme of the article (page - A 4, book orientation, indents are calculated with respect to the left top and bottom sides page margins-2.5 m, with right - 2.0 m, Standard font : type - Times New Roman, size (font) - 12):

- the MRNTI index is the first line at the top left (<http://grnti.ru>).

- DOI index (provided by the editorial office);

- Title of article – with capital letters, alignment on the center in bold, size (font) 12.

Initials and last name of author(s) - alignment on the center in bold, size (font) - 11.

- The full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, it is necessary to put the same number near the name of the author and the relevant organization, e-mail address and orchid number of the authors,) - alignment on the center, italic, size (font) - 11.

- **Annotation** in the original language (150-200 words; retaining the structure of the article) size (font) - 11.
- **Keywords** (in Kazakh, Russian, English from 3 to 8 words/phrases) size (font) - 11.
- **Main text** (12 font, line spacing - 1, indentation of red line#- 1.25 cm)
- Structure:

3) **Introduction:** rationale for the selection of the topic; relevance of the topic or problem; definition of the object, subject, objectives, tasks, methods, approaches, hypotheses and meanings of the work.

4) **Research materials and methods:** should consist of a description of the materials and the progress of work, as well as a full description of the methods used. This section describes how the problem was examined: detailed information without repeating previously published established procedures; uses hardware (software) identification and material description, with mandatory novelty in the use of materials and methods. Tables, figures must be placed after mention.

Each illustration should be accompanied by an inscription (size (size) – 11). Drawings should be clear, clean, not scanned. Names of figures and tables, bold 11 font. The indicators of the table are made out in font 11. The article numbers only those formulas that are referenced in the text. All abbreviations and abbreviations, with the exception of well-known ones, must be deciphered at the first mention in the text. The article numbers only those formulas that are referenced in the text. In the text, links are displayed in square brackets. Links should be strictly numbered in the text. The first reference to the literature in the text should contain the number [1], the second - [2], etc. References to unpublished works are not allowed. Links to non-censored publications are not desirable.

5) **Results/discussion:** analysis and discussion of the findings of the study.

6) **Conclusion/conclusions:** synthesis and summary of the work at this stage; confirmation of the truth of the allegation made by the author. The conclusions should be used to summarize the results of the research in a scientific field, describing proposals or possibilities for further work. Financial support for the work is indicated on the first page as a footnote.

7) **list of literature** the size (size) is 11, the amount of literature used is at least 15. If there are references in the Cyrillic alphabet in the list, it is necessary to submit the list of references in two versions: the first – in the original, the second – in the Romanized alphabet (transliteration).

The romanized list of references should look like this: author(s) (transliteration) → (year in parentheses) → the title of the article in the transliterated version [translation of the title of the article into English in square brackets], the name of the Russian–language source (transliteration, or English title - if any), output data with designations in English. For example:

[5] **Григорьев, Д.А.,** Сулова Ю.Ю. Теоретические и методические подходы к изучению рыночного потенциала и его емкости// Проблемы современной экономики, N 2 (50), 2014. //http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=4989(дата обращения: 01.10.2022).

[5] **Grigor'ev, D.A.,** Suslova Ju. Ju. Teoreticheskie i metodicheskie podhody k izucheniju rynochnogo potenciala i ego emkosti[Theoretical and methodological approaches to the study of market potential and its capacity]// Problemy sovremennoj jekonomiki, N 2 (50), 2014.[in Russian].

According to GOST, Gokhberg L., Kuznetsova T. Strategy 2020: New contours of Russia's innovation policy // Foresight-Russia. - Vol. 5, № 4. - pp. 8-30.

The style of the list of references in Russian and Kazakh according to GOST 7.1-2003 "Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation".

8) information about the authors: (should contain the author(s) name, full title of organization, city, country, contact details: phone, e-mail, orchid number) in 3 languages.

9) The articles submitted to the editorial office, if they meet the requirements, will be carried out in accordance with the antiplagiarism procedures. The article, the originality of which exceeds 80%, is sent for consideration to the editorial office. And an article below 80% is sent to the author for addition (The cost of the first check of the article for originality in the anti–

plagiarism program is 1500 tenge, if the same article is checked again – 1000 tenge). After a positive review by the reviewers, the article is accepted for publication in the journal and a payment notification is sent to the author. The author is obliged to send a payment receipt to the editorial office by e-mail Economy_journal@korkyt.kz

Cost of the article:

The cost of one article in the journal Bulletin "Kyzylorda University named after Korkyt Ata. Series "Economic Sciences" is 5000 tenge.

Payment details

University address: 120014, Republic of Kazakhstan, Kyzylorda, Aiteke bi st., 29a.

Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

«Korkyt Ata Kyzylorda University» NJSC

JSC Halyk Bank of Kazakhstan.

TIN 331000037638

BIN 960540000620

IIK KZ 276017201000000125

BIC HSBKKZKX

Bc-16

TTK-859

МАЗМҰНЫ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ Рысмаханова Г.Ж., Шильманова А.М., Бекетова К.Н.	6
ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ШЕШІМДЕРДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ РӨЛІ Каримов Н.Г.	18
ЗИЯТКЕРЛІК КАПИТАЛДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМГЕ ӘСЕРІ Капогузов Е.А., Мәжитова Н.Ә.	26
«А.И.БАРАЕВ АТЫНДАҒЫ АСТЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҒЫЛЫМИ-ӨНДІРІСТІК ОРТАЛЫҒЫ» ЖШС МӘЛІМЕТТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ӨСІМДІК ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУДІ БАСҚАРУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ Бекешев Б., Темірова А.Б	35
«НОМАД ИНШУРАНС» СК АҚ НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ Бисенова Р.А., Шильманова А.М., Айдосова Б.Х.	43

СОДЕРЖАНИЕ

ПРИЧИНЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ БЕЗРАБОТИЦУ В КАЗАХСТАНЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ Рысмаханова Г.Ж., Шильманова А.М., Бекетова К.Н.	6
РОЛЬ ФИНАНСОВОГО ПОВЕДЕНИЯ В ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЯХ Каримов Н.Г.	18
ВЛИЯНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ Капогузов Е.А., Мажитова Н.А.	26
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УПРАВЛЕНИИ ПРОИЗВОДСТВОМ РАСТЕНИЕВОДЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ НА ПРИМЕРЕ ТОО «НПЦ ЗХ ИМ.А.И.БАРАЕВА» Бекешев Б., Темирова А.Б	35
АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ АО «СК «НОМАД ИНШУРАНС» Бисенова Р.А., Шильманова А.М., Айдосова Б.Х.	43

CONTENT

REASONS DETERMINING UNEMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN AND WAYS TO SOLUTION THEM Rysmakhanova G.Z., Shilmanova A.M., Beketova K.N.	6
THE ROLE OF FINANCIAL BEHAVIOR IN INVESTMENT DECISIONS Karimov N.G.	18
IMPACT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON ECONOMIC GROWTH Kapoguzov E.A., Mazhitova N.A.	26
THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF CROP PRODUCTION ON THE EXAMPLE OF LLP «SPC ZH NAMED AFTER A.I.BARAEV» Bekeshev B., Temirova A.B.,	35
ANALYSIS OF THE MAIN INDICATORS OF JSC «NOMAD INSURANCE» Bisenova R.A., Shilmanova A.M., Aidosova B.Kh.	43

**«Қорқыт Ата атындағы
Қызылорда
университетінің
Хабаршысы. Экономика
ғылымдары сериясы»**

**«Вестник
Кызылординского
университета имени
Коркыт Ата. Серия
Экономические науки»**

**"Bulletin
Korkyt Ata
Kyzylorda University.
Series
Economic Sciences"**

2023 жылдан бастап шығады
Издается с 2023 года
Published since 2023

Жылына төрт рет шығады
Издается четыре раза в год
Published four times a year

Редакция мекен-жайы:
120014, Қызылорда қаласы,
Әйтеке би көшесі, 29 «А»,
Қорқыт Ата атындағы
Қызылорда университеті
Телефон: (7242) 27-60-27
Факс: 26-27-14
E-mail:
Economy_journal@korkyt.kz

Адрес редакции:
120014, город Кызылорда,
ул. Айтеке би, 29 «А»,
Кызылординский университет
им. Коркыт Ата
Телефон: (7242) 27-60-27
Факс: 26-27-14
E-mail:
Economy_journal@korkyt.kz

Address of edition:
120014, Kyzylorda city,
29 «A» Aiteke bie str.,
Korkyt Ata Kyzylorda
University
Tel: (7242) 27-60-27
Fax: 26-27-14
E-mail:
Economy_journal@korkyt.kz

Құрылтайшысы: «Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті» КеАҚ
Учредитель: НАО «Кызылординский университет им. Коркыт Ата»
Founder: «Korkyt Ata Kyzylorda University» NJSC

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитеті
берген KZ54VPY00067248 31-наурыз, 2023 ж
бұқаралық ақпарат құралын есепке алу куәлігі

Техникалық редакторы: Абуова Н.А.
Компьютерде беттеген: Кулманова С.А.

Теруге 20.03.2023 ж. жіберілді. Басуға 31.03.2023 ж. қол қойылды.
Форматы 60 × 841/8. Көлемі 4,25 шартты баспа табақ. Индекс 76215.
Таралымы 50 дана. Тапсырыс 0145 Бағасы келісім бойынша.

Сдано в набор 20.03.2023 г. Подписано в печать 31.03.2023г.
Формат 60 × 841/8. Объем 4,25 усл. печ. л. Индекс 76215
Тираж 50 экз. Заказ 0145. Цена договорная.

Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді. Мақала мазмұнына автор жауап береді. Қолжазбалар өңделеді және авторға қайтарылмайды. Журналда жарияланған материалдарды сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.

Опубликованные статьи не отражают точку зрения редакции. Автор несет ответственность за содержание статьи. Рукописи редактируются и авторам не возвращаются. Материалы, опубликованные в журнале не могут воспроизведены без ссылки.

The published articles do not reflect the editorial opinion. The author is responsible for the content of the article. Manuscripts are edited and are not returned to the authors. Materials published in the journal cannot be published without reference.

Университет баспасы, 120014, Қызылорда қаласы, Әйтеке би көшесі, 29А.